

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

На правах рукопису

ЄРЕМІЯ ГАННА ІВАНІВНА

УДК 911.3:378.4(477.85-25)

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ
– ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У РУМУНОМОВНИХ ПРАЦЯХ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Науковий керівник
Руденко Валерій Петрович
доктор географічних наук, професор

Чернівці – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1 Науково-географічні засади вивчення розвитку суспільної географії України	9
1.2 Основні тенденції, етапи становлення та розвитку суспільно-географічних досліджень України румуномовними вченими та їх джерельна база	17
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА ПРИРОДНИХ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ	46
2.1 Дослідження природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства	46
2.2 Географія природних ресурсів	67
Висновки до розділу 2	89
РОЗДІЛ 3 ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ГЕОГРАФІЯ ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСТВА	91
3.1 Географія населення та трудових ресурсів	91
3.2 Соціально-географічні студії	113
3.3 Географія галузей господарства	126
3.3.1 Географія промисловості	126
3.3.2 Географія сільського господарства	140
3.3.3 Географія будівництва та транспорту	144
Висновки до розділу 3	151
ВИСНОВКИ	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158
ДОДАТКИ	184

ВСТУП

Актуальність теми. Проголошення Україною незалежності стало потужним поштовхом у зростанні інтересу до наукових проблем формування та розвитку українського суспільства, зокрема його економічної, соціальної та духовної сфер, кожна із яких характеризується своїми специфічними особливостями. У цьому контексті важливим є переосмислення, оцінка та визначення внеску окремих особистостей у розвиток суспільно-географічних знань.

Проблемам розвитку української географії присвячені праці Я. Жупанського, Б. Заставецького, Ф. Заставного, І. Ковальчука, А. Кузишина, В. Нагірної, Я. Олійника, М. Пістуна, В. Руденка, Л. Руденка, О. Топчієва, О. Шаблія, П. Штойка, В. Яворської та ін. Разом з тим ціла низка методологічних, теоретичних та методичних питань розвитку географічної науки до цього часу є недостатньо розробленою. Це пояснюється певною кризою суспільних та природничих наук, у тому числі суспільної географії, що перешкоджала швидкому переходу її із заідеологізованих позицій на сучасні наукові рейки. Не менші труднощі пов'язані з виокремленням української географії з географії країн, до складу яких вона певний час входила, з однієї сторони, та вивченням внеску іноземних дослідників у формування економіко-географічної спадщини нашої держави, з іншого боку.

У контексті зазначеного особливої актуальності набуває оцінка внеску румуномовних учених у розвиток суспільної географії України, оскільки в силу історичних і географічних передумов українсько-румунські наукові контакти були тісними і розвинутими, зокрема в межах Буковини, що є „зоною українсько-румунсько-молдавського етнічного прикордоння”.

Окремі географічні аспекти суспільного життя населення краю в період перебування його під владою Румунії відображені у працях С. Кобилянського, В. Малинського, І. Піддубного, А. Юрченка, Г. Кожолянка (1999-2001), С. Пивоварова (2000), А. Мойсея (2004), А. Жуковського, Я. Жупанського.

Проте дослідження суспільно-географічного розвитку Північної Буковини наприкінці XIX – поч. XX століття ще не знайшли належного комплексного висвітлення в науковій літературі. Так, досі недостатньо дослідженими залишаються географічні особливості соціального та національного складу населення, суспільних відносин, системи медико-санітарного забезпечення, територіальні проблеми функціонування аграрного сектора, промисловості, транспорту, торгівлі краю наприкінці XIX ст. – початку XX ст. Саме у цьому аспекті особливу зацікавленість викликає ще досі не введений у науковий обіг України значний науково-інформативний пласт румуномовної літератури другої половини XIX – початку XX ст., вивчення якого дасть можливість ліквідувати наявну прогалину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з плановою тематикою наукових робіт кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, зокрема, з держбюджетними темами «Географічні засади збалансованого розвитку природно-ресурсного потенціалу України» (2012-2013 рр.) (номер державної реєстрації 0112U002332), «Потенціал сталого розвитку фермерських господарств України» (2015-2017 рр.) (номер державної реєстрації 0115U003226) та науковою кафедральною темою «Суспільно-географічні засади територіальної організації основних природно-ресурсних комплексів Чернівецької області» (2011-2015 рр.) (номер державної реєстрації 0106U003608). У названих роботах здобувач задіяний як безпосередній виконавець і його роль полягає у розкритті внеску румуномовних дослідників у розвиток суспільної географії України загалом та Чернівецької області, зокрема.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є узагальнення та оцінка розвитку суспільно-географічних досліджень України кінця XIX – початку XX століть у румуномовних працях.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **завдань**:

– оцінити рівень наукової розробки теми, охарактеризувати її джерельне забезпечення та розкрити основні етапи становлення, напрями розвитку суспільної географії в румуномовних працях кінця XIX ст. – початку XX ст. у контексті формування суспільної географії України;

– визначити місце наукового доробку і роль румуномовних учених у дослідженні природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства Північної Буковини;

– охарактеризувати роль та внесок К. Бретеску, Р. Шлемка, С. Стеляну, І. Попеску, І. Преліпчана, О. Бата, К. Гурмузакі та ін. у розвиток загальногеографічних ідей та формування антропогеографічного напрямку досліджень у регіоні;

– проаналізувати внесок К. Бретеску, І. Ністора, М. Ролла, А. Настасі, І. Міклеску, Є. Воронки, І. Тороуціу, Г. Гайна у власне економіко-географічні дослідження краю;

– розкрити тенденції розвитку соціально-географічних досліджень румуномовними вченими у зазначений хронологічний період;

– розглянути етногеографічну спадщину румуномовних учених як основу наукових досліджень географії населення регіону.

Об’єкт дослідження – науково-географічна спадщина румуномовних дослідників у контексті розвитку суспільної географії України.

Предметом дослідження є оцінка наукового доробку румуномовних учених у конкретних напрямках суспільної географії України загалом, Північної Буковини та Північної Бессарабії зокрема. Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець XIX ст. – початок XX ст. – період найбільш інтенсивного нагромадження суспільно-географічних знань у буковинському та бессарабському регіонах. Нижня межа зумовлена початком системного географічного вивчення Буковини. Верхня межа зумовлена зміною адміністративного статусу Буковини внаслідок її переходу з-під влади Австро-Угорщини до складу королівської Румунії.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є органічне

застосування принципу історизму у поєднанні із загальнонауковими, в т.ч. традиційними (літературний, методи формальної логіки – порівняльний, аналогії, аналізу, синтезу та ін.), філософськими (принципи руху і розвитку, зв'язку і взаємозалежності, причинності, єдності історичного і логічного), сучасними (структурно-системний підхід) і конкретно-науковими (зокрема, картографічний) методами досліджень. Комплексне залучення різних методів наукового пошуку дало можливість оптимально використати віднайдені нові архівні матеріали, друковані джерела та наукові праці.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі:

вперше:

-здійснено комплексний аналіз бібліографії та оцінено науковий доробок дослідників у румуномовних працях у розвиток суспільної географії України та її регіонів кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

-проведено періодизацію розвитку суспільної географії України румуномовними вченими кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

- узагальнені та систематизовані праці, визначені основні напрями, проблеми та результати досліджень румуномовних учених у сфері загальної та спеціальної суспільної географії України та її регіонів;

удосконалені суспільно-географічні підходи до оцінки природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства регіонів;

отримали подальший розвиток:

-теорія еволюційного розвитку суспільної географії України;

-проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу української та румунської суспільної географії.

У дисертаційному дослідженні дістала подальшої, комплексної розробки історіографія проблеми. Дослідження вносить такі нові елементи, як аналіз життєвого шляху і наукових суспільно-географічних розробок цілої плеяди румуномовних дослідників (К. Бретеску, І. Тороуціу, Р. Шлемка та ін.) , розгляд їх географічної спадщини крізь призму суспільно-географічних

поглядів сучасної суспільно-географічної науки України.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертаційне дослідження дозволить залучити до наукового вжитку маловідомі широкому географічному загалу в Україні румуномовні суспільно-географічні джерела, що сприятиме зміцненню творчих контактів між науковцями України та Румунії, стане запорукою всестороннього та глибокого вивчення історії української суспільної географії. Результати та висновки роботи використовуються у процесі викладання навчальних дисциплін «Історія географії в Україні» та «Історія природокористування в Україні» у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича та можуть бути використані для підготовки навчальних програм з суспільної географії України та її регіонів, загальних і спеціальних курсів з краєзнавства, історичної географії України тощо (Акт впровадження від 31.03.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки і рекомендації, які містяться у ньому і виносяться на захист, одержані автором самостійно і є його доробком у дослідження творчого внеску румуномовних дослідників у розвиток суспільної географії України. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Головні положення дисертаційного дослідження апробовані на: VII Міжнародній конференції “Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід (Львів, 2013 р.); Міжнародній науковій конференції “Географічна наука і практика: виклики епохи” (Львів, 2013р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 25-річчю створення кафедри географії України та регіоналістики і 80-річчю з дня народження професора Ярослава Жупанського (Чернівці, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти (Харків, 2015 р.); Міжнародній науково-

практичній конференції: V Миколаївські читання (Луцьк 2016); XII з'їзді Українського географічного товариства – «Українська географія: сучасні виклики» (Київ, 2016 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 15-ти наукових публікаціях (з них одна – у виданнях іноземних держав, що включені до міжнародних наукометричних баз): 7-ми публікаціях – у фахових виданнях України і 7-ми – працях апробаційного характеру. Загальний обсяг публікацій становить 4,43 ум. др. арк., з них 2,68 ум. др. арк. – у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 208 сторінках комп'ютерного тексту, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (що має 292 найменувань), містить 6 таблиць, 3 рисунки і 5 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Науково-географічні засади вивчення розвитку суспільної географії України

В Україні в період кінця XIX-початку XX ст. сформувався досить потужний науковий потенціал, здатний розв'язувати проблеми всіх галузей географічних знань. Проблема визначення закономірностей розвитку географічної науки є однією з найактуальніших у методології та теорії наукового пізнання. Історія кожної науки загалом віддзеркалює тенденції розвитку її предметного змісту, еволюцію основних наукових ідей, теорій тощо. Вона розкриває не лише те, що було сформовано у науці того чи іншого конкретно - історичного періоду, а й як це відбувалося, завдяки чому.

Теоретико-методологічні суспільно-географічні дослідження в Україні завжди були у полі зору провідних фахівців-географів і мали високий рівень розвитку. Їх вивчення зумовлює необхідність оцінки якісних етапів розвитку національної суспільно-географічної науки, починаючи від появи перших відомостей про діяльність людини на території окремих частин нашої держави і закінчуючи оцінкою сучасного рівня її розвитку, а також, дослідженням ролі окремих вчених та їх шкіл, що формували регіональні осередки географічної науки. В історії розвитку української суспільної географії функціонували та нині продовжують дослідження регіональні наукові центри, у межах яких формувалися наукові школи [36].

Наприкінці XIX- початку XX століття на Буковині спостерігається бурхливе зростання інтересу науковців до географії і, зокрема, до етногеографії. У цей період, географічними дослідженнями займалися українські, польські, російські, австрійські, а також румунські вчені. З-поміж науковців, вирізняються дослідження румуномовних вчених. За кількістю та глибиною наукових праць, можна відзначити таких румуномовних учених,

як: Д. Дана, І. Сбієру, Є. Нікуліце-Воронка, С. Ф. Маріана та інші. Незважаючи на те, що більшість із дослідників народились і проживали на Буковині, вони піддалися впливові загальнорумунського процесу піднесення національної свідомості, який розпочався у середині XIX ст. [21-24, 33]. Що стосується етногеографії, то цей процес проявився у написанні узагальнюючих праць, присвячених дослідженню географічних особливостей культури та побуту румунського, українського, єврейського населення незалежно від території його проживання. Цей процес етногеографічних досліджень мав підтримку Румунської академії наук. Вчені, які досліджували етногеографію румунського населення, були мотивовані різноманітними преміями, нагородами, коштами, які надавалися дослідникам для написання етногеографічних робіт. Більшість з дослідників були також членами Румунської академії наук [34]. Вони відіграли значну роль в процесі становлення румунської етногеографії. Румуномовні вчені своїми працями, зробили вагомий внесок у географічне народознавство Буковини. Їм вдалося пробудити інтерес інших меншин до традиційної культури румунів, зібрати справжню скарбницю буковинського етногеографічного матеріалу. Окрім дослідження румунського населення на Буковині, їхні праці охоплюють дослідження, присвячені сільському життю етнічних груп Буковини: євреям, циганам, вірменам, українцям, росіянам-старообрядцям (липованам) тощо. Своїми дослідженнями у галузі етногеографії, вони зробили вагомий внесок у розвиток загальноєвропейської етногеографії.

Слід зазначити що, довгий час в українській історіографії та географії не проявлявся інтерес до досліджень румуномовних вчених. Певний інтерес до наукової спадщини румуномовних географів, а особливо етногеографів почав проявлятися на початку 70-х рр. XX ст. Так, у працях чернівецького вченого Г. Бостана приділено увагу етногеографічним дослідженням румунських учених Д. Дана, І. Г. Сбієри, Є. Нікуліце-Воронки [34]. Останнім часом з'явилася низька праць, присвячених географії культури і побуту населення Буковини, в яких згадуються матеріали з праць Д. Дана та С. Маріана. Серед

них слід відзначити роботи А. Мойсея «Традиційна культура населення Буковини у працях румунських дослідників другої половини ХІХ-початку ХХ ст.» (2005), «Сіміон Флоря Маріан (1847-1907) –дослідник етнографії Буковини» (2001), «Нові дані про життєвий шлях та наукову діяльність буковинського етнографа Дімітрія Дана» (2004) [30, 32, 34]. Також слід згадати роботи таких вчених-етнографів як: Г. Кожолянка (1999, 2001) і С. Пивоварова (2000) [21-24, 39]. Дуже важливими у процесі визначення місця та ролі румуномовних дослідників у становленні румунської та світової етногеографії є праці румунського вченого І. Вледуціу. Дослідником запропонована періодизація румунської етнографічної та етногеографічної науки у монографії «Румунська етнографія. Історія. Матеріальна культура. Звичаї (1973) [283]. У 1975 році була видана праця «Етнологія» румунського етнолога Р. Вулкенеску, у якій вчений виділив групу етногеографів, серед яких провідне місце належить С.Ф. Маріану, як відкривачеві нових напрямів у етнографії та етногеографії, етноботаніки, етнології [291]. Дослідження С. Маріана згадуються також у роботах румунських учених О. Лупу (1977), Л. Маріана (1910), І. Тороуціу (1940) та ін. [83, 158, 168-169, 280]. Відомості про румуномовних вчених (С. Маріана, Д. Дана) з'явилися вперше у середині 70-х рр ХІХ ст., а саме у статтях французького мовознавця П. Ме'єра, які були надруковані у журналах «Бібліотека Шартської школи» (Париж) та «Звіт філологічного товариства за 1875-1876 рр.» (Лондон). Румунська енциклопедія, видана у 1904 році К. Дьяконовичем, включає статтю про творчість С. Маріана підписану І. Г. Сбієрою [117]. Життя та наукову діяльність румуномовних вчених-етногеографів почали більш глибоко досліджувати після їхньої смерті. Так, слід згадати брошуру Лівія Маріана «С.Ф. Маріан. Біографічний нарис», яка була надрукована у 1910 році в Бухаресті [169]. Автор детально описує біографію свого батька, включаючи шкільні роки, період студентства в Чернівецькому Теологічному інституті, період священницької служби, наукову діяльність вченого тощо. Громадська діяльність С.Ф. Маріана була описана у статтях

Є. Думітріу (1982-1988) та П. Леу (1981, 1994) [118-119, 147-148]. Слід також відзначити цілу низку статей, присвячених пам'яті етнографа та етногеографа та вивченню його ролі у процесі становлення румунської етногеографії. Серед них варто згадати роботи П. Леу (1979, 1981, 1996), Й. Датку (1998, 2001), Е. Дімітріу (1982, 1988), Т. Памфіле (1914), Г. Подані (2002) та ін. [112-114, 118, 146, 206, 212]. Роботи, присвячені життю та творчості І.Г. Сбієру належать таким вченим, як: В. Поп (1876), К. Мораріу (1926), Л. Боднереску (1903, 1904), Г. Вrabіє (1968), Й. Датку 1998-2001 [79, 168, 194, 267-268]. В українській науці дані про І.Г. Сбієру знаходимо у роботах Г. Бостана (1998), Л. Бостана (2000), А. Мойсея (2003, 2005) [34, 83]. Спадщина буковинського етногеографа Д.Дана описана у працях А. Мойсея (2005), Л. Боднереску (1903), М. Бока (1963) [34,79, 80]. У роботі «Румунські автори Буковини», Л. Боднереску, подаючи бібліографічний огляд творчості буковинських дослідників ХІХ ст. у різних галузях науки, перерахував близько сорока робіт Д.Дана, присвячених етногеографії, історії та релігії [80]. Д. Дан, ставши членом Румунської академії наук у 1904 році, спонукав до появи статті румунського дослідника І. Кенді (1904) [100]. Ще за життя вченого у двох збірниках творів К. Логіна (1924, 1926), присвячених історії буковинської літератури, вміщено короткі біографічні відомості про Д. Дана, а також перераховані та описані найважливіші його наукові роботи, розкрита його діяльність у галузі етногеографії [151, 152]. Наукова творчість Д.Дана як дослідника географії етнічних груп Буковини, опинилася в центрі уваги чернівецьких учених Г. Кожолянка (1999-2001), С. Пивоварова (2000), А. Мойсея (2004) [21, 32, 39]. А. Мойсей - чернівецький вчений, автор багатьох статей та монографій, у яких автор висвітлює життєвий шлях та творчість видатних румуномовних етнографів та етногеографів. Географія культури і побуту буковинців простежується у дослідженнях Леоніди Боднереску (2002), «Нові погляди про життєвий шлях та наукову діяльність буковинського етнографа Дімітрія Дана» (2004), «Сіміон Флоря Маріан - дослідник етнографії Буковини» (2001), багато інших публікацій належать

А. Мойсею [30-32]. Також, варто відзначити монографію А.Мойсея «Традиційна культура населення Буковини у наукових працях румунських дослідників другої половини ХІХ-початку ХХ ст [34]. У монографії досліджується традиційна культура і побут населення Буковини, вивчення їх географічних особливостей у наукових працях румуномовних вчених-етногеографів. Дослідником описується наукова етнографічна та етногеографічна спадщина С.Ф. Маріана, Д. Дана, Л. Боднереску, І.Г Сбієри, Є. Нікулице-Воронки та інших румуномовних дослідників. Також у роботі аналізується життєвий шлях румунських учених етногеографів, розгляд їхньої етногеографічної спадщини крізь призму порівняльного аналізу матеріалів з традиційної культури румунів і українців Буковини. Отже, в рамках етногеографічного напрямку було закладено основи наукових досліджень такої важливої галузі економічної та соціальної географії як географія населення.

Слід вказати, що багато з досліджуваних нами праць румуномовних вчених-географів були написані в Чернівецькому університеті, а саме на факультеті природничих наук, де вони працювали. Але, основну увагу цим вченим приділили дослідники саме з Румунії. Про Траяна Штефуряка, Еміліана Цопу згадується у статті румунського дослідника М. Грігоровіце (1993) [129]. У своїй статті вчений описує розвиток географічних досліджень на факультеті природничих наук Чернівецького університету за часів румунської окупації. Тут дається загальна характеристика напрямів дослідження у цей час, курсів, які читалися на факультеті, а також напрями роботи румуномовних вчених, які працювали на той час на факультеті. Також, дослідження розвитку географії на факультеті природничих наук того періоду висвітлені у статті Елеонори Калмуцької (2004), де авторка торкається проблем та перспектив розвитку факультету. Дослідниця детально описує період переходу від австро-угорської до румунської влади, кількість студентів, курсів, які читалися на факультеті. У названому дослідженні також можемо знайти дані про вчених, які працювали на

факультеті у той час, а саме К. Бретеску, К. Гурмузакі, І. Ністора та інших, напрями їх роботи.

Про історико-географа, політичного діяча, румуномовного вченого Чернівецького університету Іона Янку Ністора згадується у багатьох працях румуномовних вчених і не тільки. Про життєвий шлях та наукову діяльність І. Ністора як члена Румунської академії наук згадується у працях К.Калінеску (1969), І. Колесніка (2006), Л. Предеску (1999), Д. Русу (1999), І. Опрішана (2016) та інших [98,102, 176, 203, 244]. Окрім цього, були видані роботи й у Нью-Йорку (США), авторами яких є Віанор Бендеску, Пол Мішельсон (2011) [176]. У даних роботах досліджується життя та наукові напрями діяльності І.Ністора. Вчений охарактеризований як видатний румунський політичний діяч та науковець. У роботах дається опис головних праць вченого, зроблений їх аналіз, визначені напрями роботи дослідника. Також акцентується увага на те, що І. Ністор як політичний діяч, був ініціатором звільнення Буковини з-під окупації Австро-Угорщини та приєднання її до Румунії (Ion I. Nistor in Romanian policist, scholarshist snd culture 1919-1933, Пол Мішельсон) [176].

Життя та внесок румуномовних геоботаніків у наукову спадщину України описано у роботах вчених з Румунії П. Бежінаріу та П. Беженару. Ним видана ціла низка праць, присвячених науковій діяльності географів Т. І. Штефуряка, К. Гурмузакі, М. Гушуляка, О. Марку, Н. Флореску [68-77]. Особливу увагу вчений П. Бежінаріу приділив життю та дослідженням Костянтина Гурмузакі. Робота під назвою «Константин Гурмузакі, людина науки та політики» (Constantin Hurmuzachi, om de știință și om politic) видана у Сучаві 2007 року[74]. Сотні досліджень, статті, огляди, замітки К. Гурмузакі, надруковані в місцевих і загальнонаціональних джерелах є доказом того, що вчений був видатним дослідником минулого. Варто згадати також монографію П. Бежінаріу, що охоплює чотири томи та присвячена Е. Ботезатові, К. Гурмузакі, І. Тарнавському та іншим видатним румуномовним вченим, представникам румунської біоресурсної школи

країни. Про діяльність Т. Штефурыка як видатного біогеографа-ресурсознавця йдеться у роботі П. Бежінаріу та Г. Істрате - Траян Штефурык - педагог, людина науки, охоронець природи з Буковини „Traian I. Ștefureac - pedagog, om de știință, ocrotitor al naturii din Bucovina”[76]. У монографії досліднику вдалося зібрати та систематизувати дані про життя, педагогічну та наукову діяльність великого біоресурсознавця, який відзначив себе як викладач та дослідник, починаючи з школи Михайла Гушуляка у Чернівецькому університеті. У роботі також згадується про багатьох інших особистостей у галузі оцінки природних ресурсів - О. Марка, М. Флореску, К. Гурмузакі. Автори дослідження, прагнули розкривати науковий географічний аспект роботи проф. Т. Штефурыка. На їх думку, праця допоможе дослідникам-ресурсознавцям: геоботанікам, біологам, географам, вчителям у цій галузі та студентам, а також простому читачеві, які зацікавлені у творчості цього «справжнього пристрасного фахівця з геоботаніки, біоресурсів, якого визнали у всьому світі.” Також у роботі П. Бежінаріу звертає увагу на імена вчителів, які допомагали визнанню Т. Штефурыка як наукової особистості: М. Гушуляк - засновник біології та біогеографії в Чернівецькому університеті (на думку Т. Штефурыка), К. Гурмузакі, М. Флореску, О. Марк.

З творчим шляхом та напрямками географічних ресурсознавчих досліджень вищезгаданих вчених можна ознайомитись з робіт К. Мардарі (2006), Т. Косована (2011), Г. Жукана (1999), І. Пинзару (1982), В. Іонеску (1984), І. Крістуряну (1987), К. Калінеску (1969), Р. Кодряну (1975) Е. Племядяле (1987) та інших [98, 101, 144, 154-156, 180-181, 208-211, 213-214, 244, 248, 258].

Наукова діяльність та політичне життя братів Гурмузакі завжди привертала увагу дослідників, вчених, письменників, етногеографів, журналістів. Брати Гурмузакі були політиками, засновниками газет, захисниками культури румунського населення на Буковині, вченими Чернівецького університету. Про ці та інші напрями роботи, а також про

життєвий шлях К Гурмузакі детально описується у дослідженнях Т. Балана (1924) М. Гушуляка (1938), К. Ілаша (2011), І. Лучака (2007, 2009) М. Андрієша (2009), І. Снігура (2003), Н. Бенеску (2007), І. Сбієри (1899) та ін. [6-8, 131].

Особливу увагу займає праця вченого з Румунії Петра Бежінаріу «Костянтин Гурмузакі - людина науки та політики» (2007) та праця проф. Григорія Долінскі - «Костянтин Гурмузакі- дослідник та політичний діяч» (2013) [74]. Дані роботи присвячені дослідженню та опису життєвого шляху вченого, починаючи від народження й до смерті. У монографії також висвітлюється науково-географічна діяльність К. Гурмузакі, проаналізовані його найвидатніші праці, передусім, які були написані під час роботи в Чернівецькому університеті. Про дослідження румуномовних вчених-географів румунського періоду розвитку Буковини дізнаємося з робіт К. Келінеску, серед яких особливе місце займає робота видана у Констанції (Румунія) у 1969 р. «Представники з Добруджі у румунській науці та культурі», а також з робіт Р. Кодряну «Історія науки в Румунії» [98, 101].

«Костянтин Гурмузакі залишив після себе велику безцінну спадщину. Його праці – це великий труд. Він підняв нашу науку на міжнародний рівень. Про нас дізналися у Франції, Німеччині, Румунії. Велика честь була для мене працювати і знати таку людину як він. Професор - ентомолог вів усамітнене життя, жив тільки для науки у своїй робочій кімнаті. Перед незнайомими людьми був стриманим, більш товариським був зі своїми студентами, яких любив, як батько. Був дуже спокійним, лекції готував з великою сумлінністю», - пише М. Гушуляк, румунський геоботанік, колишній директор Інституту ботаніки при Чернівецькому університету [131].

Вагомий внесок у розвиток географічної науки Костянтином Бретеску був досліджений багатьма вченими з Румунії і не тільки: Давід Фродін (університет Кембридж 2001), С. Мехедінці (Констанція 1969), Іон Опря (Ясси 2004). Постаць К. Бретеску привертає до себе увагу як вченого, політичного діяча, видатного географа світового значення. З праць

дослідників дізнаємося про К. Бретеску як про румунського вченого і мало чого сказано про його життя на українській землі. Іоан Міку написав статтю про дослідження Добруджії у працях К. Бретеску. У 1967 році у Румунії була видана книга, автором якої є Григорій Німіжяну - «Вибрані праці», яка містить інформацію про життєвий шлях та наукові дослідження К. Бретеску [186].

Окрім цього, на честь румуномовних дослідників названі навчальні заклади та вулиці в Румунії - Національний коледж К. Бретеску; Національний коледж Е. Гурмузакі; Університет імені І. Ністора.

1.2 Основні тенденції, етапи становлення та розвитку суспільно-географічних досліджень України румуномовними вченими та їх джерельна база

Сьогодні в Україні спостерігається значний інтерес до проблем географічної науки, особливо до проблем історії суспільної географії. Період кінця ХІХ - початку ХХ ст. для України став важливим історичним етапом, упродовж якого формувалися визначальні риси її сучасного соціально-демографічного розвитку. Цей період для України характеризується розвитком основних адміністративно-територіальних змін, періодом після війн та голодомору, репресій, депортацій народів, стабілізації міграційних процесів. Втім, незважаючи на значні соціальні потрясіння та післявоєнні втрати, у період кінця ХІХ – початку ХХ ст. окреслилося широке коло соціально-демографічних проблем. Тому для вивчення даного питання велике значення мають праці з історії розвитку суспільної географії українських, російських, польських, румунських та інших вчених, в яких аналізується демографічний та економічний стан країни та окремих регіонів того періоду, дається характеристика становлення і розвитку української суспільної географії [1, 2].

Питанням становлення та розвитку суспільної географії приділяли увагу В.Г. Боднарчук, О.О. Белозоров, К.Г. Воблий, В.С. Гаврилюк, О.Т. Діброва,

Д.П. Журавський, В.Д. Заставний, А.А. Краснопольський, В.І. Крокос, О.М. Маринич, С.Л. Рудницький, А.Й. Сиротенко, В.М. Чирвинський, П.Г. Шищенко та ін., є останні публікації Я.І. Жупанського, В.П. Корнєєва, щодо становлення географії в ХХ столітті. Становлення української національної географії датується кінцем ХІХ – початком ХХ ст. Цей період пов'язаний з діяльністю Наукового товариства ім. Шевченка, а також з творчістю С. Рудницького і П. Тутковського - засновників української національної географічної школи. Товариство ім. Шевченка, створене у Львові 1873 р. українцями з Наддніпрянщини і Галичини під керівництвом О. Кониського, по суті, відіграло роль Національної академії наук. У 1893 р. зусиллями О. Кониського й В. Антоновича товариство реорганізоване в Наукове товариство ім. Шевченка. Першим головою товариства обрано О. Барвінського. Першим доктором географії в Україні став Г. Величко (1863-1932) - автор багатьох монографій, популярних праць з суспільної географії та економіки України. Справжнім творцем української суспільної географії став професор кафедри географії Львівського університету (1908 - 1918) С. Л. Рудницький. Він автор перших ґрунтовних наукових робіт українською мовою [54].

На базі Українського наукового товариства в Києві 14 листопада 1918 р. засновано Українську Академію Наук (УАН), яка стала головним осередком української науки, об'єднавши як існуючі, так і новостворені установи і заклади. Першим президентом УАН було призначено академіка В. Вернадського. Академіками стали також П. Тутковський, М. Туган-Барановський, С. Тимошенко та ін. При УАН, як і при університетах, діяли наукові товариства [54].

У часи незалежності України питання розвитку вітчизняної економічної географії другої половини ХІХ - початку ХХ ст. також було об'єктом дослідження. Так, Я. Жупанський [15] у праці «Становлення економіко-географічних досліджень» охарактеризував особливості становлення суспільно-економіко-географічних досліджень в Україні у ХІХ - на початку

XX ст. І. Горленко [3] висвітлив розвиток суспільної географії в Національній Академії наук України, а М. Пістун [43] розвиток - у Київському університеті. Теоретичною базою суспільної географії були наукові праці таких відомих вчених, як М. Зібера, М. Туган-Барановського, М. Яснопольського та ін. Значний науковий інтерес становлять праці І. Бабста, Ф. Буяка, С. Щепановського, Г. Величка, І. Вернадського, П. Прокоповича та А. Прокоповича.

Таким чином, суспільна географія як науковий напрям пройшла непростий процес становлення і розвитку в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Розвиток суспільної та економічної географії був викликаний в першу чергу потребами народного господарства, розвитком продуктивних сил, економічними змінами тощо. Відповідні дослідження здійснювалися в академічних установах та вищих навчальних закладах України. Однак значною мірою суспільна географія розвивалася завдяки зусиллям відомих вітчизняних учених, чий науковий доробок став вагомим підґрунтям для подальшого розвитку зазначеної галузі знань [15].

Економіко-географічні дослідження в Україні завжди були у полі зору й румуномовних дослідників і мали високий рівень розвитку. Їх вивчення зумовлює необхідність виділення етапів розвитку національної економіко-географічної науки, а також, дослідження ролі окремих вчених, що формували регіональні осередки географічної науки.

У дослідженні проблем суспільної географії України та її регіонів за вказаний період у працях румуномовних вчених, на нашу думку, доцільно виділити такі етапи:

1. Перший - австро-угорський (1880-1918 рр.) - охоплює напрями: етногеографічний, соціально-географічний.
2. Другий - міжвоєнний етап (1918-1940 рр.) - охоплює напрями: господарсько-статистичний, економіко-географічний, соціально-географічний, антропогеографічний (талб.1.1).

Таблиця 1.1

**Етапи становлення суспільно-географічної науки України
румуномовними вченими кінця ХІХ-початку ХХ ст.**

I період – Австро-угорський час (1880-1918 рр.)			
Напрями досліджень			
<i>Етногеографічний</i>		<i>Соціально-географічний</i>	
<ul style="list-style-type: none"> - опис їх матеріальної та духовної культури населення; - увага до народної термінології; - характеристика румунської етнічної спільноти на Буковині; - дослідження народознавчої специфіки буковинських румунів; - проблем духовного життя румунів; - комплексне вивчення культури та побуту етнічних груп Буковини: вірмен, циган, липован, євреїв, русин. 		<ul style="list-style-type: none"> - опис кількості, етнічного складу населення на основі статистичних даних; - дослідження рівня життя населення, рівень освіти, зайнятість. 	
II період – Міжвоєнний період (1918-1940 рр.)			
Напрями досліджень			
<i>Господарсько-статистичний</i>	<i>Економіко-географічний</i>	<i>Соціально-географічний</i>	<i>Антропологічний</i>
<ul style="list-style-type: none"> - опис основних рис економіки краю того періоду; - інформація про населення регіону; - опис розвитку промисловості, сільського господарства та торгівлі. 	<ul style="list-style-type: none"> - висвітлення стану аграрних реформи та її наслідки; - географічне вивчення індустрії та ремесел краю; - опис усіх існуючих на той час промислових підприємств, вказується їх спеціалізація, обсяги виробничих потужностей; - економіко-географічна проблематика аграрного сектора; - вивчення інфраструктури краю: - дослідження та опис природних, кліматичних ресурсів, як важливого фактора розвитку господарства та розселення населення. 	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення суспільно-демографічних проблем; - дослідження кількісних показників приросту та етнічний склад населення; - опис кількості, етнічного, статевого складу населення, стану міграційних процесів. 	<ul style="list-style-type: none"> дослідження та опис природних ресурсів краю, вплив людини на навколишнє природне середовище.

Хронологічні дослідження охоплюють кінець ХІХст. - початок ХХ ст. - період найбільш інтенсивного накопичення знань у галузі суспільної географічної науки румуномовними вченими. Нижня межа обумовлена початком системного етногеографічного вивчення населення Буковини.

Верхня межа обумовлена формуванням системи досліджень соціально-географічного, економіко-географічного та антропогеографічного напрямів.

Територіальні межі роботи охоплюють терени Буковини, Північної Бесарабіє та Добруджі, які у міжвоєнний період були частиною Румунського королівства.

Джерельну базу дисертаційної роботи становлять різноманітні архівні та друквані матеріали. З архівних матеріалів найбільш цінними виявилися документи та рукописи, що зберігаються у Державному архіві Чернівецької області, бібліотечному архіві Науковій бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, бібліотечному архіві Університетської бібліотеки Сучавського університету ім. Штефана чел Маре. Для комплексного висвітлення досліджуваної тематики було також використана ціла низька друкованих джерел: етногеографічні, картографічні, статистичні праці румуномовних вчених-дослідників у галузі суспільної географії та роботи представників румунських наукових осередків, які справили вагомий вплив на творчість зазначених у роботі вчених, тогочасні періодичні видання тощо.

Для написання роботи була використана значна кількість архівних джерел, серед яких вагоме місце мають документи Державного архіву Чернівецької області, а саме фонд крайового управління Буковини (ДАЧО, фонд №3), фонд наково-технічної документації, фонд особового походження (ДАЧО, фонд № 216).

Основні етапи розвитку економічного та громадського життя Буковини, представлені документами фондів Буковинської громадської управи, митрополії Буковини (ДАЧО, фонд № 320). У фондах румунського періоду міститься інформація про румунізацію краю, стан населення краю, рівень освіченості. Про стан промисловості, торгівлі, сільського господарства, ремесел у краї знаходимо інформацію також у документах Секретаріату торгівлі та промисловості Буковини. У загальних фондах міститься колекції документів з історії Буковини, видані Румунською Академією наук,

література етногеографічного характеру, література з розвитку промисловості, сільського господарства, культури та побуту населення. Велике зібрання газет та журналів, у яких містяться статті румуномовних вчених, знаходимо в газетно-журнальному фонді.

У відділ рідкісних книг та рукописів Науковій бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, міститься велика кількість матеріалів, звітів та списків викладацького характеру Чернівецького університету. В основному ці матеріали висвітлюють різноманітні сторони наукової діяльності румуномовних вчених-дослідників К. Бретеску, К. Гурмузакі, І. Тороуціу, Д.Дана, С. Маріана та інших. Відділ охоплює матеріали наукового характеру, картографічний матеріал, збірники наукових праць, щорічні видання Чернівецького університету, які містять інформацію про структуру університету та факультети, кількість студентів, викладацький склад, їх напрями діяльності та наукові праці. Такий же відділ має Сучавська університетська бібліотека Штефана чел Маре (Румунія). Тут містяться матеріали наукового характеру, які висвітлюють наукову діяльність досліджуваних нами румуномовних вчених; збірники наукових праць Чернівецького університету, картографічний матеріал тощо.

Одними з найцінніших друкованих джерел у вивченні даної теми є суспільно-географічні та етногеографічні праці румуномовних дослідників, що дозволяють охарактеризувати науковий внесок учених у розвиток суспільної української географічної науки.

Дослідження з історії суспільної географії є формою рефлексії на розвиток суспільно-географічного знання. Спектр проблем, що потрапляють в поле зору історика суспільно-географічної науки, вкрай широкий: все те, що має елементи осмислення минулого, стає об'єктом пильної уваги з боку фахівця [38].

Кінець XIX – початок XX ст. в Україні відзначалися інтенсивним розвитком географічної науки, пов'язаним з її диференціацією, формуванням нових наукових напрямів, новими відкриттями, що призвело до наукової

революції – зміни парадигм, а отже, - до трансформації основ наукового мислення, заміни класичної науки і побудови нової картини світу. У науці дедалі більше почали переважати новий спосіб організації наукових досліджень і колективний характер праць [19]. Українська географічна наука бере свій початок від господарсько-статистичних описів окремих регіонів та територій. Таким чином, економічна та соціальна географія в Україні і надалі розвивалася в надрах статистики. Особливістю статистичних досліджень була наявність невеликої кількості географічних елементів, представлених вказівками на розміщення ряду галузей господарства та описами окремих адміністративних одиниць.

Суть статистичних методів дослідження полягає в описі спочатку матеріальних ресурсів країни, потім державної організації, яка була на даній території і, нарешті, у відображенні всього цього в дії. Таким чином, найперше більш оформлений і самостійний вид соціально-економічна географія отримала у вигляді камеральної статистики або описового державознавства [29].

Камеральну статистику створили географи разом із діловими людьми, які займалися торгівлею, промисловим виробництвом, фінансами. Довгий час вона викладалася в багатьох європейських університетах [37].

Методи дослідження виступають важливим компонентом у дослідженні географічної науки. Напрацьовані на базі камеральної статистики методи дослідження стали з часом використовуватись в системі природничих наук. В результаті виявилось, що камеральна статистика передала свої методи дослідження масових явищ статистиці, що має досить мало спільного з державознавством і є набором різних довідникових даних про ту чи іншу державу[29].

Все вищесказане об'єктивно зумовило виділення нами *господарсько-статистичного* напрямку. Проте слід зазначити, що описові статистичні джерела стали важливою базою для розвитку української географічної науки. Державне управління розвитком регіонів в Україні є досить складною

і актуальною проблемою, на дослідження якої спрямовують зусилля представники різних наук, зокрема, географії.

Майже зовсім недослідженим пластом в українській суспільній географії, є праці румуномовних вчених, в яких висвітлюється демографічна, економічна, політична ситуація кінця XIX- початку XX ст. Головним регіоном суспільно-географічного дослідження румуномовних вчених була Західна та Південно- Західна Україна, а саме - Північна Буковина, Північна Бессарабія, Добруджа. Теоретико-методологічні основи тодішніх економіко-географічних досліджень у цьому регіоні України формувалися завдяки доробку К. Бретеску, І. Тороуціу, Д.Дана, Р. Шлемка, М. Ролла, М. Якобана, В. Марку, Т. Поповіча, Є. Маноліу які досліджували теоретичні положення економічної та соціальної географії, статистики, систему статистичних показників і статистичних методів вивчення явищ суспільства і природи. Розвиток промисловості, міських ремесел, селянських промислів і зростання чисельності промислових робітників викликав формування спеціалізованих сільськогосподарських районів [16, 17]. Одними із найцінніших друкованих джерел у вивченні даного напрямку є румуномовні праці, що дозволяють реконструювати основні риси економіки краю того періоду, надають інформацію про стан населення регіону тощо. Важливою особливістю даних праць, що присвячені й суспільно-географічній тематиці, є опис розвитку промисловості, сільського господарства та торгівлі краю.

Таким чином, соціально-економічна географія в Україні кінця XIX - початку XX ст. розвивалася в надрах статистики. Опису Північній Буковині та Північній Бессарабії досліджуваного періоду присвячено чимало наукових праць суспільно-географічного характеру, серед яких найбільш значущими є історико-географічні: «Буковина, її минуле і сучасне. Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини» [40], «Буковина: її минуле і сучасне» [18], «Північна Буковина, її минуле і сучасне», «Нариси з історії Північної Буковини» [2], «Буковина: історичний нарис» [1] та «Хотинщина: Історичний нарис» [4]. Окремі аспекти суспільного життя населення краю в період

перебування під владою Румунії відображені у працях С. Кобилянського [20], В. Малинського [28], І. Піддубного [41, 42]. Також, варто відзначити публікації, присвячені питанням національно-культурного, суспільно-політичного характеру. Проте дослідження економіко - та соціально-географічного розвитку Північної Буковини та Північної Бессарабії у 1918-1940 рр. не знайшли ще належного комплексного висвітлення в історіогеографії. Досі недостатньо дослідженими залишаються географічні особливості соціального та національного складу населення, суспільні відносини, система медико-санітарного забезпечення, проблеми функціонування аграрного сектора, промисловості, транспорту, торгівлі краю в роки його окупації королівською Румунією. Лише завдяки залученню нових географічних матеріалів, у першу чергу праць румуномовних вчених, що відображають становище населення і господарства краю у міжвоєнний період, документів вітчизняних і закордонних архівів, можна ліквідувати наявну прогалину.

На базі статистичних даних, набув розвитку *економіко-географічний напрям* - напрям, що базувався на появі значних теоретичних концепцій економічної географії. Тому цей напрям став визначальним у формуванні даної науки. Дослідження економіко-географічного характеру висвітлені у працях К. Бретеску, І. Ністора, М. Ролла, А. Настасі. Оскільки ще до входження Північної Буковини та Північної Бессарабії до складу Румунії, тут розпочалася активна боротьба селян за землю та проводилися аграрні перетворення, з'явилися праці, що висвітлювали стан сільського господарства, роз'яснювали причини і сутність селянської реформи. Серед них, варто відзначити, праці організаторів проведення аграрної реформи на Буковині та у Бессарабії - Ф. Добоша та А. Кардаша. Важливі також праці наукового характеру, які висвітлювали стан реформи та її наслідки, румуномовного дослідника А. Настасі.

Важливими у географічному вивченні індустрії та ремесел краю стали праці А. Ришкану, Є. Воронки, М. Ролла, І. Тороуціу. У них детально

описуються майже усі існуючі на той час промислові підприємства, вказується їх спеціалізація, обсяги виробничих потужностей, кількість зайнятих, потужність устаткування. На той час, однією з найрозвинутіших галузей промисловості була текстильна, про що акцентується у працях Г. Гайна та А. Настасі. Також, у працях подається характеристика територіальних відмін у найбільш популярних видах ремесел, аналізується їх поточний стан та перспективи розвитку. Слід також відзначити праці, присвячені дослідженню народних ремесел: «Хроматика румунського народу» (С. Маріан), «Домашнє ремісництво у румунів. Минулий і сучасний стан» (Т. Памфіле), «Домашнє ремісництво на Буковині» (Є. Нікуліце-Воронка), «Вівчарня у румунів Буковини» (Д. Дан) [34, 207, 286].

У міжвоєнний період румуномовні географи приділяли особливу увагу вивченню та дослідженню сільськогосподарському розвитку регіону. Економіко-географічною проблематикою аграрного сектора тоді займалися такі дослідники, як М. Ролл, Т. Попович, В. Марку, І. Ністор, А. Ришкану. Ними всебічно висвітлювався стан сільського господарства та негативний вплив румунської влади на селянську дійсність.

Чимало уваги румуномовні дослідники приділяли вивченню інфраструктури краю, а саме - шляхам сполучення. Серед дослідників з вивченням цього питання, слід відзначити І. Міклеску [177-178]. Крім загальнорумунських тенденцій розвитку транспортної інфраструктури, вчений звернув увагу й на територіальні відмінності, зокрема на Буковині й в Бесарабії.

Значно ширше коло питань висвітлюють колективні праці, серед яких «Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці» (М. Ролл, М. Якобан, Т. Попович, В. Марку), «Ситуація Хотинського повіту» (М. Флореску) [127-128, 234-239]. Дані праці можна вважати одними з узагальнюючих економіко-географічних творів, що характеризують Буковинський край. Автори приділили значну увагу економіко-географічним проблемам краю: загальній характеристиці регіону, політичній ситуації, відобразили соціальні

відносини, економічну ситуацію краю, показавши стан та перспективи індустріального та аграрного розвитку, стан торгівлі тощо.

Базою для розвитку сільського господарства, а також для економічного розвитку країни є дослідження та опис природних ресурсів (корисних копалин, кліматичних, водних, земельних ресурсів, а також флори та фауни). Вагомий внесок у даному напрямку зробили М. Штефуряк, К. Гурмузакі, О. Марку, С. Стеляну, М. Стеляну та ін.

Соціально-географічний напрям недостатньо висвітлювався у працях румуномовних вчених, і все ж він має вагоме значення для української географії. Однією з найменш вивчених суспільно-демографічних проблем, залишається дослідження кількісних показників приросту та етнічний склад населення. Соціальний розвиток взаємодіє з економічною, політичною і духовною сферами. Він відбиває не лише рух соціальної інфраструктури, а й саму життєдіяльність людей, їх якість і спосіб життя [26]. Необхідно відзначити, що до складу Північної Буковини у міжвоєнний період, входили різні адміністративно-територіальні одиниці. Станом на 1918 р. населення Північної Буковини проживало в межах шести повітів: Вашківецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Сторожинецького та Чернівецького. Хотинський повіт існував окремо. У свою чергу, повіти поділялися на комуни, куди входили одне або кілька сіл. Після проведення адміністративної реформи у 1925 році, з шести залишилося лише три повіти: Чернівецький, Сторожинецький та Хотинський [50-52, 125, 127-128]. Дослідженню стану повітів того періоду присвячені праці румуномовних дослідників М. Флореску, І. Попеску, І. Ністора, Д. Дана. Відповідно до адміністративно-територіального устрою краю, румуномовними вченими було досліджені географічні особливості населення краю. Дослідження в галузі залежності активності населення від показників його добробуту на регіональному рівні проводиться науковцями багатьох напрямків [25]. Перші відомості про чисельність населення регіону в міжвоєнний період подано в матеріалах перепису населення 1919 р. Також відбувся перепис у 1930р. На

базі даних перепису населення, румуномовними вченими опубліковані низка географічних праць, що стосуються кількості, етнічного складу, статі населення, стану міграційних процесів, тощо (І. Тороуціу, Р. Шлемко, К. Бретеску).

Попри те, що румуномовними дослідниками були написані географічні праці, які торкаються національного питання в регіоні, сьогодні, при їх дослідженні, ми можемо констатувати лише той факт, що вони є достатньо односторонніми. Альтернативи румунській статистиці, на основі якої були написані праці, присвячені даній тематиці в національному питанні не існує. Дані переписів населення, що проводилися у 1919 р. та у 1930р. не були об'єктивними. Можна лише говорити про домінування на території краю українського населення.

На зламі ХІХ - ХХ ст. серед економіко-географічних напрямів особливого розвитку набув *етногеографічний*. Праці цього періоду є класичним науковим узагальнюючим звітом всього накопиченого фонду знань про народну духовну культуру різних регіонів України. Одними з найцінніших друкованих джерел у вивченні даної тематики є етногеографічні праці румуномовних дослідників. Безперечно, однією з найкolorитніших постатей того періоду був І. Сбієра, який, застосувавши метод об'єктивного подання матеріалу, значно розширив межі досліджень, удосконалив справу збирання й опрацювання матеріалу на науковій основі, зумів органічно поєднати історичні, статистичні, правові, економічні дані з багатючими етногеографічними матеріалами. Характерною особливістю праць дослідника є його виняткова увага до народної термінології. Стаття І. Сбієри «Румуни» вважалась візитною карткою буковинських румунів серед інших народів. В ній стисло й детально подано опис їх матеріальної та духовної культури. У праці автором охоплені весь обсяг народознавчого матеріалу, а також окреслено найважливіші контури етнографічної характеристики румунської етнічної спільноти на Буковині. У роботі описані територіальні особливості народних свят, вірувань, весільних церемоній,

звичаїв та обрядів, пов'язаних з родинами та похороном. Також був даний опис віруванням, що пов'язані з календарними святами, повсякденними традиціями буковинських румунів. Робота також містить багато ілюстрацій: румунську селянську хату, вечорниці, дитячі ігри тощо. Стаття Г. Сбієри «Румуни» ознайомила тогочасну європейську громадкість з культурою та побутом буковинських румунів, створила початкові уявлення про основні аспекти сімейної та календарної обрядовості однієї з етнічних груп краю, відкриваючи тим самим чергову сторінку народознавчих досліджень Буковини [34].

Процес накопичення етногеографічних знань про населення Буковини мав своєю складовою частиною, поряд з вивченням культури та побуту інших етнічних груп краю, дослідження народознавчої специфіки буковинських румунів.

Значна частина робіт на цю тему, це колекції етногеографічного матеріалу, присвячені різним формам та проявам культури буковинців. Крім звичаїв, обрядів та вірувань населення краю, вони містять чимало даних про етнічний склад, міграційні процеси тощо. За своїм змістом масив етногеографічного матеріалу, вміщеного у даних працях, є досить різноманітним. Найбільша кількість робіт румуномовних етногеографів, присвячена календарній обрядовості: «Свята у румунів» С. Маріана; «Звичаї і вірування румунського народу» [175, 285] Є. Нікуліце-Воронки. Однією з особливих праць, присвячена цій тематиці, є опис календарних свят, в яких етногеографічний матеріал зібраний на теренах Буковини, займає велику частину досліджень. Так, праці І. Сбієри та С. Маріана були одними з перших ґрунтовних монографічних досліджень, які базувалися на етногеографічному матеріалі, зібраному на теренах Буковини. Не залишається поза увагою й сімейна обрядовість (С. Маіран) та праці присвячені світоглядним уявленням та віруванням буковинців (С. Маріан, Є. Нікуліце-Воронка). С.Ф. Маріан - відомий румунський етногеограф, фольклорист, історик, який приділив значну увагу дослідженню та вивченню

звичаям та народній творчості румунів Буковини, а також буковинських українців. Дослідження С. Маріаном величезного етногеографічного матеріалу, широкого кола проблем духовного життя румунів, дали йому можливість знайти свій власний шлях у науці, сформулювавши власну методику збору та обробки етногеографічного матеріалу: анкетування, запис матеріалу під час безпосереднього контакту з інформаторами, під час подорожувань, за допомогою учнів, вчителів, письменників, колеґ-етногеографів. Але в його працях відсутнє пояснення методики збирання, обробки й публікації етногеографічного матеріалу. Збір інформації від населення призвело до того, що у наукових працях С. Маріана з'являється конкретна територіальна паспортизація етногеографічних відомостей з обов'язковим вказуванням інформатора та села, де була записана та чи інша інформація. На відміну від інших румуномовних вчених-етногеографів, учений вказував соціальний стан інформаторів. Також, для перевірки достовірності одержаних даних він часто використовував декількох інформаторів з одного села [30].

С. Маріан залишив величезну етногеографічну спадщину, яка охоплює понад 150 праць історичного та етногеографічного характеру. Серед них: «Хроматика румунського народу» (1882р.), «Свята у румунів», у 3-х томах (1898-1901рр.), «Румунська народна орнітологія» (1883р.) та ін. [170-175]. Праці вченого охоплюють майже всі аспекти життя буковинських румунів. Він здійснив дослідження у трьох найголовніших напрямках: сімейна обрядовість, календарна одрядовість, праці присвячені народним назвам і термінам.

Талановитий буковинський учений вплинув на багатьох молодих дослідників - етногеографів сьогодення. Найяскравішим послідовником С. Маріана більшість етногеографів вважають Єлену Нікуліце-Воронку. Вона успадкувала від свого вчителя глибокий інтерес до дослідження духовної культури, чітко дотримувалась методу посилення на місце збору

етнографічних даних та інформаторів, накопичуючи матеріал з тих самих буковинських сіл, що й С.Ф. Маріан [34].

Першою фундаментальною працею Є. Нікуліце-Воронки є «Звичаї і вірування румунського народу», яка була видана в 1903 році у Чернівцях [285]. У двох томах структуровано був поданий величезний за обсягом матеріал, зібраний дослідницею у буковинських селах. Найчастіше дослідниця використовувала для написання своїх праць інформацію з таких румуномовних населених пунктів північної частини Буковини, як: Михальча, Роша, Магала, Чернівці, Сторожинець, Остриця, Їжівці, Чагор, Бояни тощо. До ареалу досліджень входили й українські села, такі як Великий Кучурів, Кам'яна, Бобівці, Раранча та інші. У своїх працях Є. Нікуліце-Воронка розглянула географічні особливості майже всього тематичного спектру народної культури: міфи, легенди, звичаї і вірування календарного й сімейного циклу, дані про матеріальну культуру буковинців. Більш детально ніж у інших дослідників, у Є. Нікуліце-Воронки розкрита географія культури румунського народного традиційного одягу різних верств населення (селянського, міщанського, землевласників) [34]. Описуючи еволюцію та особливості народного одягу, дослідниця констатувала факт втрати як матеріалу для його виготовлення, що, як вважає вона, сталося з причини впливу сільського населення, яке іммігрувало з Галличини, та з причин зміни економічних умов життя буковинських румунів. Якщо значна частина румунського населення до цього часу займалась розведенням шовкопрядів і виробництвом шовку, то з початком панування Австро-Угорської влади - це заняття місцевого населення занепадає. Також за цей період, вказує авторка, відчувається вплив «німецького одягу», який, на думку дослідниці, був перейнятий більшістю мешканців міст. Таким чином, дослідниця спробувала на прикладі одягу населення міст, підкреслити еволюцію міщанського вбрання. Наукова цінність етногеографічної спадщини Є. Нікуліце-Воронки не втратила своєї цінності й сьогодні [185-288].

Також, важливими при географічному дослідженні населення краю, є праці, присвячені вивченню селян та сільського життя: «Лужани: Церква, землевласники, село та його мешканці», «Село Стража та його мешканці» - Д. Дана [108]. Слід також відзначити роботи Д. Дана, присвячені комплексному географічному вивченню культури та побуту етнічних груп Буковини: «Вірмени Буковини», «Цигани Буковини», «Липовани Буковини», «Євреї Буковини», «Русини Буковини» [105-110]. Досліджуючи всі роботи Д. Дана, присвячені етнічним групам Буковини, можна виокремити деякі характерні риси: висвітлення автором історії розселення цих народів на Буковині, етимології назв чи самоназв, обов'язкове подання термінології на мові народу що вивчається, схильність до класифікації етногеографічних та соціальних явищ, співставлення звичаїв різних народів.

Збирання інформації та дослідження етнічних груп Буковини, дослідник розпочав з українців («Русини» 1913 р.). Трохи згодом, також були опубліковані праці присвячені географічному дослідженню вірмен, циган, липован. Історія та релігійні особливості липован, як вказує автор, були на той час добре відомі у наукових колах, але саме етногеографічні особливості потребували вивчення. У вищеназваних роботах, Д. Дан вказував на мотиви та історію розселення етнічних груп на території Буковини. Становить науковий інтерес дослідження Д.Дана щодо взаємостосунків та взаємовпливів народів, які проживали на території Буковини, а також класифікації етногеографічних та соціальних явищ. Ареал досліджень охоплює українські села Прутсько-Дністровського межиріччя та румунські села Буковини. Згадані праці Д. Дана мають монографічний характер, та є цінним матеріалом для процесу дослідження та порівняння етнічних груп населення Буковини [34].

Отже, в рамках етногеографічного напрямку було закладено основи наукових досліджень такої важливої галузі суспільної географії як географії населення.

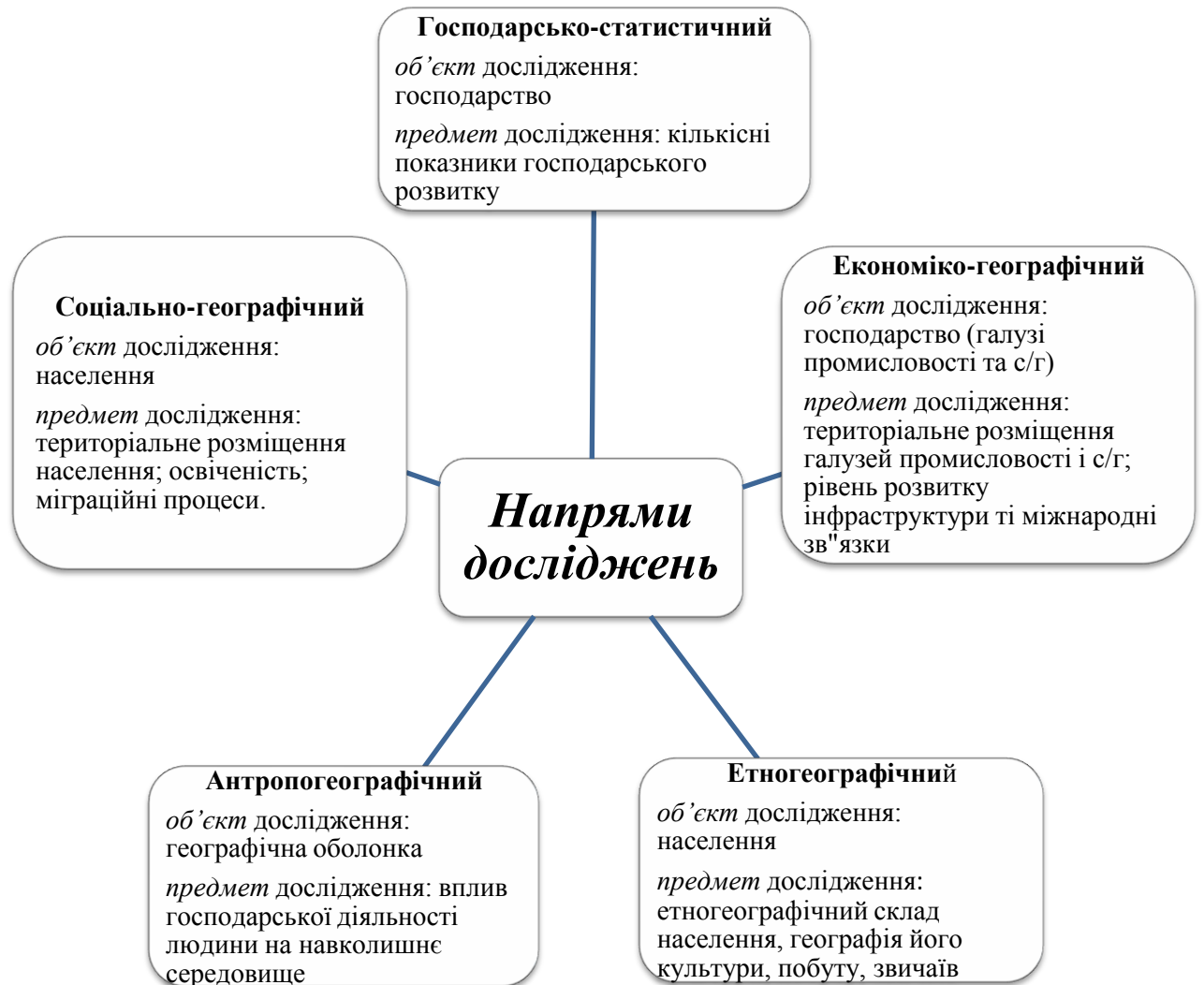

Однією з основних, вихідних баз теоретико-методологічних досліджень у вітчизняній соціально-економічній географії були загальногеографічні ідеї, представлені антропогеографічним напрямом, що повноцінно сформувався дещо пізніше. Антропогеографічний напрям концентрує увагу на географії людини і її зумовленості факторами природнього середовища. Географія господарства тут розглядається як певна сторона, властивість географії людини [37].

Антропогеографічний напрям, проте, виник і розвивався в Україні паралельно з галузево-статистичним у період, коли економічна географія дедалі більше відходила від суто географічного знання і наближалася до економічної науки. Тому його поява була дуже вчасною і необхідною з точки зору збереження цілісності географічної науки. Представниками цього напрямку в українській географії були передусім С. Рудницький та В. Кубійович, частково О. Діброва. В своїх дослідженнях, вони сформулювали теоретико-методологічні основи та зробили перші спроби економічного районування України, а також впливу економічних та соціальних факторів на навколишнє природне середовище. Прихильниками і послідовниками антропогеографічного напрямку розвитку соціально-економічної географії в Україні стали й румуномовні вчені К. Бретеску, Р. Шлемко, К. Гурмузакі, О. Марк, І. Тарнавські, І. Штефуряк [55-61]. Представникам цього напрямку характерні наступні погляди: об'єктом вивчення соціально-економічної географії (як і географії загалом) є земля; людина є однією зі сфер що наповнює поверхню Землі і досліджується вона поряд з такими компонентами, як ґрунти, рослини, тварини та ін. В центрі уваги представників антропогеографічного напрямку, знаходилася людина.

Дослідження життєдіяльності та наукової спадщини румуномовних вчених та їх внеску у розвиток суспільно-географічної науки України є важливим, оскільки в силу історичних і географічних передумов українсько - румунські наукові контакти були тісними і розвинутими. В умовах становлення та розвитку незалежної України, формування та зміцнення

дружніх відносин між сусідніми державами, важливим є питання повернення із забуття імен кращих румуномовних дослідників Вітчизни, оцінки їх місця та ролі у розвитку науки, суспільного життя тощо.

Рис.1.1 Напрями досліджень суспільної географії України у румуномовних працях кінця XIX- початку XX ст.

Серед румуномовних лідерів географії України, історії, країнознавства вирізняється постать професора Костянтина Бретеску, який відомий своїми працями в галузі історичної географії, геоморфології, суспільної географії, етногеографії тощо. К. Бретеску - один з румуномовних вчених - фундаторів румунської географії, зробив вагомий внесок в обґрунтуванні об'єкту та предмету дослідження, структури науки.

Географія, за К. Бретеском - це не тільки опис науки й пояснення різних аспектів розвитку поверхні Землі, але і "наука мислення, область

знань про землю, синтез численних наукових дисциплін («Історія, об'єкт та методики географії» 1925р.) [186]. Вірний цій істині, вчений збагатив географічну думку численними і різноманітними працями з географічних досліджень. Метою географічних досліджень, за вченим, є дослідження природних ресурсів, які впливають на земну поверхню, з одного боку, і результатів людської діяльності, з іншого боку, а також їх взаємодії та взаємозв'язку. К. Бретеску стверджував, що дослідження географічних процесів починається з опису простору, що є результатом взаємодії природних факторів. Тільки в цьому випадку можна буде досліджувати усю земну поверхню та вплив різних факторів на неї. Для пояснення будь-якого географічного явища, дослідження в географічній науці, на думку автора, слід починати з доказів того, що один і той же ефект у природному середовищі може бути викликаний різними причинами, або різні причини можуть призвести до того ж ефекту, і тільки після цього можна буде досліджувати земну поверхню загалом. Також важливим є дослідження форм рельєфу, геології, корисних копалин, надр Землі, що відіграють важливу роль для розвитку та благополуччя суспільства.

Після дослідження географії корисних копалин, важливим є, на думку вченого, вивчення кліматичних умов, змін клімату, факторів, які впливають на ці зміни, та впливу кліматичних умов на коливання рівнів морів та океанів. Результати цих досліджень викладені у працях з історичної географії, геоморфології. Перетворення (зміни), які відбуваються на поверхні Землі вчений намагався пояснити факторами, що відбуваються в природі. Він цікавився цим питанням, вивчаючи рухи земної поверхні та води у четвертинному періоді, бо вважав, що відносини встановлюються з плином часу між водою і землею і є основною причиною уповільнення або активації ерозії та накопичення. У працях також були пояснені аспекти становлення та розвитку ландшафту, особливо на рівнинах і плато.

У своїх працях, що присвячені опису різних регіонів Румунії та України, вчений досліджує не тільки природні умови та фактори впливу на

навколишнє середовище, але й населення того чи іншого регіону, їх побут, звичаї. Результати цих досліджень представлені у працях з суспільної географії, історичної географії та етногеографії.

Окрім власне географічних досліджень, К. Бретеску вважається й видатним педагогом, професором Чернівецького університету. Впродовж 30 років він навчав студентів на території України та Румунії.

К. Бретеску у своїх дослідженнях охопив майже усі галузі географії. Результати досліджень описані у багатьох працях, більшість з яких маловідомі та малодосліджені. К. Бретеску робить спроби у краєзнавчому дослідженні рідного краю. За студентський період, вчений опублікував серію праць, присвячених географії та етногеографії. У 1911 році професор А. Пенк заснував збірник «Щорічник географії та антропогеографії». У цьому збірнику К. Бретеску опублікував свої праці: «Добруджа» («Dobrogea») (1911р.), «Форми рельєфу в Мусчел» («Formele de relief din Muscel») (1911р.), «Методи географії та етнографічні дослідження» («Metoda geografica in cercetari etnografice») (1913- 1914рр.), «Озеро Мангалія» («Lacul Mangalia») (1915р.), «Деякі міркування про етнографію Добруджії» («Citeva consideratii etnografice asupra Dobrodiei») (1916р.).

Разом з іншими географами він заснував, у 1920 році, організацію «Культурне суспільство Добруджії» а також журнал «Analele Dobrogeiei». У цьому журналі він опубліковує багато статей, присвячених географії рідного краю, показуючи цим усю красу природи.

Академік Володимир Требіч пише про К. Бретеску: «Головним його напрямком досліджень К.Бретеску була «Загальна географія», і вже після неї послідовно ним досліджувалися методологія географії, порівняльна геоморфологія» [281].

У 1924 році К. Бретеску переїздить до Чернівців, де працює в Чернівецькому університеті на кафедрі географії. Тут професор читає курси з історії географії, розкриває нові погляди на об'єкт та методи дослідження географії. Кафедра географії факультету природничих наук Чернівецького

університету на той період не володіла достатніми науковими працями, й професор вирішив збагатити бібліотеку необхідними матеріалами у галузі географії. Згодом він стає деканом факультету (1930-1932 рр.). За цей період створює низьку етногеографічних карт деяких природних регіонів країни. Професор працював у таких напрямках, як: загальна географія, методологія географії та порівняльна геоморфологія. Основні його праці: «Populatia regiunii Cernauti» («Населення Чернівецького регіону»), - досліджує населення Чернівецького регіону, відмінність між населенням передгірної зони та гірської зони, їх побут, звичаї, причини міграції та густоту населення; «Poarta de la Cernauti» («Ворота до Чернівців») - у даній роботі професор досліджує масиви Цецина та Берда, їхню еволюцію, геоморфологічну будову та їх вплив на господарський розвиток, перспективи; «Citeva captari quaternare in Bucovina si Pocutia» («Дослідження водозборів четвертинного періоду на Буковині та Покуття»), - характеризує гідрологічні особливості регіону, долини тераси річки Черемош та дає характеристику річки загалом. Також автор описує сумарну гідрологічну картину регіону .

Особливу увагу проф. Костянтин Бретеску приділив одній з гілок географії - геоморфології, впливу рельєфу на економічний розвиток регіону. Багато його праць, у яких висвітлено еволюцію, структуру, характеристику різних форм рельєфу, мають вагомим значення для географічної науки. Йдеться про такі його розробки, як: «Озеро Мангалія», «Озеро Ташоул», «Земля Добруджії», «Ворота до Чернівців», «Долина Дністра», «Асиметрія долин» та інші. К. Бретеску також досліджував населення, зробивши вагомий внесок у розвиток географії населення («Населення Чернівецького регіону»). Він називав цю галузь географії антропогеографією, визначаючи її як дисципліну, що досліджує результати взаємодії людини та природного середовища. У своїх працях вчений робить висновки, що для того щоб оволодіти природою, людині необхідно працювати на користь природи, а не проти неї.

Отже, дослідження Костянтина Бретеску торкаються майже усіх гілок географії (економічної, фізичної, історичної, географії населення) а також етногеографії. Дослідження у галузі геоморфології також відіграють велику роль у працях вченого. Досліджуючи його праці, можна побачити що географія – «це наука пейзажів; наука, що розкриває різні аспекти поверхні Землі, досліджуючи виникнення, еволюцію, класифікацію усіх географічних феноменів, які вона (Земля) створила».

Для дослідження якогось певного регіону, географ повинен володіти комплексними уявленнями про територію, використовувати різні методи дослідження, шукати перспективи розвитку території по відношенню до його минулого. Для того, щоб комплексно досліджувати територію, К. Бретеску починав з рельєфу. Професор показує, що земна поверхня, це місце взаємодії 4-рьох сфер (атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери), а також тут відбуваються всі географічні феномени, які у взаємодії створюють різні ландшафти. На думку вченого, достатньо щоб в одній сфері відбулася якась зміна, метаморфоза, інші сфери також будуть відчувати ці зміни. Такі явища може досліджувати тільки справжній географ, вважає вчений, інші дослідники природного середовища (ботаніки, біологи) не в змозі зрозуміти повноту цих явищ. Тому так важливо знати історію, об'єкт та методи географічного дослідження території. Для того, щоб охарактеризувати географічні феномени, які мали місце в минулому, К. Бретеску радить використовувати сучасні принципи: результати дослідження еволюції якогось феномену за сучасними методами повинні співпадати з результатами дослідження цього ж феномена в минулому [186].

Що стосується дослідження еволюції рельєфу, вчений використовував методу циклів, яку запропонував американський вчений В. Девіс, за якою «життєвий шлях» розвитку рельєфу проходить декілька етапів (стадій та циклів). За концепцією К. Бретеску, такий феномен не розвивається за круговою формулою, тому що явища які провокують географічні феномени та які впливають на розвиток та зміну поверхні землі (рельєфу) розвиваються

впродовж багатьох років. Тим більше одне явища змінює інше, тобто земна поверхня постійно знаходиться в русі і явища, змінюючи одне одну, постійно впливають на рельєф поверхні землі циклічно. Це показує факт, що рельєф якогось регіону, пройшовши етап зародження, не одразу переходить до завершального етапу. Між цими етапами є проміжні стадії, цикли розвитку, завдяки впливу різних явищ та процесів. Необхідно зазначити, що одне й те саме явище може бути викликане різними факторами, й різні фактори можуть призвести до однакових явищ.

Для того щоб досягти результатів, вчений радить використовувати у своїх дослідженнях не тільки географічні, але й фізичні, хімічні, методологічні, історичні та інші методи. Явища та процеси навколишнього природного середовища повинні бути дослідження не тільки в просторі, а й у часі, тобто необхідно показати не тільки сучасний стан простору, а й минулий – історію еволюції регіону. Для дослідження великої земної поверхні, необхідно починати з дослідження маленького регіону. Такі дослідження, звичайно, вимагають більш кропіткої роботи; вони більш деталізовані, точні та розтягуються в часі. Але результат є більш точнішим. Правило досліджувати маленькі райони щоб охарактеризувати більш точно великий регіон. Але це не означає, що дослідження загальної географії не мають право на життя і, що науку треба ділити на декілька галузей (фізична, економічна географія тощо). Навпаки, загальна географія об'єднує всі гілки дослідження в єдине ціле та характеризує об'єкт дослідження в цілому.

К. Бретеску працював більше в галузі географії природних ресурсів, загальної географії та гідрології. В своїх роботах використовував різні методи дослідження для визначення віку четвертинних терас, форм рельєфу тощо. Визначення віку терас має велике значення для дослідження еволюції певного регіону та факторів які на нього вплинули. Це дає можливість краще пізнавати регіон у момент дослідження. Вчений наголошує, що еволюція певної тераси проходить три фази розвитку: 1. ерозія та формування долини; 2. накопичення річкового покриву (гравію, піску тощо); 3. проникнення річки

вертикально через шар річкового покриву. Як бачимо, чітко простежується наголос на прикладний аспект дослідження – з'ясування яким чином особливості рельєфу впливають на господарські процеси, зокрема будівництво, виробництво будівельних матеріалів тощо. Основні роботи у галузі гідрології: «Contributiuni la cunoasterea vaii Nistrului» («Весок у дослідженні долини річки Дністер»); «Oscilatiile de nivel ale apelor si bazinului marii Negre in cuaternar» («Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді») та ін [186]. Після дослідження декількох регіонів, тобто після досліджень в галузі регіональної географії, вчений перейшов до загальногеографічних досліджень.

У 1941 році побачила світ його робота «Oscilatiile de nivel ale apelor si bazinului marii Negre in cuaternar» («Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді»), яка вперше була опублікована у 1942 році в «Buletinul Societatii romiine de geografie». Ця одна з найвагоміших праць К. Бретеску, є результатом багаторічних досліджень. Під час написання цього твору, вчений використовував багато географічних методів дослідження, в основному картографічний. Ще однією безцінною роботою є «Asimetria vailor» («Асиметрія долин»), розкриваючи тут основні моменти дослідження географічних проблем території. У цій роботі він використовує методи запропоновані вченим С. Мехедінці - досліджує географічні явища під впливом усіх сфер Землі (атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери). Це одна з перших робіт в галузі географії, описана за таким принципом. Маючи знання у галузі історії та фізіології, досліджуючи еволюцію географічної науки, К. Бретеску сформулював власні думки щодо методології географічної науки. Основна його праця у цій галузі «Історія, об'єкт та методи географії» (1924р.) присвячена дослідженню основ географічної науки. Багато вчених стверджують, що географія є новою наукою. Але ці твердження, на думку автора є дещо хибними, тому що географія як наукова дисципліна з'явилася ще на початку ХІХ століття, метою якою було встановлення зв'язків між чотирьома оболонками мас

нашої планети. Модерна географічна наука базується на дослідженнях минулого. Географічні дослідження базуються на основі карт, для того щоб в зменшеному вигляді можна було побачити досліджуваний регіон та краще охарактеризувати його. Отже карта це невід'ємна частина географічних досліджень, особливо у сучасній науці. Прогрес у розвитку географічної науки базується не тільки на дослідженні загальної географії. Інша сторона географії – це хорологія або регіональна географія, тобто дослідження якогось певного регіону та факторів, які впливають на зміни у ньому. Таким чином, можна диференціювати загальну географію, дослідження якої базується на знаннях з філософії, астрономії, математики, та хронографії, дослідження якої базується на твердженнях мандрівників, моряків, експериментів та експедицій тощо. К. Бретеску стверджував, що модерна географічна наука розвивається на базі цих двох сторін паралельно, які доповнюють одна одну. Географія як наука пройшла декілька етапів свого розвитку від середньовіччя до сучасності.

З роботи «Історія, об'єкт та методи географії» видно, що географія - це наука про навколишнє середовище, наука, яка досліджує та пояснює різні аспекти поверхні Землі, описуючи при цьому еволюцію, класифікацію, здійснюючи порівняння географічних феноменів та їх вплив один на одного. Для того, щоб охарактеризувати певний регіон чи його частину, географ має уявити собі минуле цього регіону та майбутнє. Тому дослідження регіону вчений пропонує починати з опису рельєфу. Він показує що поверхня Землі - це місце, де взаємодіють між собою атмосфера, гідросфера, літосфера та біосфера і саме тут відбуваються усі географічні феномени, які в результаті їх взаємодії впливають на навколишнє природне середовище. Вчений показує що зміни в одному явищі чи процесі провокують за собою зміни інших процесів та явищ. Для дослідження та опису географічних феноменів, які відбувалися в минулому, професор рекомендує використовувати актуальні принципи дослідження: феномен, еволюцію якого можна спостерігати сьогодні, мав такі ж етапи розвитку в минулому. В своїх дослідженнях

кожен географ має дотримуватись правила, що один і той самий ефект може бути досягнутий різними причинами або різні причини (способи) можуть призвести до одного й того ж самого ефекту або результату.

Також для отримання позитивних результатів, вчений рекомендує географам використовувати результати досліджень галузей фізики, хімії, метеорології, геології, історії, етнографії; також має досліджувати ті чи інші феномени не тільки в теперішньому часі, а й їх минулого, тобто еволюцію; також географ має брати до уваги й історію розвитку суспільства, щоб використовувати у своїх дослідження їх минуле та вплив минулого на сучасне. Ці дослідження різних галузей географії є більш точнішими та складнішими ніж дослідження загальної географії. Усі галузі географії важливі для опису регіону, тому що вони взаємодіють та доповнюють одна одну, й неможливо досліджувати регіон без опису рельєфу чи населення. Тобто загальна географія складається з географії населення, економічної географії, фізичної географії, геоморфології, кліматології тощо. В останні десятиліття особливу увагу вчених привернула морфологія та антропогеографія. На думку проф. К. Бретеску, об'єкт трактується наступним чином: «Grație frigului spațial, planeta noastră pierde căldură neconținut și, conform unei legi fizice, ea se contractă. Coaja sa aspră și tare însă nu poate rămânea ca o haină largă împrejurul miezului central, ci se adaptează, aderează la sâmbure, se diformează: ici se ridică în aer, dând naștere întinderilor continentale sau munților, dincolo se scufundă, formând depresiunile continentale, oceanice, sau marine» («Завдяки холодного простору, наша планета втрачає тепло безперервно і, відповідно до законів фізики, вона стискається. Її кора груба та сильна, але все ж не може залишатися одягом навколо центрального ядра, а навпаки, адаптується, прилипає до серцевини, деформується: тут, з одної сторони піднімаючись у повітря, породжуючи витягнуті континенти або гори; з іншої сторони опускається, утворюючи при цьому континентальні вигини, які можуть бути океанічними або морськими») [186].

Важливішою ланкою географічної науки вчений, безсумнівно вважав антропогеографію, яка досліджує відносини між людиною та навколишнім природним середовищем. Антропогеографія досліджує розміщення людини по земній поверхні, форми людських поселень. Це передбачає глибоке вивчення процесу взаємодії суспільства з природою, розміщення виробництва, розселення населення тощо.

Слід відзначити внесок визначити одного з видатних професорів в галузі мінерології та мінеральних ресурсів - І. Преліпчана, котрий присвятив все своє життя дослідженню географії корисних копалин Північної Буковини. Багато праць у цій галузі написані румунською та німецькою мовою, так як були опубліковані не тільки в Україні, а й в Німеччині: «Зауваження (думки) про деякі вугільні поклади у флішових зонах Буковини» (1926 р.-1 частина, 1933 р. - 2 частина); «Звіт про глибоке буріння в передгір'ї Буковини» (1938 р.) та ін. [221-224]. Іоан Преліпчан постає сьогодні з минулого як вчений-географ, мудрий викладач, громадський діяч. Він збагатив наукову географічну думку цілою низкою оригінальних ідей, ґрунтових розробок, що в нинішніх умовах потребують ретельного вивчення.

Професор і завідувач кафедри південно-східної європейської історії в Чернівецькому університеті, викладач історії Румунії та Буковини, ректор Чернівецького університету (1920-1921 рр., 1933-1940 рр.), почесний член Чеської академії (1935р.) - Іон Ністор зробив внесок у розвиток історії географічної науки. Іон Янку Ністор - автор понад 300 наукових праць, займався проблемами історії румунського народу від 14 до поч. 20 ст., питаннями літератури, освіти, мистецтва та культури Буковини. Збагатив 44-томну документальну добірку братів Гурмузакі на 5 томів нових матеріалів. Основні праці: «Погляд на історію освіти на Буковині» (1912 р.), «Румуни та українці Буковини» (1915 р.), «Румуни і русини з Буковини» (1923 р.), «Історія Буковини» (1951р.), «Возз'єднання Буковини з Румунією» (1940 р.) та ін [187-201].

Дослідження та відкриття невідомих сторінок української географії,

зокрема біогеографії, є важливою умовою розвитку усіх напрямів науково-географічного процесу. Вивчення та дослідження наукової спадщини румуномовних географів є одним із сучасних напрямків у розвитку історії географічної науки. Дослідження у галузі біогеографістики допомагає не лише вивчити минуле науки, а й зробити прогноз в майбутньому. Серед малодосліджених сторінок історії української географії- наукова спадщина ученого- біогеографа Костянтина Гурмузакі. Низка робіт з бібліографічного переліку підтверджує вагому наукову діяльність професора Костянтина Гурмузакі. Більшість праць присвячено дослідженню територіальних особливостей поширення флори і фауни, біоресурсів на Буковині, а також у Румунії, та деяких провінціях Австрії. Результати своїх досліджень він публікує в різних іноземних виданнях у вигляді тез. У своїх працях К. Гурмузакі здійснює опис місцевостей з географічної, геологічної та фауністичної точок зору [136-140].

Висновки до розділу 1

1. Сучасний стан суспільно-географічної науки знаходиться у тісній, діалектичній взаємодії із попередньо накопиченими знаннями. У цьому зв'язку, особливого значення набувають вивчення досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. У зазначеному аспекті, особливу зацікавленість викликає ще й досі не введений у науковий обіг значний науково-інформативний пласт румуномовних праць вчених-географів кінця XIX - початку XX століття. Його вивчення зумовлює необхідність виділення етапів розвитку національної економіко-географічної науки, а також, дослідження ролі окремих вчених, що формували регіональні осередки географічної науки.

2. У дослідженні проблем суспільної географії України та її регіонів румуномовними вченими кінця XIX – початку XX ст. виокремлюються два етапи: перший - австро-угорський (1880 - 1918 рр.) у якому сформувались

соціально-географічний та етногеографічний напрями досліджень; другий – міжвоєнний (1918 - 1940 рр.), у якому сформувались господарсько-статистичний, економіко-географічний; соціально-географічний та антропогеографічний напрями досліджень.

3. Аналіз та синтез понад 300 румуномовних праць суспільно-географічного характеру досліджуваного періоду показав, що вони охоплюють майже весь спектр суспільно-географічних досліджень, які можна систематизувати у такі основні змістовні напрями: 1) роботи з теорії, історії, методології і методики суспільної географії, тобто з загальної суспільної географії регіонів України (К. Бретеску, Р. Шлемка, І. Преліпчана); 2) праці з вузькогалузевих суспільно-географічних напрямів, що вивчають окремі складові суспільства, – населення, господарство, інфраструктуру регіонів України (Г. Гурмузакі, І. Попеску, М. Стеляну, І. Тарнавські, Т. Штефуряка, К. Бретеску, І. Тороуціу та ін.); 3) дослідження з описового державознавства представників місцевої інтелігенції та науковців, що публікувались у різноманітних довідникових виданнях (І. Ністора, М. Ролла, М. Флореску та ін.); 4) твори етногеографічного плану та з географії культури і релігії (Л. Боднереску, Д. Дана, С.М. Маріана, Є. Нікуліце-Воронки та ін.). У фокусі уваги знаходиться також антропогеографічний напрям та формування загальногеографічних ідей, представлений вагомим доробком К. Бретеску, Р. Шлемка, І. Преліпчана, О. Бата, К. Гурмузакі та ін., у працях яких сфокусовано увагу на людині, врахуванні впливу природного середовища на розселення населення, освоєність території, суспільну діяльність з врахуванням впливу історико-економічних факторів.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ПРИРОДНИХ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ

2.1 Дослідження природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства

Знання про природні умови й природні ресурси України здобувалися кропіткою працею багатьох поколінь географів та інших дослідників природи. Вони накопичувалися поступово: наступні покоління доповнювали й поглиблювали їх. Необхідно відзначити і унікальний доробок окремих вчених-географів України та Румунії. У розвитку географічних досліджень в Україні важливу роль відіграли університети. Зокрема, при Львівському, Харківському, Київському, Одеському, Чернівецькому університетах були створені товариства природознавців.

Так, географічні дослідження у Чернівецькому університеті започатковано у 1876 році, тобто практично відразу після заснування цього вищого навчального закладу (1875 рік). Тоді на філософському факультеті було засновано лабораторію мінералогії, а на факультеті права і політичних наук розпочато викладання економічної історії й статистики - курси економічної історії й світової торгівлі. З 1880 року викладались такі курси, як етнографія й регіональні курси географії Європи, Дунайських країн, Африки, Азії. Серед економіко-географічних курсів викладались економічна історія, статистика населення, статистика, тобто економічна географія Європи. Лекційні курси, семінарські й практичні заняття, а також наукові дослідження із зазначених дисциплін розроблені та викладались доктором філософії та права, професором Ф. Ріттером фон Юрашеком, доктором права професором Вінцентом Йоном, доктором права, професором Ю. Ріттером фон Рошман-Гірбургом та ін. [27].

У 1888-1889 навчальному році для студентів університету започатковано семінар з господарських зв'язків Буковини, тобто вперше - курс економічної географії краю. Ще 1878 р. в Ієні було опубліковано працю

професора кафедри статистики Ю. Платтера "Соціальні дослідження Буковини". Вона була одним із перших економіко-географічних нарисів про тогочасну Буковину.

У перші роки функціонування Чернівецького університету дослідження в галузі статистики, яка тоді охоплювала й економіко-географічні питання, в окремих галузях (антропогеографії, комерційної географії, загальної географії) і по окремих регіонах, особливо Австро-Угорщини, дунайських країн, частково Буковини й Галичини мали несистематичний характер.

У 1923 р. в Чернівецькому університеті було створено географічне відділення (секцію), де серед інших читалися курси загальної географії, антропології, етногеографії. Згодом запроваджено курс фізичної та економічної географії світу і великих держав. Наукові дослідження чернівецьких географів розпочались переважно з покомпонентного вивчення природи, дослідження взаємодії тектоніки і рельєфу (К. Геренчук), геоморфологічної будови долинних систем Прикарпаття (М. Кожуріна), ландшафтних характеристик територій (К. Геренчук, П. Кучинський), кліматичних умов і ресурсів (М. Андріанов, О.Токмаков), гідрологічного режиму і водних ресурсів (О. Мельничук, В. Явкін, Ю. Ющенко), проблем географії населення (М. Крачило, В. Джаман), регіональних економіко-географічних досліджень (Я. Бондаренко, Я. Жупанський), дослідженню та оцінці природно-ресурсного потенціалу територій (В. Руденко) та ін. [17].

Науковий доробок румуномовних вчених у дослідження природних ресурсів, як просторового базису розміщення населення та господарства нами систематизовано за такими напрямками, як водноресурсні, лісоресурсні, біоресурсні, кліматоресурсні, геоморфолого-геологічні дослідження (рис. 2.1).

Найвидатнішим науковцем тих часів в області загальної географії та географії населення був професор Костянтин Бретеску. Він вважав, що головним початковим елементом економіко-географічного дослідження повинні бути природні умови та ресурси (грунти, фауна, флора, клімат, річкові системи).

Рис. 2.1 Основні румуномовні праці вчених, що досліджували природні ресурси як просторовий базис розміщення населення та господарства

Дослідження К. Бретеску охоплюють багато галузей географії (фізична географія, історична географія, географія населення тощо), проте дослідження у галузі геоморфології займають головне місце. Виходячи з принципів та методів географічних досліджень, К. Бретеску приділяв значну увагу генезису, еволюції рельєфу території Румунії та України, а також методам дослідження цих проблем, перспективам розвитку регіонів дослідження та проблемам, що стосуються їх господарського освоєння. Як географ-геоморфолог, він написав ряд праць, у яких дається опис та характеристика як окремих районів (Чернівці), так і цілих регіонів (Буковина, Добруджа). Серед них варто відзначити наступні: «Асиметрія долин», «Дельта Дунаю: генезис, морфологічна та хронологічна еволюція», «Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді», «Критерії для визначення віку терас в четвертинному періоді», «Карстові феномени в регіоні Мамалиги», «Ворота до Чернівців: геоморфологічний аналіз», «Гідроекологічні проблеми Буковини та Покуття» [88-91].

Велику увагу вчений приділив дослідженню дельти Дунаю, результати якого викладено у працях: «Дельта Дунаю: генезис, морфологічна та хронологічна еволюція», «Дельта річки Дунай», «Епейрогенічні рухи в басейні нижньої течії Дунаю», в яких досліджується генезис та морфологічна еволюція річки, рельєф та епейрогенічні рухи. К. Бретеску розглядав гідроекологічні проблеми р. Дунай через призму географії водних ресурсів, їх впливу на господарський розвиток. Вчений прийшов до висновку, що головною причиною модифікації рівня води річки в четвертинному періоді є кліматична. Він пояснює цей факт тим, що в льодовиковий період завдяки накопиченню морської води у величезних льодовиках, рівень води в океанах, морях, річках знизився, а у міжльодовиковий період, навпаки, відбулося танення льодовиків, за рахунок чого рівень води збільшився. Тому, феноменом льодовикового періоду він вважає ерозію річкових долин, в тому числі р. Дунай.

Вагомим доробком у геоморфологічні дослідження була праця «Критерії для визначення віку терас в четвертинному періоді», в основу якої покладено дослідження віку терас річки Дністер та зроблено висновки, що еволюцію річки можна визначити, використовуючи такі характеристики терас, як висота над рівнем моря, структура та вік.

Для визначення геоморфологічної еволюції різних регіонів дослідження та для їх опису, вчений звернув увагу на три основні проблеми: лес (loessul), епейрогенічні (epirogenetice) та екстатичні (eustaticce). Результати цих досліджень були опубліковані у працях «Четвертинні профілі фаз Чорного моря» (1933р.) та «Фази Чорного моря між Кармен-Сілва та Костинешть» (1935р.) [186].

У 1941 році видана праця «Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді». Як зазначив румунський вчений-географ Н. Редулеску, праця є однією з найвидатніших творів К. Бретеску. Це результат досліджень багатьох років, на основі яких створені картографічні матеріали та зроблені висновки, в яких вчений пояснює зміни рівня води в Чорному морі, що пов'язані з кліматичними умовами. Також підвищення та спад рівня води у різні періоди призвели до утворення ряду терас вздовж Чорного моря.

Увагу вченого привернув гідрологічний режим та екологія річок в північній Буковині та на півдні Покуття. Результати його досліджень опубліковано в 1925 році у праці «Гідроекологічні проблеми Буковини та Покуття» [90]. Зокрема, в роботі дана загальна характеристика досліджуваних регіонів, опис річок, розкрито їх генезис та ін. Через призму гідро екологічних, геолого-геоморфологічних досліджень регіону автор дає оцінку природним ресурсам та умовам як базису для господарської діяльності в регіоні.

Буковина, підкреслює автор, це край пагорбів, що простягаються у підніжжі Карпат, де формується дуже чітка лінія демаркації, що проходить через такі населені пункти: Капул Кимпулуй, Солка, Верхній Вікову, Міхова,

Покуття, Берегомет, Вижниця, Косів, Яблунів у південно-східному напрямку. К. Бретеску вказує що, геологічно, цей край відомий під назвою «район неогенових пагорбів». Морфологічно, це структуровано-зруйнована платформа, що місцями дуже сильно була змінена у пліоценовий період – перший ерозійний цикл. Площі найвищих точок платформи дуже малі та розтягнуті і знаходяться поблизу 500-550 м одна від одної. Між цими площами знаходяться високі долини з широкими розтягнутими луками - Миходри або Багни. Ці луки носять назву «пласкогір'я Вижниці» і беруть свій початок прямо з верхньої правої сторони річки Черемош.

Вчений, аналізуючи особливості геологічного розвитку краю, дає оцінку покладів корисних копалин. Так, зокрема він вказує, «що поверхня покрита товстим шаром гравію річкового, сформованого з каміння, принесеного водою. Товщина пластів сягає 25м. Зверху пластів простягається прошарок деградуючого лесу, що перейшовши у прошарок гравію і формує поклади глини що в сукупності не дають можливість дощовій воді або снігу проникати вглиб у ґрунт. Зверху сформувалася водна оболонка у вигляді боліт, дренажних каналів звідки і назва Багна».

К. Бретеску дає детальний аналіз природних кормових угідь, зокрема, луки він розглядає як важливий чинник розвитку тваринництва краю. Описуючи луки Буковинського передгір'я, вчений відзначає, що в цьому регіоні простягаються дві річки - Миходря та Миходерка, які збирають води із заболочених частин лук та з декількох приток.

Також у роботі автор дослідив долину гірського Черемошу. Від гірської зони до Вижниці шириною більше 15 км простягається вододільний хребет, який бере свій початок з карпатських рівнин. Вододільний хребет, піднімається як широкі сходи, що являють собою залишки округлої форми міоцену, але з часом дещо змінені новим циклом ерозії. Дуже розширеними є платформи під гірськими ріками, які мають гострий уклін та ерозійні тераси. Такі тераси врізані у пласти піщаника по вертикалі і більшість з них покриті шаром гравію. Як бачимо, вчений ще на початку ХХ ст. виявив

великі запаси гравію, що є основою розвитку будівельного комплексу краю. Разом з тим, його вилучення з природи може спричинити екологічну небезпеку.

Вагомим доробком автора у вивчення гідролого- та геоморфологічних особливостей річок досліджуваного регіону є:

1. Визначення віку та особливості процесу формування заплави та терас р. Миходри, Черхановки та Іспас. Він припускає, що заплава Миходри та верхня тераса, розташовані над терасою Черхановки, є найвищими та найстаршими. Процес їхнього формування закінчився в кінці інтердошового періоду, а тераси Черхановки та Іспасу можна вважати сформованими в другому інтердошовому періоді;

2. Дослідження геолого-геоморфологічних особливостей заплави р. Черемош. Зокрема, він стверджує, що заплава Черемошу сформувалася внаслідок покладів лесу;

3. Визначення гіпсометричних особливостей річкових долин досліджуваного регіону. На думку вченого, заплава Миходри або перша тераса Черемошу та найвища тераса над Черхановкою, має мінімальну висоту 460 м над рівнем моря, або 270 м у відношенні між Черемошом та Прутом, друга тераса від Іспасу та тераса Черемошу, розташовані сьогодні на 100 м нижче, треті тераси - Гнилиця та Черногуз, розташовані нижче на 20 м, четверта тераса або стара заплава річки – на 8-10 м нижче.

4. На основі гіпсометричних особливостей спрогнозував можливість затоплення заплави р. Черемош – затоплення заплавних луків Черемошу може відбутися і в майбутньому.

5. Визначив, що ерозія між першою і другою терасами була більш інтенсивною та важливішою ніж ті, які відбулися між іншими терасами. Він також вказав, що широкі тераси Прута схожі з терасами Черемошу та звернув увагу на карпатські поклади гравію, що є вкрай важливими для промисловості будівельних матеріалів регіону. Він зазначає, що «їх видно» добре на схилах височин з правої сторони річки Прут. Це і сформувало

напрям русла цієї річки, як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямках.

У 1938 році була опублікована праця «Ворота до Чернівців: геоморфологічний аналіз», де К. Бретеску дав геоморфологічну характеристику масивів Цецино та Берди. Досліджуючи масив Цецино, К. Бретеску дійшов висновку, що у гребенів масиву є поклади вапняку, що сформувалися над покладами піску як захисна плита. Вона знаходиться приблизно на 200 м вище за оолітову плиту над Мохелкіє (310 м), розташована південніше від річки Прут. Це свідчить про те, що річка Сармат не тільки має нахил на південний схід, а й формує пониження між масивами Цецино та Берда, тобто розділяє їх. Внаслідок ерозійних процесів річки сформувалась виїмка, (своєрідні ворота), а місто Чернівці розташоване біля цих «воріт». Ця особливість була використана у назві праці «Ворота до Чернівців...»

Нижче, під масивом Цецино, біля Роші, є важливі для будівництва поклади глин: верхня частина сформувалася у Середньоморському періоді, нижня – в Сарматському періоді. Саме вони були задіяні під час зведення Резиденції буковинських митрополитів.

Під вапняковою плитою можна знайти й поклади міцного, жовто-сірого та коричневого піщаників, які захищають плиту від ерозійних процесів. Вапняк піщаний можна знайти ще у підніжжі масиву. Нижче, біля долини річки, є поклади глини (250 м). Окрім того, у досліджуваному регіоні (східна частина) є поклади мегрелів, над якими повсюди є поклади піску та глини білої або сірої у чистому вигляді або з домішками крейди, гравію, піску. Поклади вапняку у чистому вигляді знаходяться лише у долині біля р. Сторожинець, де розташувались маленькі кар'єри вапняку. Глиновий пласт розташований на північ від Цецино на відстані 420 м. Територія масиву покрита рослинністю, доказ того що пласт є водонепроникним.

У північному напрямку від Цецино розташована Хотинська височина, із нахилом до русла р. Прут (161 м). Між річками Прут та Дністер

розташований масив Берда, висота якого сягає 516 м. Його вершина та підніжжя сформовані покладами вапняку та гравію, що залягають пластами із певним нахилом.

Важливим доробком у вивчення мінерально-ресурсного потенціалу регіону була праця Костянтин Бретеску «Корисні копалини Чернівецького регіону», де автор констатує, що у межах досліджуваної території переважаючими видами сировини є будівельні матеріали, представлені глинами і суглинками, вапняками, гіпсами, пісковиками тощо [186].

Серед інших румуномовних вчених, що досліджували природно-ресурсні особливості Буковини варто виокремити науковий доробок асистента кафедри географічних наук Чернівецького університету Шлемко Романа, що представлений працями «Фізико-географічна характеристика історико-географічного краю Буковина», «Якими були умови на північ від Хотина» та ін. [249].

У роботі «Фізико-географічна характеристика історико-географічного краю Буковина», автор починає свій опис із загальної характеристики Буковинського краю, визначаючи склад та межі його географічного положення.

Описуючи геологічну будову Буковинського краю, Р. Шлемко характеризує її як складну та неоднорідну. Він відзначає, що регіон характеризується сарматськими та середземними відкладами, що формують всі пагорби висотою 250-350 метрів над рівнем долин річок Прут, Серет та Дністер. Найбільш давні утворення представлені кристалічними породами, які, розміщені переважно на великій глибині, та перекриті потужним чохлам горизонтально залягаючих осадових утворень рифею, кембрію, крейди, неогену. Лише в долині річки Дністер деякі породи виходять на поверхню. Відклади, що беруть участь у геологічній будові регіону, неоднакові за віком: архейські, протерозойські, палеозойські, мезозойські, кайнозойські (палеогенові, неогенові, четвертинні).

У роботі значну увагу приділено особливостям поширення корисних копалин. Автор відзначає, що в межах краю розвинута переважно промисловість будівельних матеріалів, яка базується на таких покладах сировини, як пісковики, вапняки, гіпси, глини, піски, гравій. Особливості геологічної будови регіону, як стверджує Р. Шлемко, дають підстави для дослідження й мінеральних вод краю, які мають цілющий характер та можуть складати основу для розвитку санаторно-курортної галузі.

У зазначеній роботі, окрім досліджень корисних копалин, дається також детальна характеристика рельєфу краю, який на думку автора є одним із визначальних чинників, що впливає на господарський розвиток регіону та який необхідно враховувати, як при освоєнні корисних копалин так і при врахуванні впливу наслідків таких освоєнь на навколишнє природне середовище.

Серед питань, що розглядаються у роботі особливої уваги заслуговує розгляд екологічних проблем, що мають місце в даний час та можуть виникнути в майбутньому. Автор констатує, що потужні вапнякові та гіпсові відклади регіону спровокували серію обвалів ґрунту внаслідок змивання та розчинення водою їх пластів. У процесі гірничих робіт у локальних масштабах змінюється розподіл підземних і поверхневих вод, порушується водообмін. Внаслідок збільшення темпів водообміну зменшується концентрація в природних водах мікроелементів. У ряді випадків порушення балансу водних ресурсів призводить до затоплення прилеглих територій, зміни русел річок.

Досліджуючи механізм впливу геологічних робіт на навколишнє природне середовище, вчений описує факт, що, при видобутку корисних копалин, геологічне середовище порушується відкритим видобуванням гірських порід - кар'єрами, площа яких може досягати десятків квадратних кілометрів, а глибина - сотень метрів. Щоб запобігти затопленню кар'єру, з метою пониження рівня підґрунтових вод кар'єр оточують колом гідрогеологічних свердловин, з яких безперервно викачують воду. Якщо

навколишні товщі гірських порід вміщують легкорозчинні відклади (вапняки, гіпси, ангідрити, кам'яна сіль тощо), такі відкачки сприяють розчиненню їх і утворенню глибинних карстових порожнин, які стають причиною виникнення карстових провалів на прилеглих до кар'єру територіях. Р. Шлемком та К. Бретеском було досліджено негативний вплив будівництва та експлуатації різноманітних будівельних та інженерних споруд на геологічне середовище. У результаті досліджень, вченими був зроблений висновок що, під тиском цих будівель та споруд малостійкі гірські породи можуть деформуватися і осідати. На підрізаних та навантажених будівлями схилах часто виникають обвали і зсуви значних мас гірських порід. Суттєво порушують геологічне середовище і штучно викопані підземні порожнини: тунелі, гірничі виробки тощо. Під час експлуатації будівель та споруд нерідко, внаслідок несправності водогінної системи або скидання рідких стоків, відбувається замочування й просідання лесових порід.

Як зазначає Р. Шлемко, багато води, що не встигає стікати чи потрапити в землю, стікає вниз створюючи внаслідок цього феномени сповзання, які в Карпатах є досить частими. Класичний приклад цього феномену спостерігається на горі Спиці (Чорногора) і на річці Бистриці. Великі та часті сповзання ґрунтового шару зафіксовано там, де існують умови для цього. Великі діакласи (або ущелини) вчені пояснюють тільки дислокаціями. Напрямок тріщин змінюється із північного-заходу на південний-схід. Вони дуже впливають на формування різних морфологічних форм, тому їх дослідження є цікавим не тільки з точки зору геології, а й з точки зору морфології. Вже давно проф. Ромер помітив в районі Лайову, біля Делятину, платформу вкриту гравієм. Ця платформа розташована між річками Прут та Бистриця Надвірнянська. На базі спостережень Ромер зробив надзвичайно важливий висновок – «річка Прут не була спрямована до Коломиї як тепер, а мала прямий курс до Дністра».

З цих спостережень, вченим була виявлена закономірність - на Карпатському вододілі долин річок Прут, Бистриці Надвірнянської, Бистриці

Солотвинської і Лопиниці зберігся рівень 100-200 м і десь 610-650 м над рівнем моря, вкритий гравієм що має діаметр 0,5 м і більше. Цей рівень можна назвати „Лайова”; реконструкція цих долин на цьому рівні дає широкі господарські можливості. Форми показують довгу відсутність ерозійних процесів і розширення долин. Цей цикл не відбувся під впливом кліматичних факторів; після періоду „спокою”, відбулися технічні зміни, що спричинили великі ерозійні процеси і, як наслідок, великі зміни в гідрографії цього регіону. Ці зміни відбулися не лише з руслом річки Прут, а й з руслом Бистриці Солотвинської та Ломниці. У цей час сформувалася річка Черемош, яка тримала свій курс до Серету; річка Бистриця Солотвинська не тримала свій курс до Солотвина, як тепер, а в напрямку Яблонська, що знаходиться на південний схід; між Луквією та Ломницею в районі села Небулов розташований рівень, що нахилений на північний-захід.

Не залишились поза увагою румуномовних дослідників і *гідрологічні та гідроекологічні* проблеми регіону. Як зазначалось нами вище, у 1925 році К.Бретеску була опублікована праця «Гідроекологічні проблеми Буковини та Покуття» у якій розглянуто будову річкових долин досліджуваного регіону та екологічні проблеми спричинені особливостями його геологічної та геоморфологічної будови. Вчений, аналізуючи особливості геологічного розвитку краю, дає оцінку покладів корисних копалин. Так, зокрема він вказує, що поверхня покрита товстим шаром гравію річкового, сформованого з каміння, принесеного водою. Як основу рослинництва краю, К. Бретеску детально у цій же роботі аналізує луки. Луки, є природними кормовими угіддями, які пов'язані з особливостями режиму річок. Спостережувані між притоками, які впадають у річки Черемош та Прут та річками, які нахилені у сторону Міхідри (Міхондри) та Сірету, явища, показують як глибоко розташований розподіл луків цих річок (50-80 м). По всій території протікають малі річки, але головними є і будуть притоки річок Міхідри та Сірету.

Автором також досліджена річка Черемош, як одна з найбільших допливів ріки Прут в межах України [90].

Опис основних річок краю, також, знаходимо у працях асистента К. Бретеску, Романа Шлемка. У згадуваній нами роботі «Фізико-географічна характеристика історико-географічного краю Буковина» та праці «Якими були умови на північ від Хотина» він дає характеристику не тільки річки Черемош, а й таких річок як Сірет, Дністер, Прут. На тлі орографічної будови території Буковини, вчений характеризує гідрологічні особливості краю, та їх вплив на господарську діяльність. Для прикладу, даючи опис Хотинській височині, автор описує її як плато з кількома долинами приток річки Прут. За назвою головного притоку Черняви, плато має назву Плато Черняви. Воно межує з долинами річок Прут, Дністер, Ворона, Стримба та Карпатами. Автором описується факт, що, річка Прут прорізала собі долину між височинами Хотина та Герци та пояснює його тим, що річка Прут бере свій початок з гір, виходячи з цієї зони до Буковини.

На основі детального аналізу карти басейну Дністра і Верхнього Прута, він констатує існування двох зв'язків, що об'єднують долину Прута з долиною Дністра (праця «Якими були умови на північ від Хотина».) Перший зв'язок простежується на захід від Хотина - від Дарабанів (на Дністрі) аж до Бурдюги і закінчується в Липканах-Криві (на Пруті). Тут також знаходиться найменша відстань між Прутом і Дністром -20 км.

Другий зв'язок зафіксовано на кордоні з Польщею між річками Прут та Дністер і який знаходиться саме в середині зсувів (осідання). Гірський регіон між Прутом і Дністром, що знаходиться між цими двома зсувами (зміщення місця положення долин річок) з висотою 400-500 м, відомий під назвою Буковина Хотинська. Зазначений зсув є прямим продовженням великого зсуву Дністра в Галичині. Більше того, цей зсув продовжується на південь до долини річки Серет. Залізнична колія Сучава-Чернівці проходить на межі цього зсуву на сході. На захід ця межа простежується на Сторожинецькому меридіані.

Іншими осередком існування зміщень місця положення долин річок, що подібні вище згаданим, є регіон на північ від Дністра, між річками Збруч та Подільським Серетом, де знаходяться височини, що відповідають височинам Хотинської Буковини. Також на південь від Прута знаходиться інший гірський масив, в межах від річки Сірет до Радівців. У цьому випадку маємо три масиви, що простягаються від північного сходу на південний захід паралельно зі зсувами Дністра в Галичині, що продовжуються до долини річки Серет.

В іншому відношенні, регіон Буковини на північ від Прута до долини Дністра є звичайним регіоном з численними покладами цінного будівельного матеріалу - гравію, який може бути залишком давніх терас Дністра, сформованих перед їх зсуваннями на схід. Якщо річка Дністер була верхньою частиною річки Серет, тераси мали збігатися з терасами верхніх долин Прута та Дністра. Румунських вчених зацікавив цей феномен і вони його детально досліджували.

У цьому напрямку досліджень вагомий внесок зроблено проф. К. Бретеску. Дослідник описує кілька каптувань (перехоплень) на верхній течії річки Прут, в зоні між Карпатами, річками Прут, Черемош та Сірет. Вчений дійшов висновку про те, що у цьому районі відбуваються такі феномени: каптування (перехоплення) річки Сірет річкою Прут у долині Брусниці; каптування (перехоплення), що відбулося не так давно, річки Міхідри річкою Черемош; каптування річки Рибниця притокою річки Прут; каптування річки Черемош біля Вижниці притокою річки Прут. В останньому випадку добре збереглася долина річки Черемош. Ця долина знаходиться на висоті 100 м над верхньою терасою теперішньої річки Черемош. На основі зазначеного, автором зроблений висновок, що давня гідрографія регіону презентується таким чином: «річка Черемош „тримала” свій курс до річки Сірет; річка Рибниця теж „йшла” до Сірету. У цьому випадку річка Сірет була допливом Черемошу, а теперішній Сірет, гірський, тоді був лише її притокою» [90].

Детальний опис річки Дунай знаходимо у монографії румуномовного гідролога Міхая Баческу, котрий присвятив свою основну наукову діяльність океанології. Найбільш значущими працями в галузі гідрології є: «Таксономічні, морфологічні, біогеографічні та біологічні студії румунських рік», «Сліди морської фауни у водах Дунаю», «Риби, так як їх бачать румунський сільський рибалка», «Фауна Чорного моря» [63-65]. Більшість праць присвячені вивченню екологічних проблем Чорного моря. Зокрема, М. Баческу досліджував морську флору та фауну глибин Дунаю, вплив різних факторів, гідротехнічних споруд на морські прибережні води Чорного моря.

Окрім загальної характеристики річок краю, румуномовними вченими було досліджено їх температурний режим, основною серед яких є праця «Температура води в річках Буковини» написана Р. Шлемком. Вивчення температурного режиму є надзвичайно важливим для розвитку господарської діяльності, зокрема розвитку кормової бази рибного господарства. Автором зазначається, що дослідження температури вод у річках Буковини розпочалось лише з 1896 року і проводилися вони не у всіх річках. Результатами щорічних спостережень є дані опубліковані в «Щорічнику гідрографічної служби». Робота, «Температура води в річках Буковини», базується на даних досліджень та охоплює спостереження, за період 1896 до 1910 року включно. Крім «Щорічника гідрографічної служби» Р. Шлемком у праці було використано дослідження С. Павловського «Температура текучих вод у Галичині», в якій були розкриті дані про річку Дністер.

Матеріал, на базі якого було підраховано середню температуру води, включає дані про одну велику річку та три малі річки, дві з яких беруть свій початок з Буковинських Карпат, а інша протікає транзитом по території Буковини [249].

Так, дані про річку Прут були зібрані автором впродовж 15 років; про річку Дністер - 10 років. Стосовно інших річок Буковини, таких як Сірет, Черемош, Бистриця, то дані по температурному режиму їхніх вод відсутні. Але, незважаючи на відсутність певної частини даних, вченим було досить

детально досліджено характер температурного режиму рік Буковини, що дало змогу зробити ряд висновків, найважливішими серед яких є:

1. Визначено та згруповано основні фактори, які впливають на температуру води у річках Буковини. До першої групи автор відносить похил та падіння річки, у другу групу включено швидкість течії, глибину русла, довжину, напрям річки, характеристики приток - гірські чи рівнинні, третя група - це режим опадів та атмосферних явищ (випаровування, туман), прозорість води, фізичні властивості води, рослинність;

2. На основі середньомісячних показників температури текучих вод Буковини визначено, що найбільш значними є зміни у температурному режимі в квітні-травні та вересні-жовтні, або в жовтні-листопаді, незначними вони є у січні-лютому та в липні-серпні. Тому гідрологічний рік запропоновано розділити на два періоди: перший, коли вода тепла, другий - коли вода стає холодною. Води в текучих річках Буковини стають теплими лише в травні і швидко втрачають тепло у листопаді. Вони зберігають низьку температуру в грудні-січні і аж до лютого місяця, а тепло - в червні до серпня;

3. Число днів, за якими температура води є однаковою спостерігається частіше зимою ніж в інші пори року;

4. Найбільші коливання температури з дня у день відбуваються на річках влітку, а найменші - зимою;

5. Коливання, в основному, є більшими в ділянках долин ніж в гірських ділянках;

6. В зимові місяці коливання зменшуються в середньому на гірських річках на 1°C , а в зонах долин - на 2°C ;

7. Щоденний мінімум температури води завжди реєструється вранці. Мінімум коливань температури води, зареєстрованих щодня на річках, можна визначити як на річці Прут, так і на інших річках і він дорівнює 3°C , який може бути визначений як середній мінімум коливань, зареєстрованих на текучих річках Буковини;

8. Існує різниця між змінами температури води і температури повітря. Якщо температура повітря сягає максимуму щоденно після обіду, то температура води інтенсивніше змінюється ввечері в літні місяці, а зимою – в обід. Різниця у таких випадках настільки мала ($0,05^{\circ}$ - $0,1^{\circ}\text{C}$), що температура води ввечері майже не відрізняється від денної температури;

9. Коливання температури води впродовж дня є меншим ніж коливання температури повітря. На малих річках спостерігаються і відмінності. Тут часто, впродовж дня, можна зазначити велике коливання температури повітря. Меншим коливанням температури повітря піддаються великі річки;

10. Повітря прогрівається як в горах, так і в долинах швидше ніж вода, проте вода, як у горах, так і на низовині прогрівається і охолоджується повільніше, ніж повітря і завжди після повітря;

11. Річки в районах пагорбів прогріваються швидше і більше ніж гірські, але і охолоджуються швидше і сильніше ніж гірські ріки, впродовж зими вони є холоднішими ніж в низовині;

12. Зростання температури води весною в горах відбувається після зростання температури повітря.

На основі наведених вище висновків та узагальнень, а також використовуючи дослідження Д. Фостера, було проведено типізацію річок Буковини, що опублікована у праці «Типи річок на Буковині».

Автор зауважує, що класифікацію річок можна зробити лише на базі даних деяких частин річки, але не по всій довжині. Наприклад: річка Прут, в Чернівцях, має всі характеристики низовинної річки, але вже в Коломиї, стосовно температури, вона має характеристики гірської, тому, не можна стверджувати про річку Прут, що вона є низовинною річкою від витoku до гирла. Характер річки не є однаковим по всій довжині, він змінюється під впливом температури. Зміни характеристик річки не є різкими, але послідовними.

Р. Шлемко вказує що, річки низовин (рівнинні) Д. Фостер поділяє на три великі підгрупи : а) річки, у яких різниця в температурах води і повітря є

більшою в теплому півріччі, ніж в холодному. Всі річки такого типу можуть вважатися річками низовин; б) річки, у яких різниця між температурами є однаковою в обох півріччях; в) річки, у яких різниця між температурами повітря і води є меншою в теплому півріччі. Ці характеристики є у тих річок, що мають витік в горах і тільки в середньому річищі набувають рис річок низовин (рівнин).

Річка Прут в Чернівцях і р.Сучава у Сучаві можуть вважатися річками низовин, тому що температура їхніх вод є теплішою за температуру повітря. Максимальна різниця в температурах фіксується зимою, в грудні - січні, а влітку - в липні - серпні. Показники змін зимою є більшими ніж літом.

На відміну від річок низовин, характерним для гірських річок є те, що зимою вони завжди тепліші. Різниця між температурами води зимою є завжди більшою ніж літом. До таких категорій річок можна віднести річку Прут біля Коломиї. Вода річки Прут, в Коломиї, весною і літом є холоднішою за повітря, восени і зимою - теплішою. З Коломиї на південь річка Прут змінює свій характер. Існує ще кілька річок, вказує автор, такого типу, як наприклад: Черемош, Серет, але вони не були дослідженими.

Р. Шлемком були також досліджені роботи Павловського в галузі гідрографії. За Павловським, основою заниженої температури води в річці весною і літом, в порівнянні з повітрям є оточення і умови, що вище за течією. Зимою в каньйоні Дністра збирається дуже холодне повітря, що спричиняє пониження температури води Дністра зимою майже до 0°C. Така низька температура піднімається повільно і не може водночас змінюватися разом з температурою повітря весною і літом. Вода є теплішою за повітря лише восени, коли вже температура повітря починає знижуватися. Цей тип річок Павловський називає «річки каньйонів». Інших типів річок, крім перерахованих, на Буковині немає.

Отже, річки і річкові долини є одним із найпоширеніших на Землі типів природного середовища. За поєднанням природних умов і ресурсів, давністю

господарського освоєння і рівнем концентрації населення річкові долини не мають собі рівних серед інших типів рельєфу та ландшафтів. Конкурувати з ними можуть хіба що морські узбережжя. У зв'язку з цим, вони здавна привертали до себе пильну увагу як населення, так і дослідників. Не є винятком в цьому відношенні і річкові долини та річки України у гідрологічні, гідроморфологічні та водогосподарські дослідження яких було зроблено вагомий внесок румуновними дослідниками.

Вагомим доробком румуновних вчених було розкриття особливостей формування *метеорологічних характеристик та клімату* досліджуваного регіону.

Кліматичні умови мають великий вплив на розвиток господарства, визначаючи спеціалізацію сільського господарства, функціонування транспорту та рекреаційної діяльності, тощо. Для врахування впливу кліматичних умов на функціонування господарство важливо мати динаміку метеорологічного режиму території.

Аналіз кліматичних умов Буковини детально висвітлено у роботах румуномовної дослідниці С. Стеляну. У праці «Аналіз змін кліматичних умов у різних сезонах» [219] авторка на основі просторово-часового характеру розподілу радіаційного балансу аналізує температурний режим м. Чернівці. Нею визначено, що пересічна температура в місті коливається за рік в межах 9-3° С.

Характерним для зимового періоду є випадання невеликої кількості опадів неінтенсивного характеру. У східній частині Чернівців випадає менше ніж 135 мм опадів; у центральній частині їх величина змінюється від 135 – 165 мм. Взимку опади випадають у вигляді снігу (грудень, січень, лютий а інколи й березень місяць). В кінці грудня місяця встановлюється сніговий покрив, висота якого сягає 20-45 см. У зимовий період зафіксовано вітри різних напрямків невеликої швидкості.

Впродовж весняного періоду, як зазначає авторка, відбувається пересічне підвищення температур повітря. В березні температура складає 1-

3°C; у квітні пересічна температура повітря зростає до 6-8°C; у травні стовпчик термометра піднімається до позначки 15° С.

Літо в Чернівцях помірно тепле. Пересічна температура у червні становить 16-18° С. Приблизно такою ж залишається температура й у серпні. Тобто пересічна місячна температура повітря влітку особливо не змінюється. Для літнього періоду (червень-серпень) характерним є випадання найбільшої кількості опадів (350-800 мм) значної інтенсивності. Кількість днів з опадами у літній період складає 38-42 дні. У цей же період спостерігаються такі метеорологічні явища як грози, град, суховії.

Як зазначає С. Стеляну, поступово температура знижується і на зміну теплого періоду приходить осінній. У першій половині осені спостерігається тепла, суха, малохмарна погода. Починаючи з другої половини жовтня погода є прохолодною, з хмарним небом, туманами і слабкими опадами. Пересічна місячна температура повітря змінюється від 13-15° С у вересні та +2- 0- -2° С у листопаді. На осінь припадає найменша кількість опадів.

На думку авторки, зміна температурного режиму в Чернівцях має специфічний характер для кожної пори року.

Зміни температури в місті Чернівці також досліджував Іон Попеску. Результати його досліджень були опубліковані у праці «Деякі зміни у варіаціях температури в Чернівцях». Ним було відзначено, що на будь-якій метеостанції, середні температури розраховуються щодня впродовж року і у зазначених показниках можна помітити значні варіації. У певні пори року є різкі, аномальні коливання середньодобових температур, періоди потепління фіксуються щорічно, приблизно в одні і ті ж терміни. Результати спостережень метеостанції в місті Чернівці, дані інституту космічної фізики та університетів Чернівців та Румунії з 1910 по 1934 рр., вчений використав для своїх досліджень. Ним були досліджені аномалії в середньодобових коливаннях температури, які відбуваються у весняно-літній та осінньо-зимовий періоди. На їх основі, автором зроблений висновки щодо сприятливості кліматичних умов регіону для розвитку господарства.

Ще однією публікацією у галузі метеорологічних досліджень І. Попеску є праця «Дослідження грозового режиму м. Чернівці» [220]. Грози, які формуються над певною територією, вказує автор, це метеорологічні феномени, що відіграють велику роль у формуванні кліматичних умов даного регіону. Вони формуються під впливом атмосферного тиску, температури, вологи, вітру, хмар та електричного стану атмосфери.

Із 1920 р. вченими чернівецького університету були зроблені перші кроки у детальному вивченні грозового режиму території м. Чернівці. Для цього проф. І. Попеску скористався спостереженнями 1908-1915 рр. та 1920-1934 рр., охопивши період в 23 роки. Проаналізувавши дані, він виявив періодичність грозових днів у досліджуваному регіоні та виявив їх інтенсивність.

Загалом, спостереження І. Попеску, що стосуються грозового режиму м. Чернівці показали що найбільша кількість гроз (5) за добу була 10 січня 1914р та 24 травня 1920 р.; 28 травня та 4 липня 1914р – 11 гроз; 6-10 серпня 1911р – 9 гроз; 17-21 липня 1914р - 10 гроз; 22-26 липня 1915р – 9 гроз; 21-25 травня 1920р – 14 гроз [220].

Аналізуючи частоту гроз впродовж доби за 23-ох річний період (1908-1934рр.), автор робить висновки, щодо частоти гроз впродовж доби та впродовж року. Ним виявлено, що найбільша їх кількість припадає на 31 травня: за 8 років у цей день було 15 гроз, 28 липня – 14 гроз; 8 серпня – 13 гроз. Не було виявлено жодної грози у листопаді, лютому. У березні зафіксовано лише 1 грозу (28 березня 1925р.). Аналізуючи таблицю «Результати спостережень кількості грозових днів за 23-ох річний період», можна відзначити, що найбільша кількість грозових днів припадає на 1923р. (43 дні); 1925р. – 39 днів; 1923 р.– 37 днів. Найменшу кількість грозових днів зафіксовано у 1933 р. – 13 днів (див. дод. А.1).

Автором, також, було проаналізовано та опубліковано зведену таблицю частоти гроз на місяць (див. дод. А.2). На основі довгострокових спостережень, І. Попеску зробив висновки, що у Чернівцях найбільша

кількість гроз була зафіксована із «приходом» вітрів з північного, північно-східного, східного та південно-східного напрямків (63,1%); з північно-східного та східного напрямків (40,7%); з північно-західного, західного та південно-західного напрямків (31,9%); з різних напрямків (5%) (див. дод. А.3). Проведені дослідження проф. І. Попеску дають можливість порівняти грозовий режим м. Чернівці в минулому з його сучасним.

Вагомий внесок у галузі метеорології зроблено професором інституту космічної фізики М. Стеляну а також С. Стеляну. Основні праці - «Власна проблема тепла Землі» (1927р.), «Вітровий режим м. Чернівці» (1928р.), «Хмари та хмарність в м. Чернівці» (1929р.), «Метеорологічні спостереження»(1930р.) [254-257]. У своїх дослідженнях та описах М. Стеляну базувався на дослідженнях та висновках інших вчених-метеорологів. Досліджуючи вітровий режим, він констатує факт, що метеорологічні спостереження у місті розпочалися лише з 1852 року професором І. Колбе . Але, на той час дослідження були неточними, так як не було необхідного обладнання для виміру вітрового режиму. Тому, вимірювання вітрового режиму здійснювалося в основному у холодні місяці – жовтень-січень. У 1853 році ці дослідження продовжують Т. Алтх та Т. Блажевіч . Т. Алтх продовжив спостереження аж до 1873 року. На їх основі, М. Стеляну сформував таблицю у якій представив дані про вітровий режим з 1867 р. до 1873 р. та зробив висновок про те, що у досліджуваному регіоні переважаючими є вітри північно-західного напрямку.

Також, досліджуючи роботи вченого Т. Алтха, М. Стеляну описує кількість та напрямки штормових вітрів в місті за період 1857-1873 рр. Він зазначає, що загальна кількість штормових вітрів у м. Чернівцях за цей період склала 80, з яких 70 мали напрямок з північного заходу.

2.2 Географія природних ресурсів

У системі географічних наук важливе місце належить географії природних ресурсів. Адже ресурсний аспект традиційно був властивий

багатьом географічним дослідженням. При вирішенні наукових завдань географії природних ресурсів, важливо враховувати її тісні зв'язки зі всією системою не лише географічних наук, але і з іншими суспільними і природничими науками (галузевими економіками, геоботанікою, геологією та ін.), оскільки вивчення і використання природних ресурсів є багатогранною комплексною проблемою. Українські географи спільно з ученими інших спеціальностей створили ряд фундаментальних праць в напрямку досліджень природних ресурсів. Проблема вивчення природних ресурсів, оцінка їхніх запасів, обсягів й темпів використання, можливості їх збереження та відновлення набувають дедалі більшої актуальності.

Вивченню природних ресурсів приділяли значну увагу такі румуномовні вчені, як Костянтин Бретеску, Іоан Преліпчан, Овідіу Бата, Костянтин Гурмузакі, Іоан Попеску, Марк Орест, Іон Тарнавскі та інші [5-10, 55-62, 66-67, 98, 101, 150-151, 179, 225-233]. Їхні дослідження охоплюють географію корисних копалин, водні, флористичні, фауністичні ресурси переважно у межах Буковини.

К. Бретеску приурочив географії корисних копалин краю ряд праць, серед яких виокремлюється робота «Корисні копалини Чернівецького регіону» та зробив висновки, що в межах досліджуваної території переважаючими видами корисних копалин є будівельні матеріали, зокрема, глини і суглинки, вапняки, гіпси, піски тощо [6-7]. Їхнє залягання по території є нерівномірним. Окрім того у досліджуваному регіоні є запаси хімічної сировини, горючих копалин - нафти, промислового газу, вугілля, що на той час мали велике промислове значення.

Найважливішого значення для розвитку господарства досліджуваного регіону мають поклади будівельних матеріалів. Велике значення для області мають поклади гіпсу і глин. Потужність залягання глин сягає кілька сотень метрів. Площі гіпсових покладів охоплюють декілька районів області.

На думку проф. К. Бретеску поклади будівельних матеріалів на той час не мали великого значення для розвитку краю, але він прогнозує, що їхні запаси будуть використовуватися у майбутньому.

Ще однією видатною працею К. Бретеску в цій галузі є «Карстові феномени в регіоні Мамалиги (Хотинський район)» [5]. Вплив карстових процесів на господарську, зокрема сільськогосподарську діяльність у краї є надзвичайно великим. Регіон між селами Мамалига і Чебрів, що на заході від Липкан, де проводилось дослідження, характеризується існуванням гіпсового масиву, що простягається на північний та південний схід. У межах зазначеного регіону, було здійснено кілька експедицій членами Інституту географії в Чернівцях, під керівництвом професора К. Бретеску. Вивчення карстових феноменів (покладів гіпсу) дало змогу зробити висновки щодо їх поширення, потужностей та умов залягання:

1. На південний схід від річки Прут у кількох малих кар'єрах, висота покладів гіпсового шару над руслом річки сягає 5-7 м, глибина кар'єру залишилась не встановленою, оскільки розкопки не досягнули дна.

2. На північний схід від р Прут та на північ від с. Мамалиги, на відстані 1,5 км від села існують три гіпсових кар'єри. Два з них закриті, а один є джерелом ресурсу для місцевої гіпсової фабрики. Його діаметр складає приблизно 158-160 м. На відстані 2 км на південь від села, на лівому березі Стальнівців відкритий ще один кар'єр під назвою «Ромашка». Його діаметр сягає приблизно 140 м. Як і в Мамалізі, тут розкопки не дійшли до дна, де залягає основна база гіпсу. Тому глибину цього кар'єру не можна визначити.

3. Гіпсові поклади з південного сходу від річки Прут є «багатшими», ніж з північного сходу. Незважаючи на те, що масиви гіпсу розташовані і на півночі і на півдні від річки Прут, яка ділить два регіони зовсім різних з карстової точки зору, вони відсутні в Кузлеві і навколо.

4. У кар'єрах, де гіпсові відклади мають потужність понад 20 м фіксуються карстові явища. Стіни розколені на блоки різної величини у вертикальному і горизонтальному напрямках. Гіпсові стіни, до глибини

кар'єрів є видовбаними численними печерами. Через входи в ці печери стікають дощові потоки і води талих снігів, що зносять в печери ґрунти, тому деякі печери вже піднялися до поверхні пагорба.

Загалом, різноплановість проблеми в галузі географії, які цікавили К. Бретеску вражає. Вони стосуються генезису, хронологічної та геоморфологічної еволюції долин та терас річок Черемош, Дунай, Дністра, проблем віку Чорного моря, дослідження корисних копалин певних регіонів тощо. З його праць можна зробити висновок, що форми рельєфу, рухи земної поверхні та води в річках і морях мають спільні фактори впливу один на одного. Тільки досліджуючи генезис та еволюцію різних елементів, можна відтворити справжню картину регіону та зробити висновки щодо його розвитку в майбутньому.

Серед справжніх корифеїв української географії вирізняється й постать Іона Преліпчана - румуномовного географа, професора факультету природничих наук Чернівецького університету. Відділ геології та петрографії (кафедра мінерології), де він працював був один з головних відділів, який займався вивченням географії корисних копалин Буковини. Одним з видатних професорів в області мінерології був саме Іон П. Преліпчан [10, 49]. У 1920 році він стає доцентом, а вже у 1927 році професором Чернівецького університету. Присвятив своє життя дослідженню географії корисних копалин краю. Багато його праць у зазначеній галузі написані німецькою мовою так як були опубліковані не тільки в Україні, а й в Німеччині. Іон Преліпчан постає сьогодні з минулого як вчений-географ, мудрий викладач, громадський діяч. Він збагатив наукову географічну думку цілою низкою оригінальних ідей, ґрунтовних розробок, що в нинішніх умовах потребують ретельного вивчення. На жаль, внесок професора малодосліджений в Україні.

Професор приділив значну увагу вивченню географії корисних копалин в околицях Селятина, Сергіївки, Мамалиги тощо. У роботі «Дослідження вугільних покладів у флішових зонах Буковини» (1926р.-1 частина, 1933р. - 2 частина) [221] він розкриває географію вугільних родовищ Селятина,

Путили, Сергіївки. Наявність вугілля у районах флішової зони, яка займає велику частину древньої гірської області на Буковині, було відзначено в декількох місцях. Так як родовища у Фундул Фрумусулуй вже давно відомі, наступним етапом було відкриття родовища вугілля в Селятині, пізніше були знайдені поклади вугілля в Путилі, Плосці, а також поблизу Сергіївки.

На думку вченого, найбільшу зацікавленість привернуло до себе увагу родовище в Селятині. Родовище вугілля в Селятині має стратегічне значення, адже, населений пункт Селятин розташований в межах надзвичайно важливих транспортних вузлів Буковини. Дослідження численних виходів Сучавської частини родовища сприятимуть кращому розумінню геології всієї області. Як засвідчують дослідження, пласти залягання мають значну крутизну, іноді майже спускаються на південний захід та продовжуються вниз по долині, де залягання є більш пологим. Визначити їх точний вік достатньо складно. Можливо, на думку автора, це еоцен. Велику площу ґрунтів крейдового періоду змила р. Сучава, але в одному з її берегів, прямо навпроти станції, за твердженнями І. Преліпчана, є вугілля.

Що стосується самого вугілля, то воно розміщено компактно та характеризується високими енергетичними показниками і за якісними показниками є унікальним. На жаль, геологічні умови, при яких відбувається процес видобутку є недостатньо сприятливими.

Вугілля Буковини не обмежується флішовими відкладами і зустрічається навіть у більш молодих відкладеннях еоцену. І. Преліпчан, який проводив дослідження в районі залізничного моста через Сучаву, знаходив вугілля в прошарках пісковиків зазначеного віку. У порівнянні з сусідніми родовищами воно має деякі помітні відмінності як за зовнішніми діагностичними ознаками так і за теплотвірною здатністю. Вугілля вміщує домішками піриту, має властивість розтріскуватись і є надзвичайно крихким.

Крім вище зазначених ним були детально обстежені родовища вугілля: Фундул Фрумусулуй, Плосківське родовище, Сергіївське родовище.

Проведені дослідження нашттовхнули вченого до наступних висновків. Поклади вугілля можуть формуватися як за рахунок флішової зони, так і в молодих породах, не зовсім зрілої стадії розвитку, але тим не менше, воно має відносно великі якісні переваги. І. Преліпчан виділив два періоди утворення покладів вугілля у досліджуваних зонах – крейдовий та еоценовий. Через нерівномірний петрографічний характер чергування вугленосних шарів, останній насичений домішками піриту. Покладів вугілля крейдового періоду значно більше, ніж еоценового.

І. Преліпчан писав, що «якщо простежити на карті просторовий розподіл вугленосних площ, то оскільки вони були знайдені в флішовій частині Буковини, Селятин можна вважати центральною точкою вугленосних площ, а вся поздовжня протяжність цієї зони буде виділена в сільській місцевості. А інша частина утворює гірську смугу» [221, 224]. Це нашттовхнуло його на думку, що поклади вугілля (єдиного пласту) розширюються далеко за вузькі межі частини Буковини і, що тільки потрібно брати до уваги зони колишніх флішових морів. Що стосується процесу формування самого вугілля, то в обох випадках період його формування є невеликим. В якості основного фактора вуглеутворення, І. Преліпчан визначає інтенсивний вплив на гору, що призводить до збільшення тиску та раптового ущільнення флішової зони.

Друга частина праці «Дослідження вугільних родовищ у флішових зонах Буковини» була опублікована ним у 1933 році. Вчений доповнив її деякими новими розробками та дослідженнями. Професор продовжив дослідження покладів вугілля в родовищах Селятина, Плоски та Путили. Він зазначив, що жодне із цих родовищ не було добре вивчене, за виключенням родовища в Селятині. З метою вивчення якості вугілля та меж його точного розташування були взяті відповідні проби.

На основі повторно проведених досліджень І. Преліпчан зауважує, що ним виявлено деякі загальні моменти, які не дають відповіді на весь комплекс питань, що стосуються цієї кам'яновугільної області, але які на

даний момент є важливими і дадуть змогу пізніше більш детально прояснити ситуація. Зокрема, він стверджує, що вугілля будь-якого виду виникнення може бути «не зовсім зрілої» стадії розвитку. Але, тим не менше воно має відносно великі якісні переваги. Вугілля належить до двох періодів виникнення. Одним із них є крейдовий, а інший - вік еоцену. Саме це вплинуло на відмінності петрографічного характеру двох послідовних вугленосних шарів, останній із яких, наповнений піритом. Покладів вугілля крейдового періоду набагато більше, ніж покладів вугілля еоцену. Для областей залягання вугілля в Сергіївці характерний вміст вуглецю детриту, який іноді фіксується в крейдових утвореннях.

Досліджуючи поклади кам'яного вугілля в нашому краї, І. Преліпчан стверджує, що кам'яне вугілля утворилося з продуктів розкладу органічних залишків рослин, що зазнали зміни (метаморфізм) в умовах високого тиску навколишніх порід земної кори та порівняно високої температури.

Під час проведення польових робіт ним було відібрано зразки вугілля досліджуваної території та поглиблено вивчено їх властивості, місця залягання. Отримані результати особисто вченим чи за його участі описані у праці «Звіт про глибоке буріння в передгір'ї Буковини» (1938р), де він зазначає, що ще задовго до першої світової війни, а також після неї, кілька глибоких свердловин було пробурено в передгір'ї Буковини. В цілому, група дослідників, під керівництвом І. Преліпчана виявила шість таких свердловин, із яких лише одна є післявоєнною, а всі інші датуються довоєнним періодом. Деяким із них є навіть більш ніж 140 років.

Гірничодобувні економічні інтереси, як офіційних так і приватних організацій мали всі передумови для реалізації та створювали мотивуючу основу для проведення геологорозвідувальних досліджень. Особливо актуальними були питання обґрунтування їх техніко-економічної та еколого-економічної ефективності їх розробки, так як введення в експлуатацію часто призупинялось у зв'язку з проблемами природного водовідведення.

І. Преліпчан вивчає свердловини Карапчева, Іспаса, Замостя, Радівців та Чернівців. За його дослідженням, найстаріша свердловина знаходиться в Карапчеві. Вона має в прошарках також буре вугілля і є продовженням такого ж родовища в північно-східній рівнинній області галицького Поділля. У Східній Галичині такі поклади є в Богородчанах біля Бистриці. Загалом, зауважує вчений, «ми можемо констатувати, що вугільна зона більш потужна в галицькій частині, ніж в межах Буковини». І. Преліпчан вивчає гірничовидобувні роботи в двох прикордонних містах - Новоселиці та Джурові, а також на території за Черемошем.

У 1876 році в Карапчеві було знайдено поклади вугілля з товщиною вугільного пласту від 20 до 25 см, тому рентабельність видобутку була низькою і його припинили до 1880-х років. Відновлення видобутку відбулося в 1909 році і тривало до початку першої світової війни. Вугілля було низької теплотвірної здатності та використовувалося на сусідньому вуглепереробному заводі в Мілієвому, який працювати ще до війни. Альтернативою Карапчеві були вугільні шахти Новоселиці і Джурова. Перспективними вважалися вугільні родовища Рожніва, Замостя, а також сіл Мільєво та Іспасу.

У 1911 році була відкрита шахта у Мілієвому, а також вуглепереробний завод, який мав виробляти до трьох автомобілів вугілля на добу. Проте, видобуток було тимчасово обмежено, а згодом повністю зупинено. Основні причини – низькі обсяги продажів та військові дії під час першої світової війни. Основна причина низьких продажів зумовлена низькою якістю самого вугілля. Що стосується другого чиннику, то як стверджує автор: «Тільки спалах війни паралізував її роботу. З того часу шахта не працює. Завод в даний час повністю в руїнах, і це лише питання часу, і економічних умов країни, якщо вона, коли-небудь, може придумати ще новий вид діяльності. У будь-якому випадку до війни вугільна шахта в Мільєво була найбагатшою на Буковині» [221].

Закриття вугільної шахти в Мільєво ще більше стимулювало пошукову геолого-розвідувальну активність. Пошуки виправдали сподівання. Відправною точкою, в даному випадку на думку І.Преліпчана є правильна інтерпретація геологічних умов, яка забезпечує орієнтацію практичних пошуків. Були визначені родовища в районі Рожнів - Мільєво, а також Новоселиця-Карапчів, спрогнозовано поклади вугілля в Замості. Геолого-розвідувальні роботи стимулювались з боку держави. За даними досліджень прогнозувалось, що буре вугілля повинно бути на глибині 190 м. Розпочалось буріння, але чим глибше воно проводилось, тим менш сприятливі були умови для його проведення. На глибині 124 м, був горизонт води, тому подальші спроби були приречені на невдачу. Практичного успіху це буріння не отримало. Невдача розробки вугільних пластів з практичної точки зору, з часом дала вельми позитивний результат, з точки зору його наукової інтерпретації, адже результати буріння забезпечили дуже цінний внесок у геологічні дослідження району. Зокрема, багато питань, які були абсолютно незрозумілі дослідникам тепер були обґрунтовані та аргументовані практичними результатами.

Отже, І. Преліпчаном, було теоретичне узагальнення й удосконалено параметри комплексної географічної оцінки стану вугільних шахт і встановлення в конкретних умовах економічно доцільної повноти видобування запасів корисних копалин, розглядаючи їх як геолого-економічну категорію [221-224].

Біогеографічні дослідження є ще одним із галузевих напрямів, де внесок румуномовних вчених є значним та вагомим. Серед представників даного напрямку однією із найяскравіших постатей є Костянтин Гурмузакі [8, 44]. Сфера його наукових інтересів – дослідження лускокрилих. Займався вивченням фауни метеликів та бджіл Буковини. Також вивчав жуків цього регіону. Намагався довести, що сучасна фауна європейських метеликів сформулювалася вже з третинного періоду, а не в післяльодниковому періоді, як це вважалося раніше. Одна з його найважливіших заслуг - він вперше

склав геоботанічну карту Буковини. Ця карта стала основою вивчення рослинних ресурсів краю того часу. Також вчений відомий як біогеограф-геоботанік. Видатною працею К. Гурмузакі в цій галузі є - «Про види роду *Rubus* L на Буковині» [139]. Рід *Rubus* L (до якого відносяться малина та ожина) родини, приваблювали більше ніж одне століття багатьох ботаніків та геоботаніків Східної Європи (Франції, Великобританії, Німеччини, Швейцарії). К. Гурмузакі досліджував цей вид, а також розповсюдження його на території Буковини. Дослідження названого роду з суспільно-географічних позицій, важливе в плані вивчення урожайності (продуктивності) малини та ожини, як цінного джерела продовольчих ресурсів. Внаслідок того, що кліматичні умови Східної та Центральної Європи є різними, природними є явища, як вказує автор праці, що місцева флора вищезгаданих територій може містити понад 100 видів *Rubus*. Отже, на думку вченого, необхідними є глибокі знання будь-якої європейської флори, щоб рід *Rubus* був зразком у вивченні всієї флори. Дана робота має за мету ознайомити з видами *Rubus*, що найбільше розповсюджені на Буковині, ніж у інших місцевостях Румунії [139].

Геоботаніки Буковини досліджували флору у більш загальному значенні, приділяючи незначну увагу вивченню саме виду *Rubus*. До 1914 року не займався цим і К. Гурмузакі. Під час Першої світової війни, К. Гурмузакі був вимушений жити на чужині. Починаючи свої дослідження з Буковинського краю, дослідник дійшов аж до досліджень фауни і флори Австрійських Альп. Саме там К. Гурмузакі почав спостерігати, досліджувати, вивчати детальніше вид *Rubus*. Флора цієї місцевості не була експлуатована у господарстві, у зв'язку з чим, вчений почав досліджувати та систематично колекціонувати даний вид. У зимові періоди, від 1914 року до 1917 року, які К. Гурмузакі провів у Відні, з метою порівняльно-географічного аналізу показників продуктивності ягідних рослин, він мав нагоду вивчати різноманітну літературу та великі колекції зацікавленого виду Імперського музею Ботанічного Інституту, зоолого-ботанічного

товариства, де були наявні відомі гербарії А. Кернера, Е. Галасі, Сарбанськи. Також ознайомився з англійським видом *Rubus* нижньої Австрії завдяки А. де Хаос, який порадив К. Гурмузакі визначити та досліджувати усі підвиди даного виду.

Результати всіх досліджень про види *Rubus* біля міста Ішл були опубліковані у Щорічнику Академії Наук 1925 року під назвою «*Conspectum specierum et varietatum generic Rubus L circum Ischl hujusque observatorum*» (Конспект містить близько 50 видів і різновидів загального виду *Rubus L* які ним спостерігалися). Дані роботи були доповнені власним гербарієм, що містив в собі 500 видів з різних регіонів Європи, з яких 300 видів були визначені професором А. Сурде в австрійських та італійських Альпах, та були подаровані Чернівецькому університету, Інституту Ботаніки. А. Сурде був впевнений, що це відповідне місце, де вони будуть добре збережені під наглядом професора Михайла Гушуляка.

Першими колекціями *Rubus* на Буковині завдячуємо невтомній праці проф. М. Гушуляка, який досліджував їх з 1920 року. Професора зацікавив даний вид, який був маловивченим на території краю. М. Гушуляком були досліджені багато місцевостей Буковини. Декілька років по тому колекціонував їх і сам К. Гурмузакі, а саме у Чернівцях, доповнюючи колекцію певними родами даного виду.

Для аналізу сучасного і перспективного розвитку потенціалу рослинних та фауністичних ресурсів, дуже важливо, на думку вченого, проаналізувати їх еволюцію у післяльодовиковий період. Окрім досліджень виду роду *Rubus*, К. Гурмузакі, як геоботаніка, цікавили й інші види, як лепідоптери (лускокрилі). Присвятив вчений дослідженню цьому виду ряд праць, найвидатнішою якою є «Нові погляди на географічну еволюцію європейської фауни та флори крізь призму аналізу фауни лепідоптерів» [136-137, 140].

Геологічні, палеонтологічні, фіто- та зоогеографічні, нові на той час дослідження, були орієнтовані на вивчення рослин і тварин, які знаходяться у скам'янілому стані від третинного до четвертинного періоду. У результаті

цих досліджень, стало відомо що не тільки деревні рослини Буковини та Прикарпаття збереглися у Європі, але й середземноморські, які є характерними для Азії, як, наприклад, *Punica*, *Carotania*, *Nerium*, *Vitis*, *Cercis*, *Laurus*. Що стосується України, на думку К. Гурмузакі, доведена наявність деревовидної флори четвертинного періоду. На Україні домінували такі теплолюбні рослини, як наприклад, *Quercus*, *Salix*, *Populus*, *Corylus*, *Betula*, *Tilia*.

Роботи К. Гурмузакі спонукали спеціаліста у галузі фауністичних ресурсів, професора Хана Ребеля до перегляду та детального дослідження європейських фауністичних елементів. Інші дослідники - ще працювали від 1930 року в цьому напрямку. Опубліковані результати, після робіт професора Х. Ребеля, спонукали К. Гурмузакі знову повернутися до цих досліджень. Через нові дослідження, виникли нові результати, щодо існування теплолюбних комах у Європі у льодовиковому періоді.

Рослинність Буковинського краю та Бессарабії цікавила румуномовних вчених, так як на той період праць такого характеру було мало. Свої знання з опису та дослідженню рослинних ресурсів краю К. Гурмузакі, М. Орест, Е. Цопа, М. Гушуляк, О. Цопа та інші виклали у своїх наукових працях, які, на жаль малодосліджені, але які відіграють важливе значення для вивчення рослинних ресурсів України.

Костянтин Гурмузакі детально характеризував рослинний світ Буковинського краю у роботі «Про гори Буковини. Ландшафти і рослинність», яка є не менш важливою для збагачення української природно-ресурсної географічної спадщини [138]. Ця робота написана разом з професором М. Гушуляком, який був взірцем у вивченні природничих ресурсів. Вчений описав факт, що флористичний і фауністичний світ Карпат сформувалися відповідно до кліматичних та грантових умов. Ліси складають 44,59 % від загальної площі Буковини. На вершинах гір, які раніше були покриті лісом, зустрічаються лугові ділянки, на яких поширені різновиди мох, торфовища. Така рослинність характерна на території до висоти 1347

метрів. Гірські вершини і плато вище 1400 м. вкриті альпійською рослинністю.

Незважаючи на різні фактори, К. Гурмузакі вважає що, в цілому, з усього біорізноманіття лісових ресурсів Карпат, найпоширенішими в них є чотири породи дерев (ялина, ялиця, бук і береза), інші - просто приходять в ледь помітну групу (липа, ясен, осика) або найбільш рідкісні в лісі дуже розкидані (явір і клен гостролистий), також є дикі яблуні, вишні. Дуб, в'яз майже повністю відсутні. Дикоросла модрина не поширена на Буковині так багато, як в Карпатах Східної Галичини і Молдови.

Заради точності, К. Гурмузакі, детально вивчив формування природничих рослинних ресурсів, що проходить уздовж річок в урочищі Лунка. Вчений не міг припустити, що сьогодні місцями дуже значні наноси гравію з'явилися по всій протяжності річок. Очевидно це трапляється від частих повеней. Найбільш експансивні гравійні рівнини знайдені в р.Сучава, Сучевиця і особливо у Молдові. "Лунка» (луг), як описує дослідник, зазвичай складається з численних видів верби, тополі чорної, тополі білої.

К. Гурмузакі ще на початку ХХ ст. звернув увагу на варварські забори гравію. Він відзначив, що утворення гравійних заборів шляхом навмисної вирубки лісів, має негативний вплив і на прилеглі родючі землі. Особливо відчутним є приклад регулювання заплави р. Прут в безпосередній близькості від Чернівців, де вирубали вербові плантації. Отже, це стало причиною в останні роки (1888р., 1889 р., 1893р. та 1897 р.) частих повеней, особливо на річках Молдова, Сучава, Черемоші, Пруті.

В місцях забору гравію збереглися унікальні залишки флори і фауни що є більш цікавим для геологів. Серед рослинності знайдені у колишніх затоплених лугах, залишки лотосу та чебрецю повзучого, хвоща, зустрічаються часто пишні кущові формування, наприклад, Герань Роберта і ін. Інші умови, описує автор, зустрічаються вище лінії лісів, де з кристалічних сланців і частково європейської рослинності викликає набагато

більший інтерес тріасові високі гори до висоти 1859м. Тут, багата альпійська рослинність Карпатських гір, яка близька до рослинності Альп.

Незважаючи на менш інтенсивну господарську діяльність на Буковині, ліси теж набувають спустошення, але це відбувається тільки в порівняно обмежених місцях, про які сказано раніше, тому первісний стан лісової рослинності Буковини, як уже говорилося, зберігся недоторканим в багатьох місцях, у той час, як в Центральній і Західній Європі навіть регульовані відносини в природі, призвели до зміни і втрати великої частини природної рослинності. Отже, природно-ресурсні характеристики природної рослинності тут кращі, ніж навіть в даний час у найбільш лісистій частині Центральної Європи.

Як висновок, К. Гурмузакі писав: «сподіваюся, що ті, хто багаторазово порушував питання, що стосуються трансформації рослинного покриву Землі, в даному описі, знайдуть орієнтацію для подальших своїх досліджень» [131].

Фізико-географічне положення, особливості літогенної основи та геологічного розвитку, рельєфу, клімату, залягання підземних вод, специфіка ґрунтового покриву, інтенсивність та територіальні особливості антропогенної діяльності, безпосередньо впливають на географію різноманітних рослинних і тваринних ресурсів Буковини. Окрім Костянтина Гурмузакі, природно-ресурсний потенціал розкривається і в працях інших румуномовних вчених, серед яких дослідник, автор багатьох праць про рослинний та тваринний світ - Еміліан Цопа [266-272]. Вчений присвятив цій галузі своє життя, й залишив після себе низьку цінних праць. У роботі, «Характеристика флори Бессарабії» описаний рослинний світ Чернівецької області [269]. Робота присвячена загальному опису регіону, а також автором дається характеристика рельєфу, природних ресурсів, річкової системи краю. Особливу увагу автор приділяє опису рослинного світу, а саме флористичних ресурсів.

Чимало в Бессарабії корінних деревостанів, що розкинулися по її пагорбах і долинах, але вони, говорить автор, тільки незначна частина тих великих лісових багатств, якими інколи могла пишатися Бессарабія. Величезні площі, нині розорані, переорані й у значній мірі виснажені, але ще порівняно недавно, вони були вкриті суцільними віковими лісами. Лісові ресурси в Бессарабії розподілені по повітах дуже нерівномірно. Пануючими лісовими породами в краї є дуб і граб. Також розповсюджені берест, кілька видів клена, липа, бук, ясен, осика, сріблиста тополя, дика черешня, дика яблуня, дика груша. Географічний природно-ресурсний огляд Бессарабії Е. Цопи був дуже детальним. З роботи Е. Цопа, можна побачити що Бессарабія, це край досить сприятливий для розвитку сільського та лісового господарств.

Також для румуномовних вчених цікавим ареалом досліджень були Карпатські гори, так як ця гірська система проходить як через Україну, так і через Румунію. Карпати - гірська система на сході Центральної Європи, на території України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії та Австрії. Простягається від околиць Братислави до Залізних Воріт на 1 500 км, утворюючи опуклу дугу, що замикає Середньодунайську рівнину. Карпатські гори - один з головних вододілів Європи між Балтійським і Чорним морем. Поділяються вони на дві субпровінції - Зовнішні Карпати (Західні та Східні) і Внутрішні Карпати (Західні та Східні). Орографічно виділяють Західні Карпати, Східні Карпати (частина яких - так звані Українські Карпати), Південні Карпати, Західні Румунські гори і Трансильванське плато. Саме тому, Карпатський регіон приваблював вчених різних країн, і румуномовні вчені не є винятком. «Спостереження за флористичними та фауністичними ресурсами Буковинських Карпат» - праця написана Тарашом Сегедіном, у якій вчений розкриває характеристику Буковинських Карпат з точки зору природно-ресурсної.

Досліджуючи частину цієї гірської системи, Т. Сегедін досліджує праці інших вчених на цю тему. З досліджень та описів вченого можемо побачити,

що, найдавніший дані про природу датуються у праці „Гори та мінерали Південних Карпат” (1716 р.) Д. Кантемира. [77].

Проф. Б. Хаккет, після одної екскурсії у ботанічний сад Галиччини та Буковини, у 1788-1795рр., підтвердив існування у цих зонах деяких мінералів, які мають великий вміст торфу. Після 1875р., багато австрійських ботаніків починають екскурсії, які носять науковий характер, де вони описують види рослин, які вони „зустрічали по дорозі” і вносили їхню характеристику у спеціальні щоденники по різних групам.

А. Завадські разом з своїм асистентом Є. Ватманом зробили багато екскурсій у Карпатах. Вони внесли у свій журнал під назвою «Enumeratio plantarum Galiciae et Bukovinae» («Культивована флора на Галичині та Буковині») 9 видів рослин, таких як: *Campanula carpatica*, *Gentiana excise*, *Phyteuma vagneri*, *Gymnadenia albida*, *Corydalis campoides*, тощо.

Перші дані про рослинність верхнього басейну р. Бистриця були зафіксовані професором М. Ходочином у своїй парці під назвою «Спостереження над лісами з долини р. Бистриця» у 1840 р.

Флору та фауну Молдови почали досліджувати багато вчених геоботаніків, географів з зарубіжних країн. Юліус Едел описує 1116 видів рослин притаманні цим країнам. Дещо пізніше А. Демідофф, який перебував на той час у експедиційному відрядженні в Південній Росії, робить деякі примітки про рослини які притаманні Молдовській височині, у своїй праці «Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valahie et la Moldavie» («Подорож до Росії, Угорщини та Молдови»), опублікована е 1837 р. в Парижі.

Ботанік Чарл Губхард досліджує флору на території Молдови, описуючи 1464 видів та реалізовує колекцію рослин, між 1842 – 1848 роках, яку відправив проф. Афонсу Кардолю. Види рослин, які досліджував Чарл Губхард, були опубліковані праці «Conspectus florum Europae» («Вид Європейської флори») (1872-1882рр.), «Prodromus florum Europae».

Дослідник, та просто любитель фауни Буковини, Ф. Гербіх, жив у Чернівцях у 1834р, і на той час публікує результати своїх досліджень у працях «*Selectus plantarum vaviorum Galiciae et Bucovinae*» («Вибір плантаційних рослин Галіції та Буковини»), (Чернівці, 1836 р.), «*Stirpes rariores Bucovinae, oder seltenen pflanz der Bukowina*» («Рідкісна рослина Буковини») (1853 р.), «*Flora der Bukowina*» («Флора Буковини») (1859 р.).

Також, важливу увагу, акцентує Т. Сегедін, слід приділити румунським дослідникам та їхнім працям як: «*Die flora von Suczawa und seiner Umgebung*» («Флора Сучави та її околиць»), «*Die bisher bekannten plantez Galiziens und der Bukowina*» («Раніше відомі рослини Галіції та Буковини») - у якій були опубліковані 859 видів рослин Буковини. Про 10 видів флори які теж стосуються Буковинського краю з зони Кирлібаба, були досліджені такими вченими як Б. Блокі, А. Кнапп, Ф. Порчуз та іншими [73].

В кінці XIX ст. та на початку XX ст., посилюються дослідження флористичних ресурсів Буковини, та з'являються нові праці. Карл Бер друкує працю «*Beitrag zur Phanerogamenflora der Bukowina und des angrenzender Teiles von Siebenburgen*» («Внесок в дослідженні флори Буковини і прилеглої до неї частини Трансильванії»), у якій він описує 13 видів рослин з зони Бистриці Золотої. Серед них: *Aconitum moldavicum*, *Campanula napuligera*, *Carduus glaucus* Vaug, *Cimicifuga europaе*.

К. Гурмузакі випускає такі праці, які теж стосуються флори та фауни Буковинського краю: «*Aus dem Gebirge der Bukowina*» («З гір Буковини»), «*Die Flora der Bukowina*» («Флора Буковини»). Проф. Волозяк описує у 1904 році рослинність яка притаманна Чернівецькій області у «*Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft*» публікує працю під назвою «Рослинна зона навколо Чернівців» [74].

Після 1918 року, своїми силами, а саме за допомогою спеціалістів, які працювали у Чернівецькому університеті, та за допомогою геоботаніків з усієї України, дослідження флори та фауни інтенсивно набирає обертів. Професори Траян Штефуряк, Ємільян Цопа, Іон Тарнавські, Євген Ботезату,

які жили та працювали на той час у Чернівцях, та Юліу Продан, Єміл Поп які працювали у м. Клуж (Молдова), Юліу Мораріу (Бухарест), Михайло Гушуляк та Михайло Реверуц (Ясси) це всі ті, які займалися дослідженням флористичних та фауністичних ресурсів Буковини.

Природні умови України сприятливі для розповсюдження різноманітної флори та фауни. Паралельно з дослідженням флористичних та фауністичних ресурсів, румуномовними вченими було досліджено екологічну ситуацію краю. Наукові дослідження Є. Ботезата присвячені зоології, гістології, порівняльній анатомії, екології, етології. Роботи вченого були цікавими не тільки для вітчизняної науки, а й для зарубіжної. Багато його праць опубліковано в закордонних журналах, в основному німецькою мовою. Професор Є. Ботезат здійснив екологічні дослідження лісових екосистем Буковини, детально описав їх флору та фауну («Мисливство, фактор культури та цивілізації» [84]. Він вивчав диких тварин та їх природне середовище. Також досліджував та описував значення птахів для природного біологічного середовища. Розкрив значення біологічного балансу в природі, а також значущість екологічно-чистого середовища для розвитку екосистеми та людини загалом.

Одним із основних напрямів наукових досліджень є охорона природного середовища та розробка рекомендацій щодо його збереження. У роботі під назвою «*Serbii nobili si coarnele cu coroana sub aspect ecologic*» («Розповсюдження благородного оленя, характеристика ріг і корон з екологічної точки»), Євген Ботезат, дає детальний опис дворянських оленів, їх значення для розвитку екосистеми лісів, вплив екологічних змін на ареали їхнього поширення [85-87]. Досліджуючи цих тварин, чудових представників лісової фауни, професору Є. Ботезату вдалося виділити два різновиди виду, а саме: *lidvan* та *řăgăzan*. Олені *lidvan* – кремезні, з темно-коричневими рогами. Ареал їх поширення – в основному гірські місцевості. Олені *řăgăzan* – трохи менші, з великими світло-коричневими рогами, вони віддають перевагу горбистим місцевостям. У цій праці професор дійшов висновку, що умови

навколишнього середовища мають величезне значення і для благородного оленя, і для всіх видів тварин та організмів у цілому.

У своїй роботі «Біологічне значення співу пташок», професор досліджує значення пташиного співу для розвитку екосистеми. Значення фауни для лісових екосистем, охорона і збереження навколишнього природного середовища як національного багатства були описані в праці «Мисливство як фактор розвитку культури та цивілізації». Цікаво, що дане дослідження охоплює не тільки проблеми мисливства, а й торкається таких тем, як еволюція, мутація, генетика тварин, екологічне та біогеографічне середовища їх розповсюдження.

Михай Гушуляк - відомий румунський ботанік і діяч охорони природи, по праву вважається першопрохідцем у галузі природоохоронних заходів на Буковині. Його дослідження присвячені опису та охороні флори та фауни Буковини: «Геоботанічні дослідження хвойних на Буковині», «Сліди деяких видів рослин на Буковині» та ін. [130, 132-134]. У 1921 р. він звернувся до влади Румунії щодо проведення аграрної реформи про виділення Чернівецькому університету трьох природних об'єктів. Один з них - біля села Боянчук Заставнівського району, що знаходиться на території нинішньої Чернівецької області та є першим заповідним об'єктом області. Ще два природоохоронні об'єкти, за пропозицією М. Гушуляка, були створені в Чернівецькій області в 1930 р. У 1940 р., коли Північна Буковина була приєднана до України, М. Гушуляк, як і багато інших румунських учених, переїхав із Чернівців у Бухарест, де став працювати в місцевому університеті та ботанічному саду. М. Гушуляк - один із авторів 12-томної фундаментальної праці "Флора Румунії", що належить до найкращих у Європі.

Основні наукові доробки Ореста Марка торкаються дослідження шкідників лісів на Буковині: «Руйнівники лісів Буковини», «Деякі екологічні дослідження генерації шкідників лісів Буковини», «Екологія та деякі шкідники лісів Буковини» та ін. [160-166]. На Першому Національному

конгресі натуралістів Румунії, що проходив 18-21 квітня 1928 року в місті Клуж, Орест Марку виступив з промовою «Екологічні дослідження шкідників лісу» [162]. Він звернув увагу на вплив комах на лісову екосистему, зробив розгорнуті дослідження щодо систематики та екології жуків, у результаті чого дійшов висновку щодо захисту лісів, а отже, боротьби зі шкідниками, особливо жуками. Вивченням шкідників і, зокрема зв'язком між різними видами комах та їх вплив на екосистему хвойних лісів Буковини, разом з О. Марком цікавилися такі вчені, як Якобеску, Т. Попов, І. Борча та ін. Вони створили асоціацію біологів-екологів, які займалися дослідженням шкідників навколишнього середовища *Ips typographus* та *Pityogenes chalcographus*. Орест Марк проаналізував вплив деяких видів шкідників на екосистему Буковини, вивчив шляхи їх міграції.

Окрім викладеного, румуномовними вченими були досліджені й мохоподібні краю. Наприклад, результати наукових досліджень Т. Штефуряка часто використовують у роботах іноземних ботаніків. Наставниками Т. Штефуряка були такі відомі науковці, як М. Гушуляк, К. Гурмузакі, М. Ботезат, О. Нетолізкі, О. Марк, А. Пенек, П. Іонеску-Бужор, Н. Флореску, І. Преліпчан та ін. У червні 1940 року, під керівництвом М. Гушуляка, у Чернівецькому університеті, захистивши кандидатську дисертацію «Сінекологічні та соціологічні дослідження бріофітів лісу Слетіоара (Буковина)».

Наукова діяльність Т. Штефуряка розпочалась ще з Чернівецького університету. Його праці відрізняються своєю оригінальністю, значенням для природничих наук, напрямками та результатами дослідження. Учений зробив вагомий внесок у розвиток геоботаніки Буковини, досліджуючи різні аспекти розвитку науки (екологічні, таксономічні, морфологічні тощо). Багато його праць присвячені вивченню історії виникнення рослин, територіальному поширенню та ролі мохів виду бріофіти в різних екосистемах, на основі аналізу складу та структури мохового шару різних рослинних утворень, особливо Карпатського регіону; дослідженню водоростей, грибів,

лишайників і мохів; біологічному дослідженню різних регіонів Буковини; дослідженню мохів у карпатських масивах – Бучеж, Фагараш, Калімань, Валя Вотрулуй, вивченню еволюції та територіального розповсюдження рослин (talophytes та cormophytes); дослідженню реліктових (briophytes, cormophytes), ендемічних (cormophytes), мохоподібних, їх розповсюдження та ареали розмноження (болота); аналізу загального характеру флори Добруджії, Марамуреш і Буковини, а також флори та фауни Румунських Карпат, проблеми поширення деяких мохоподібних (*Polytrichum*, *Oligotrichum*, *Cochlearia pyrenaica*, *Cochlearia pirenaica*) у Карпатах; розробки концепцій та методів екологічних досліджень мохоподібних; дослідженню реліктових видів мохів: *Sphagnum wulfianum*, *Helodium lanatum*, *Aulacomnium turgidum*, *Vuxbaumia aphylla*, *Vucegia romanica*, *Moerckia flotoviana*, *Carex*, *Salix*, *Cochlearia*, *Kobresia simpliciuscula*, *Trientalis europaea*; дослідженню екосистем розповсюдження мохоподібних, їхньої ролі для розвитку екологічних процесів у таких галузях, як сільське господарство, медицина, промисловість. Даному напрямку вчений присвятив своє життя, він опублікував багато наукових праць, у яких подано детальний опис бріофітів виду *Herpaticae* та *Musci*, їх розповсюдження на території Румунії. Під керівництвом Академії наук Румунії видав праці «*Flora Criptogamelor din România*» («Флора спорових у Румунії») та «*Flora Carpaților*» («Флора Карпат»). У них учений вперше розкрив еволюцію деяких видів мохоподібних, їх розповсюдження та вплив на навколишнє середовище.

Найвагоміші із 300 праць ученого присвячені галузі екології: «*Cercetări sinecologice și sociologice asupra Briofitelor din Codrul secular Slătioara (Bucovina)*» («Сінекологічні та соціологічні дослідження бріофітів лісу Слетіоара (Буковина)»), «*Pășunile alpine din Munții Bucegi*» («Пасовиська гір Бучеж»), «*Einige Betrachtungen über die Entwicklung und Phylogenie der Grünalgen und ihre Bedeutung innerhalb des allgemeinen Pflanzensystems - Evolution in plants*» («Деякі міркування про розвиток зелених водоростей та їх значення в рамках всієї системи рослин - еволюція рослин»), «*Noi contribuții*

la ecologia și corologia sfagnaceelor din România» («Нові екологічні дослідження сфагрових на Буковині») та ін. [251-253].

Засновником румунської екологічної науки по праву можна назвати Георгія Бужоряна [77]. Один із перших науковців, який займався дослідженням впливу сільського господарства на навколишнє середовище. На агрономічному факультеті університету міста Тімішоара, вперше почав читати курс лекцій «сільськогосподарська екологія» для студентів географів. Г. Бужорян був прихильником експериментів як єдиного способу для підтвердження гіпотези, припущень, спостережень тощо.

Екологічні дослідження вченого були більш експериментальними. На XVIII Конгресі присвяченому сільському господарству в Дрездені в 1939 році професор Г. Бужорян представив 11 оригінальних екземплярів експериментального плану та показав себе як засновник екології в Румунії. Також, досліджуючи територію Буковини, до якої входила й Україна, вчений зробив значний внесок й в розвиток географічної української науки. Вагомою для розвитку екологічних досліджень є праця «Геоботаніка», зокрема розділ «Etape și lucrări importante în dezvoltarea geobotanicii în țara noastră» («Етапи та важливі дослідження розвитку геоботаніки нашої країни»). У 1931 році вийшла друком наукова робота під назвою «Contribuții la cunoașterea succesiunii și întovărășirii plantelor» («Внесок в знання про розповсюдження рослин та їх розмноження»), у якій представлено аргументи на користь необхідності постійних досліджень рослинності. Це перша праця, де наголошується на необхідності вивчення динаміки рослинності за допомогою результатів експериментів і практичних рекомендацій щодо використання інструментів екологічних факторів. Крім цього, Г. Бужорян досліджував екологію Карпат, рослинний та тваринний світ цієї екосистеми. Вчений описав флору Карпат у таких наукових працях: «Flora Romaniae Exiccata» (Флора Румунії), «Conservarea naturii pe baze ecologice» («Охорона природи на базі екології») та ін. Його роботи присвячені дослідженню

рослинності регіону Карпат, а також наслідкам негативним наслідкам втручання людини в природну екосистему.

Висновки до розділу 2

1. Дослідження природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства у працях румуномовних учених кінця XIX – початку XX століття розкриваються через оцінку окремих складових природно-ресурсного потенціалу Буковини, розвиток узагальнюючих ідей та методик географічного вивчення природних продуктивних сил загалом.

2. Геолого-геоморфологічні дослідження у контексті розвитку природних ресурсів як бази розвитку господарських комплексів краю представлені у працях Костянтина Бретеску («Корисні копалини Чернівецької області», «Карстові феномени в регіоні Мамалиги», «Ворота до Чернівців» тощо) та його послідовника Романа Шлемка («Фізико-географічна характеристика історико-географічного краю Буковина», «Якими були умови на північ від Хотина» та ін.). Найвагомим доробком у зазначеному напрямі є праці професора Костянтина Бретеску, серед багатогалузевих досліджень якого ресурсні геолого-геоморфологічні вишукування займають головне місце. Виходячи з принципів та методів географічних досліджень, К.Бретеску приділяв значну увагу генезису, еволюції рельєфу території Румунії та України, а також методам дослідження цих проблем, перспективам розвитку регіонів дослідження та проблемам, що стосуються їх господарського освоєння. У контексті дослідження природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства, найбільш цінним є його доробок у галузі оцінки покладів корисних копалин через особливості геологічного розвитку краю, а також аналіз окремих ландшафтних комплексів краю (природних кормових угідь - луків), як важливого чинника розвитку тваринництва краю.

3. Ресурсознавчі гідрогеологічні дослідження представлені у працях К. Бретеску («Гідрологічні проблеми Буковини та Покуття» «Дельта річки Дунай», «Дельта Дунаю: генезис, морфологічна та хронологічна еволюція»),

«Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді», «Четвертинні профілі фаз Чорного моря» та ін.), Р. Шлемка («Температура води в річках Буковини», «Типи річок на Буковині»), які у свої доробках опиралися на праці С. Павловського, Міхая Баческу. Найбільш значущими працями М. Баческу є «Таксономічні, морфологічні, біогеографічні та біологічні дослідження румунських рік», «Сліди морської фауни у водах Дунаю», «Риби, так як їх бачать румунський сільський рибалка», «Риби в румунських водах». У зазначених працях акцентується увага на генезисі, класифікації, будові річкових долин досліджуваного регіону, природно-ресурсних та екологічних проблемах, спричинених особливостями їх геологічної та геоморфологічної будови.

4. Оцінка кліматичних ресурсів регіону презентована у працях: С. Стеляну («Аналіз змін кліматичних умов у різних сезонах», «Деякі зміни у варіаціях температури в Чернівцях»), І. Попеску («Дослідження грозового режиму м. Чернівці»), М. Стеляну (у співпраці з С. Стеляну) («Вітровий режим м. Чернівці», «Хмари та хмарність в м. Чернівці», «Метеорологічні спостереження» та ін). Аналіз біогеографічного потенціалу поданий у працях: «Мисливство, як фактор розвитку культури», «Про гори Буковини», «Ландшафти і рослинність», «Екологічні дослідження деяких шкідників лісу», «Флора Карпат», «Характеристика флори Бессарабії» та ін.

5. В цілому, внесок румуномовних вчених у дослідження природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства полягав в обґрунтуванні науково-методичних засад еколого-геоморфологічного та географічного аналізу території; визначенні масштабів антропогенних змін геоморфосистем під впливом господарської діяльності людини у межах басейнових та адміністративно-територіальних систем гірської та рівнинної частин нинішньої Чернівецької області та Буковини загалом; розробці диференційованого підходу до аналізу особливостей рельєфу, клімату, водноресурсного та біоресурсного потенціалу досліджуваного регіону.

РОЗДІЛ 3

ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ГЕОГРАФІЯ ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСТВА

3.1 Географія населення та трудових ресурсів

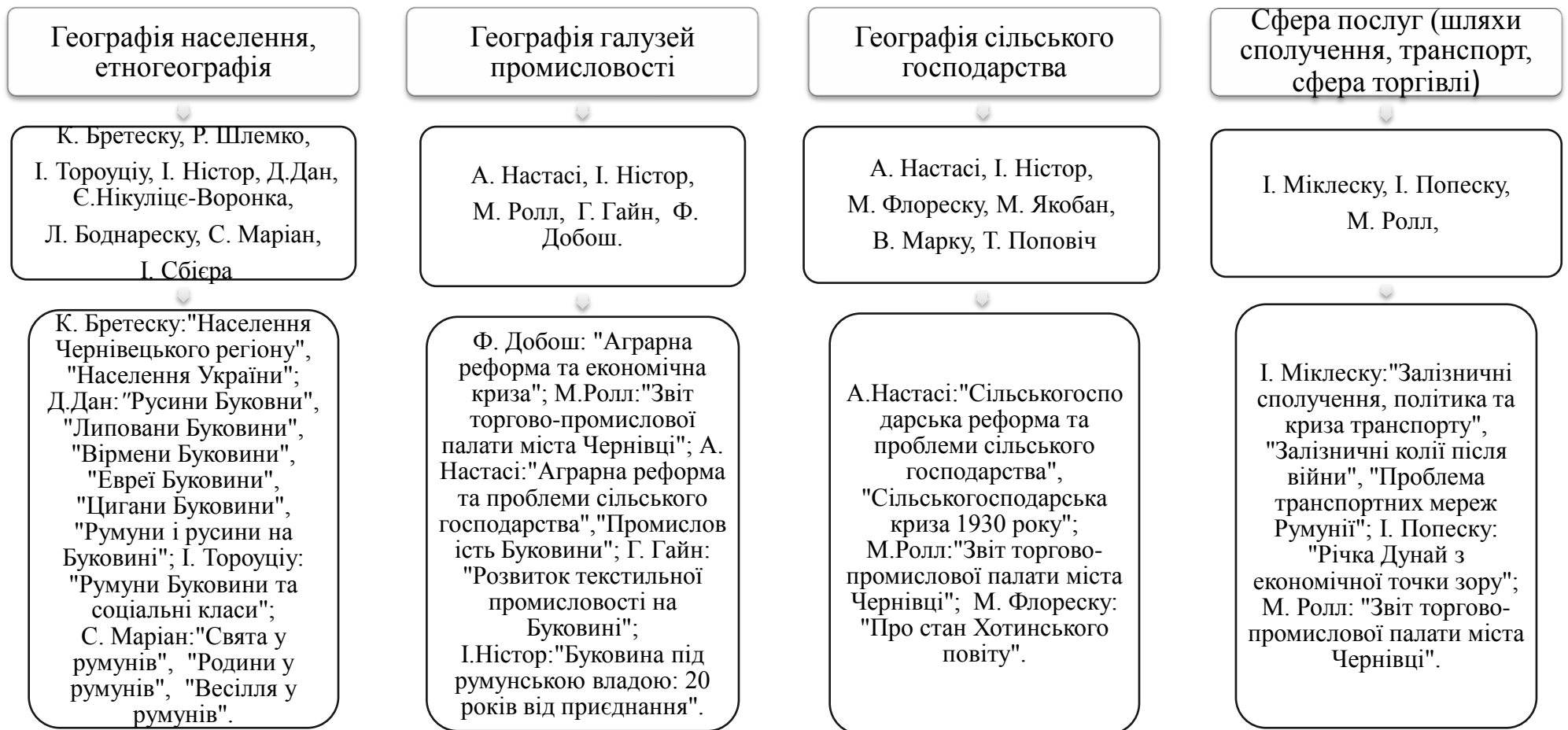
На переломних рубежах існування українського народу та творення його державності суттєво зросло значення українознавчих дисциплін, до яких, безумовно, належить і географія, з її суспільною складовою. Територіальне обґрунтування етнічного масиву українського народу та меж його майбутньої держави як завдання початку минулого століття співпало зі становленням української географії як власне наукової дисципліни. Одним з важливих напрямків географічної діяльності вчених був регіонально-географічний, який супроводжувався як безпосередніми, конкретними дослідженнями, так і опрацюванням комплексних регіональних проблем у межах етногеографічних та адміністративних одиниць України.

На початку ХХ сторіччя, система демогеографічних знань переживала процес становлення та розвитку. Демогеографічні дослідження були вузькоспеціалізовані і спрямовані переважно на вивчення територіальних особливостей природного руху населення. Меншою мірою були вивчені питання міграції й соціальної мобільності, їх роль як опосередковуючої ланки в процесах шлюбності, народжуваності й смертності. Нерівномірність розвитку складових демографічного знання та їх помітна відособленість були характерні для стану демографічної науки кінця ХІХ- першої половини ХХ ст. в Україні.

На Буковині демогеографічними дослідженням займалися українські, австрійські, російські, польські а також румунські вчені. Вагомим є внесок румуномовних вчених у розвиток суспільної географічної науки України. Більшість з них проживали та працювали у Чернівцях, тому об'єктом їх дослідження було населення цього краю. Незважаючи на той факт, що

Більшість з дослідників жили на Буковині, вони піддавалися впливові загальнорумунського процесу піднесення національної свідомості, який розпочався, коли утворилася незалежна Румунська держава. У цей період написані узагальнюючі праці, присвячені дослідженню культури, побуту румунського населення, незалежно від території його проживання. Більшість із вчених, які досліджували демографічну ситуацію на Буковині, були членами Румунської академії наук, зокрема - К. Бретеску, І. Сбієра, Д. Дан, С. Маріан, Є. Нікуліце-Воронка [11,12, 34, 46, 47, 78, 112-115]. Значний внесок у розвиток теоретичних уявлень про відтворення населення зробив Костянтин Бретеску, котрий вирізнявся глибоким розумінням характеру зв'язку демографічних і соціально-економічних процесів. Провідне місце у працях румуномовних дослідників займала етногеографія, як невід'ємна частина суспільної географії. Вагома роль у дослідженні етногеографії на Буковині належить С. Маріану, Д. Дану. У їхніх наукових працях охоплено традиційну культуру буковинців, а саме: календарну та сімейну обрядовість, міфологію, народні знання, народну архітектуру, одяг, їжа, ремесла (рис.3.1).

Населення краю - один із головних об'єктів дослідження Костянтина Бретеску. Невід'ємною складовою географічної науки вчений вважав антропогеографію, яка досліджує відносини між людиною та навколишнім природним середовищем; розселення населення по земній поверхні, форми людських поселень, через розміщення виробництва, вивчення процесу взаємодії суспільства з природою. Оскільки вплив навколишніх факторів природного середовища на людину був мало дослідженим іншими вченими, тому професор приділяє цьому особливу увагу. Він робить наголос на тому що, людина може володарювати над природою, але й гармонічно співіснувати з нею за допомогою організованої праці та знаючи фактори природнього середовища. У роботі «Населення Чернівецького регіону» («Populatia regiunii Cernauti») вчений досліджує населення міста Чернівців та області, їх побут, звичаї, міграційні процеси у розрізі двох зон – гірської та зони пагорбів [92].

Рис. 3.1 Основні румуномовні праці вчених, що досліджували географію населення та географію галузей господарства України

Гірська зона, яку досліджував вчений, охоплює північно - західну частину області і характеризується малою густотою населення та простягається по лінії, межа якої знаходиться між Берегометом на Сереті та Мілієве. У цій частині гірська зона відділяється від передгірської зони зі сходу. У гірській зоні густота населення наближається до 50 мешканців на 1 км² за виключенням декількох центрів, у яких густота населення дещо більша. До таких центрів належать: Кобець, Кимпулунг Молдови, Ватра Молдови, Фрасин та ін. Збільшення густоти населення у цих центрах пояснюється розвитком деревообробної промисловості, зручним місцезонаштуванням у долині річки Черемош. Але, на думку автора, це не є результатом росту кількості населення, а результатом колонізаційної політики, що була ще за часів австрійського гноблення.

Гуцули були колонізовані більше у південній зоні та у західній області у районі річки Черемош. Поляків було менше колонізовано у гірській зоні, тому вони проживали переважно у великих центрах. Євреї розташувалися біля гирл річок та мали підтримку від австрійського населення, що було розповсюджено по всій області. Без впливу політичних факторів, як вважав К. Бретеску, гірська зона Буковини не була б сьогодні такою густо населеною.

Мінеральні води області викликали зацікавленість після 1920 року, на жаль, ще не служать для населення джерелом постійного надходження коштів та не виконують функцій лікувально-курортних.

Саме потужні лісові ресурси та їхнє використання, переконує вчений, впливає на кількість мешканців. У гірській зоні Буковини знаходилась одна металургійна шахта, де і одне металургійне підприємство, та одна соледобувна шахта із низькою вартістю продукції.

Буковина славиться деревообробною промисловістю, яка у цьому регіоні розвинута більше ніж у інших областях країни. З усієї території Буковини, ліси охоплюють 43,1% її площу (за даними 1922 року). Найбільші масиви знаходяться у гірській зоні. Саме тут були розвинуті найбільші та

найвідоміші підприємства деревообробної галузі Буковини. Ці підприємства склали майже 2/3 із 55 великих підприємств галузей країни та з 45 маленьких, які існували на той час, а також формували галузь країни.

У 1922 році лісові площі Буковини склали 494694 га, з яких лише 55510 га належало підприємствам краю, а решта були в розпорядженні держави та експортувалися за кордон [92].

Аналогічно була ситуація із пасовиськами. Тому робітники, які працювали на деревообробних комбінатах, не мали ніякого іншого прибутку ніж „вартість їхніх рук”. Транспортування деревини на великі відстані проводилось, зазвичай, по воді, коли не було заморозків. Це все призвело до того, що більша частина чоловіків, які проживали біля Черемоша та Бистриці стали хорошими фахівцями у сплаві деревини. Але ця професія не дає можливості постійного матеріального забезпечення. Тому, як стверджує К. Бретеску, люди що жили досить бідно, були змушені емігрувати у інші місця - в Центральну Європу або за океан. Одні з них поверталися додому, інші – залишалися там на постійне місце проживання, де була потрібною і цінувалася їхня праця.

Такий спосіб життя був притаманний і населенню, яке проживало у горах Буковини. Горяни були простими людьми, мало вибагливими в обміні їжі, одягу, знарядь праці, за винятком зернових, які вони продавали в сусідніх місцевостях. Тут було розвинуте домашнє господарство. Але просте життя горян супроводжувалося хворобами та алкоголізмом, що викликали високий рівень смертності. Всі заходи, що були вжиті державою для покращення життя населення та економіки не призвели до великих зрушень.

Зону пагорбів автор описує як більш розвинуту та більш заселену. Більша густина населення припадає на зону передгір'я , що займає 3/5 території Буковини. Густина населення змінюється від 51-200 мешканців на 1 км². З 101 місцевості, у 72 - густина населення сягає 76-100 мешканців на 1 км², у 28 – 51-75 мешканців на 1 км². Також є місцевості де густина населення сягає 101-150 мешканців; 151-200 мешканців на 1 км². Тільки

шість місцевостей мають густоту населення 201-300; три місцевості – 301-500 мешканців на 1 км²; 1 місцевість – 501-1000 та 4 з густотою населення більше 1000 мешканців на 1 км² [92].

Між Прутом та Дністром густота населення сягає 51-1000 мешканців на 1 км². Вздовж Прута є лише два маленьких центри з густотою населення 101-150 мешканців на 1 км², один з них веде до Чернівців, а інший до межі з Бессарабією. На півночі від Прута населення розселяється вузькою територією, яка простягається з долин Молдови майже до Чернівців. Інша смуга, більш коротка та вузька, починається від Сторожинця і простягається аж до Черемоша, де далі роздвоюється: одна смуга - вздовж Черемоша до Мілієве, а друга - піднімається по Пруту на північний схід, де розширюється та займає обласний центр між р. Прут та Дністер. І, нарешті, третя смуга, що є меншою, але більш компактною і простягається на схід від Чернівців, між р. Прут та кордоном Бессарабії. Населення з густотою 151-200 мешканців на 1 км² займає компактні території та декілька місцевостей, які розташовані вздовж р. Прут. Населення з густотою 201-300 мешканців проживає на 6 територіях: 4 - біля р. Прут, 2 - це Сучава та Гури. Населення з густотою більше 500 мешканців на 1 км² проживає на території Чернівців, Садгори та Вижниці.

Причиною такої густоти населення у зоні пагорбів Буковини, як вважає К. Бретеску, була політика, яку проводила австрійська влада з метою денаціоналізації румунського населення через колонізацію.

Русини, на думку вченого, були колонізовані у декілька етапів та поселилися між Прутом і Дністром; між Прутом та Черемошом у напрямку Чернівці-Сторожинець, а також біля кордону з Молдовою з метою відокремлення румун від Буковини. Результатом цієї колонізації було переселення румун із цих районів у дуже короткий час. Німці були колонізовані тільки у декількох районах біля р. Прут. Поляки були колонізовані скрізь, але оскільки їх чисельність була незначною, тому не формували великих центрів. Євреї селились і проживали у всіх районах

Буковини, як у селах так і у містах, де формували більшість населення та займалися переважно торгівлею. Відбулися еміграції на Буковині і після війни, внаслідок роз'єднання Буковини з Румунією. Особливо емігрували євреї, чия кількість значно збільшилась під час австрійської окупації.

На відміну від гірської зони, зона полів, як стверджує автор, є аграрною, хоч лісові площі були достатньо великими. Внаслідок їх поступового знищення сформувалися території для розвитку сільського господарства що призвело до збільшення густоти населення на цій території. Земля в межах цієї зони є більш продуктивною, ніж у інших областях через більш вологий клімат, застосування добрив та більшу раціоналізацію праці, що теж виступає фактором збільшення густоти населення.

Із 10442 км² території Буковини, 1/5 займали площі під зерновими культурами та картоплею. Великі площі земель були під вирощування цукрових буряків для потреб цукрової промисловості, бо на території Буковини функціонували три великі цукрові заводи. Розвинутим було овочівництво та садівництво. В цілому, 30% земель Буковини були зайняті під сільськогосподарськими культурами, 75% з яких знаходилось в зоні пагорбів. Але ці території постійно розширювалися. Пасовища та сіножаті, що теж займали великі площі, сприяли розвитку тваринництва на Буковині.

К. Бретеску вказує, що економічне життя є важливим фактором збільшення густоти населення. Майже вся промисловість Буковини, крім деревообробної, була розташована у зоні пагорбів, найбільше - в долині р. Прут та у м. Чернівцях. Саме ця область має добрі авто та залізничні шляхи шляхи, що дало можливість транспортувати з часом товари на віддалені відстані. Чернівецька область з густотою 172,3 мешканців на 1 км² набагато перевищує сусідні області. Такій великій густоті населення Буковина завдячує колонізаціям та міграціям за часів австрійської окупації.

Вченим був зроблений також аналіз динаміки національного складу населення: населення Буковини у 1774 році складало 75000 мешканців, з яких 63700 румуни; 8400 – русини; 522 – євреї; 2374 – інші національності. Із

1774 р. до 1910 р. впродовж 136 років кількість населення зросло на 794869 жителів: румуни – 273126 мешканців (у 4,3 рази більше); русини та русифіковані румуни – 303013 (у 36 разів); євреї – 102919 (у 195,6 разів) (дані до 1910 року) [92].

Також професором, як результат дослідження, у 1910 році було опубліковано етнографічну карту Буковини, яка була видана у Констанції на видавництві Константської Нормальної школи, де він працював [94] (див. дод. Б). Карта була створена за даними роботи автора І. Тороуціу а також за статистичними даними. Аналізуючи наявні матеріали щодо чисельності національного складу населення Буковини, К. Бретеску приходиться до висновку, що серед них найдостовірнішими є дані за автором І. Тороуціу, які він і використав у своїх дослідженнях. Вони були покладені в основу етнографічної карти краю, що узагальнювала розселення етносів у межах окремих громад за адміністративними повітами. З представленої карти ми можемо побачити, що загальна кількість населення у 1910 році складала 794869 осіб. У Чернівцях – переважали євреї, майже однаковою була кількість русинів та поляків, у такій же ситуації були румуни та німці. Але в розрізі Чернівецького повіту, переважають румуни. У місцевостях Остриці, Магали, Молодії, Буди, Боян румуни склали більшу частку населення. У Сторожинецькому повіті переважають румуни та євреї, що склали більшу частину населення. У Вижницькому повіті переважають євреї у національному складі населення. За картографічними даними, на південь та південний схід краю зменшується частка українського населення і зростає відсоток румуномовного.

У 1930 році була опублікована праця Т. Олесьєвіза «Населення України», яку досліджував румуномовний вчений, асистент К. Бретеску-Роман Шлемко. Ця праця базується на результатах досліджень населення з 17 грудня 1926 року. Вона, на думку вченого, розкриває дані про населення Радянської України, які були опубліковані у 17 томах під назвою «Населення України». Праця представлена у вигляді трьох частин:

1. частина 1 - охоплює генеральну статистику про населення Радянської України, а також їх розселення у розрізі різних адміністративних одиниць;
2. частина 2 - охоплює дані про етнічний склад території, де українці формують основну їхню частину;
3. частина 3 - описує розселення населення за різними територіальними, адміністративними одиницями меншого характеру (районами).

Метою роботи було опублікувати дані перепису населення 1926 року та донести їх до громадян України; дані про населення: його чисельність, статевий, етнічний склад, національність тощо. Дані, що були опубліковані, свідчать, що загальна чисельність українців у СРСР склала 31194778 осіб, серед них -15160065 осіб - чоловіки, та 16034713 осіб - жінки. Кількість українців у Радянській Україні склала 2321880 осіб, серед них 11257032 - осіб - чоловіки та 11961828 осіб - жінки. Загальна кількість поселень - 55172, 54770 з яких села та 402 - міста. Інші національності в Україні представлені росіянами, білорусами, поляками, румунами, німцями та іншими. Загальна кількість неукраїнського населення України сягала 5729916 осіб.

Р. Шлемко стверджує, що в останні роки, до 1926 року, в Україні набули широкого розповсюдження міграційні процеси. Населення різних регіонів неоднаково було залучено в міграційні процеси. Посилення територіальної міграції населення зумовлюється такими причинами як: структурна перебудова економіки і пов'язане з нею зростання безробіття, нерівномірністю в розміщенні продуктивних сил, суттєві відмінності в соціально-економічних умовах життя в селі і в місті, та в різних регіонах країни; різне погіршенням екологічної ситуації в окремих регіонах; інтенсифікація міграційних процесів на національному ґрунті. Міграційні процеси були дослідженні також у праці К. Бретеску «Населення Чернівецького регіону». Причиною міграції населення Буковини, як вважає К. Бретеску, була політика, яку проводила австрійська влада з метою денационалізації румунського населення через колонізацію.

Як згадувалось вище, русини, на думку вченого, були колонізовані у декілька етапів та поселилися між Прутом і Дністром; між Прутом та Черемошом напрямку Чернівці-Сторожинець, а також біля кордону з Молдовою з метою відокремлення румун від Буковини. Результатом цієї колонізації було переселення румун з цих районів у дуже короткий час. Німці були колонізовані тільки у декількох районах біля р. Прут. Поляки були колонізовані скрізь, але оскільки їх чисельність була незначною, тому не формували великих центрів. Євреї селились і проживали у всіх районах Буковини, як у селах так і у містах, де формували більшість населення та займалися переважно торгівлею. Відбулися еміграції на Буковині і після війни, внаслідок роз'єднання Буковини з Румунією. Особливо емігрували євреї, чия кількість значно збільшилась під час австрійської окупації.

Відбулися міграції на Буковині і після війни, внаслідок включення Буковини до складу Румунії. Особливо емігрували євреї, чия кількість значно збільшилась під час австрійської окупації.

Етнічний склад населення Буковини був також об'єктом досліджень Нісора Іона Янку. У низці праць «Відносини між Молдовою та Україною», «Румуни і русини на Буковині», «Національна боротьба на Буковині» та ін. [187-201]. І. Ністор намагався довести, що слов'янські топоніми в Молдові походять від слов'янських племен, які рухалися в 4-5 ст. на Балканський півострів; що молдовська територія ніколи не була під володінням Галицького князівства, а русинська мова офіційно не вживалася в Молдові. Він безапеляційно стверджував, що румуни, це єдине автохтонне населення Буковини, а українці на Буковині - це вигадка австрійців після 1848р. Отже, І. Ністор як політичний діяч який вважав, що румуни є рушійною ланкою розвитку населення Буковинського краю. У праці «Румуни і русини на Буковині», вчений досліджує та описує національний рух румунського народу проти української влади та їх боротьбу за свої права [197]. На загарбаних Румунських територіях, українське населення проживало в Північній Буковині, проти нього були скеровані репресивні

заходи. Чимало українського населення походження опинилися за ґратами, або ж змушені були емігрувати. За поширення українських патріотичних ідей, влада могла засуджувати до смерті тих, хто виявив зневагу до румунської влади. Натомість румунське населення мала значну перевагу перед українським. Йому було дозволено бути присутніми на місцевих виборах, займатися господарською діяльністю без перешкод з боку влади.

І. Ністор, як і К. Бретеску результати своїх досліджень висвітлив на карті («Етнографічна карта Буковини») (див. дод. В) [199]. Автором було досліджено чисельність населення Буковини за певний період. За даними І.Ністора, станом на 1776 рік, Буковина була малозаселеною територією. Вона охоплювала 70000 мешканців серед яких 85,33% румуни, 10,66% словени та 4% інші. На кінець XIX-го століття (1887р.) на Буковині було 4 міста, 6 містечок, 325 сіл, проживало біля 627786 осіб (313076 чоловіків і 314715 жінок). За походженням: 42% русини, 32,5% румуни, 12% євреї, 8% німці, 3% поляки, 1,7% угорці, 0,5% вірмени, 0,3% чехи. За віросповіданням - православні 71%. У 1900 році ситуація змінюється. На Буковині мешкали представники багатьох меншин: німці, євреї, вірмени, липовани, поляки, русини тощо. Значну кількість населення склали румуни та русини, що представлено на карті.

Слід зауважити, що період кінця XIX - початку XX ст. характерний поступовим вдосконаленням та урізноманітненням методики тематичного картографування. Широкого застосування набули способи картограм, якісного фону, ліній руху. В техніці видання карт поступово переходять від ручного розфарбовування друкованого контуру до літографського способу нанесення фарб. У XIX ст. видавалось чимало галузевих тематичних карт, що випускались окремо або як додатки до збірників і книг. Цей період характеризується певними зрушеннями у розвитку способів картографування. На тематичних картах широко застосовувались крапковий і значковий способи [14]. Серед карт тематичного змісту, заслуговує на увагу та високу оцінку науковців етнографічна карта Буковини К. Бретеску.

У 1916 році була опублікована етнографічна карта Бессарабії, автором якої є румуномовний журналіст, політик, етнолог, засновик газети «Життя Бессарабії» («Viața Basarabiei») А. Ноур [202]. Вчений розробив і опублікував в Бухаресті етнографічну карту Бессарабії в масштабі 1: 450000, створену за прикладом картографічної моделі, вперше використаної Жігмондом Баткеном при розробці етнографічної карти «Землі корони святого Іштвана» (див. дод. Д). На карті А. Ноура, регіони зображені як об'єднані одиниці. Етнічний склад населення кожного регіону Бессарабії, автор зобразив у вигляді кругових діаграм, використовуючи кольори [126]. Досліджуючи карту, можна побачити що основну частину населення регіону складають румуни (місцева назва молдовани) [104].

Більш деталізована карта, яка охоплює більшу територію України, була розроблена румуномовним істориком, політиком, соціологом, професором та членом Румунської Академії - Смокіна Микитою П. Етнографічна карта «Румуни Придністров'ї (Наддністрянщини)» («Romanii di Transnistria») була вперше презентована на «Молдавському військовому з'їзді» у жовтні 1917 р., метою якого була привернення уваги до придністровських румун, які мешкали у східній зоні річки Дністер. Досліджуючи населення зацікавленого, автор зробив висновки, що румунське населення (40%) має перевагу перед російським та українським (30% кожне) [250]. Смокіна М. акцентує увагу на етнічний характер регіону, де найбільша частка населення складають румуни.

Така увага до вивчення життя саме румунського населення, пояснюється тим, що багато румуномовних вчених являлися членами Румунської Академії, яка фінансово мотивувала за такі дослідження.

Овідіу Цопа, професор історії, який довгий час працював у Чернівцях, опублікував низку праць які присвятив дослідженню саме румунського населення на території України: «Румуни долини річки Черемош» («Romanii de pe valea Ceremosului»), «Румуни з 1918 року» («Romanii din 1918»), «Німці та євреї» («Germanii si evreii») [274, 276]. Праця «Румуни долини

річки Черемош» опублікована вченим у 1916 р., де автор вказує що 60 % населення даного регіону складають саме румуни. Також у праці досліджено економічне життя регіону та розвиток рівеня освіти [274].

У 1916 році у збірнику «Revista Bucovinei», О. Цопа опублікував результати досліджень інших етнічних груп Буковини: «Німці та євреї» («Germanii si evreii»). У роботі вчений описує відносисни які склалися історично між цими двома національностями.

Приєднання Буковини до Румунії істотно вплинуло на життя населення як Буковини, так і усієї України. Про це свідчить багато наукових праць румуномовних вчених. «Буковина під румунською владою (20 років від приєднання)» - написана І. Ністором є цьому доказом [198]. У праці автор розкриває економічну ситуацію та стан населення краю впродовж 20 років перебували під румунською владою.

Однією з найменш вивчених проблем соціально-економічної географії Північної Буковини й Хотинщини (Північної Бессарабії) і до сьогодні залишається географія дослідження кількісних показників приросту та етнічної приналежності населення регіону. І. Є Тороуціу- румуномовний дослідник та політичний діяч, статистик, географ та економіст - зробив вагомий внесок у суспільну географію завдяки своїм працям, що присвячені дослідженню та опису населення Буковини та Румунії. У 1911 році, у Чернівцях, була видана книга вченого «Румуни та середній клас на Буковині» [279]. Праця охоплює статистичні офіційні дані про населення краю, які доповнюються таблицями. Через декілька років (1919 р.) була опублікована ще одна книга вченого – «Населення Буковини та соціальні класи» [278]. У праці досліджуються соціальні класи населення Буковинського краю на базі статистичних даних того періоду. З праці дізнаємося, що, за переписом 1910 р. на Буковині проживало понад 305 тис. українців. Вони становили найбільшу етнічну групу населення краю, компактно проживаючих в північній частині Буковини. Але були населені пункти з переважаючим українським населенням і в Південній Буковині. Основна маса українського

населення проживала в селах. Українці - жителі міст становили 9,36% української людності краю. За конфесійною ознакою українці Буковини ділилися на православних і греко-католиків. Останні - переважно колишні вихідці з Галичини. В 1910 р., в краї, налічувалося 277574 православних українців (91%) і 27527 (9%) греко-католиків. За зайнятістю австрійська статистика ділила усе населення Буковини на 4 групи. 1900 р. у сільському господарстві працювало 75,71% його складу, у промисловості – 11,11%, у торгівлі і на транспорті – 7, 25%, на державній, військовій службі та в числі вільних професій – 5,93%. Сюди ж відносили і безробітних. Ці показники, як засвідчує автор, вказують на аграрний характер економіки Буковини та порівняно слабкий розвиток промисловості, торгівлі, транспорту [278].

Серед працюючого населення, як вказує І.Тороуціу, виділялося п'ять соціальних груп - самостійні господарі, службовці, робітники, поденники, члени родин, що допомагають. У 1910 р. 34,4% усіх працюючих становили самостійні господарі, 2,58% - службовці, 12,34% - робітники, 17,36% - поденники і 33,32% члени родин, що допомагають.

Рівень писемності населення Буковини, за даними І.Тороуціу, був одним із найнижчих в Австро-Угорщині. На початок 1910 р. на Буковині уміли читати і писати лише 45,2% населення. Серед буковинських українців майже не було великих землевласників. Порівняно мало було українців серед заможної промислової і торгової буржуазії. Рівень освіти на Буковині був також досліджуваний та описаний у працях Емануїла Іліуца. Серед його праць, варто відзначити роботу «Середня освіта на Буковині після приєднання» («Invatamantul primar si normal-primar in Bucovina depea unire») [142].

Населення, як вказує І. Тороуціу, - важливий фактор розвитку держави. Соціальні класи (низький, середній та вищий) є частинами організму під назвою населення. У роботі «Румуни Буковини та соціальні класи» представлена таблиця розподілу чисельності населення Буковини за національним складом станом на 1910 р. (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Розподіл чисельності населення Буковини за національним складом (1910 р.)*

№	Назва місцевості	румун	русин	євреї	німці	поляки	морави, словаки	словени	італійці	серби	мадяри	Всього
1	Чернівці (місто)	13440	15254	28613	1274 7	1489 3	411	29	13	1	57	85458
2	Чернівці (повіт)	29446	56873	10914	2423	3532	118	-	-	-	-	10330 6
3	Кимпулунг	33091	7553	6079	1188	689	47	-	1	-	6	59364
4	Кіцмань	120	39360	3839	282	1373	133	-	-	-	-	45107
5	Гура-Гуморулуй	42684	1287	3725	9981	2935	23	-	-	-	607	61242
6	Радівці	54762	8533	9442	1438 0	845	114	47	10	-	2502	90635
7	Сіреге	19188	27812	5142	4870	2266	45	4	-	-	7050	65347
8	Сторожинець	33469	17799	8558	5328	3976	17	-	-	-	-	69147
9	Сучава	46529	6324	6614	5121	1627	24	-	-	-	169	66408
10	Вашківці	242	34657	5350	288	1700	15	-	-	-	-	42252
11	Вижниця	90	42771	10848	883	1185	47	-	2	-	-	5546
12	Заставна	65	45790	4189	28	1058	11	-	-	-	-	51141
13	Буковина	21312 6	30301 3	10291 9	6821 9	3607 9	100 5	80	36	1	1039 1	79486 9

* Toroutiu I. Poporatiа si clasele sociale din Buovina/E.Toroutiu. -Bucuresti: Biblioteca Bucovina,1916.-431 p.

Також робота містить таблиці розподілу чисельності населення повітів Буковини та міста Чернівці, дані котрі автор взяв з праць І. Ністора, А. Мораріу, які, у свою чергу, скористувались державними статистичними даними Буковини (див. дод. Е.1).

Із 1880 року інформація подавалася за знанням мови. Тобто, якщо румун за національністю знав румунську, німецьку та російську мови, то він автоматично попадав у колонку «русини» або навіть колонку «німці». З боку Австрійської імперії це був крок для того, щоб показати українцям які жили в Росії, що «австрійські» українці живуть добре, не імігрують нікуди і їх кількість збільшується. Тобто завдяки цьому австрійська влада хотіла привабити до себе українців, які жили в Росії. Але ця ситуація призводила до того, що румун, які проживали на території Буковини часто організовували мітинги протесту проти місцевої влади за права румун. Вони

вимагали, щоб не закривали румуномовні школи та церкви. Тому, в таблиці за 1910 рік маємо наступні дані: за мовою: румун – 273,254осіб, русин – 305,101, німців – 168,851, поляків - 36,210, моранів - 1,005, маляр – 10,391, словенів 80, сербів 1, італійці - 36 осіб. За статистичними даними, у кількості 168,851 німців включені й 102,919 євреїв, а у 305,101 русин включені й 3232 липован, наголошує автор [278]. У таблиці автор охоплює тільки населення середнього класу, так як цей прошарок був ним найбільш ним досліджений (див. дод Е.2).

Польський географ Перту М. написав працю «Поляки на Буковині у 1775-1918рр.», у якій детально описує етнічний склад населенню краю, згідно розмовної мови. Інформація також подана у вигляді табличних даних на базі праць І. Тороуціу (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Етнічний склад населення Буковини згідно розмовної мови у 1880-1910 рр. (в абсолютних числах та відсотках) *

Мова	1880 р.	Відсоток %	1890р.	Відсоток %	1900 р.	Відсоток %	1910 р.	Відсоток %
Українська	239690	42.16	268367	41.16	297798	41.16	305101	38.39
Румунська	190005	33.43	208301	32.42	229018	31.65	273254	34.39
Німецька	108820	19.14	133501	20.78	159486	22.04	168851	21.24
Польська	18251	3.21	23604	3.56	26857	3.71	36210	4.5
Угорська	9887	1.74	8139	1.27	9516	1.32	10391	1.30
Чеська, моравська, словацька	1783	0.31	536	0.08	596	0.08	1005	0.12
Словенська	38	0.01	28	-	108	0.02	80	0.01
Волоська	24	-	18	-	119	0.02	36	-
Сербо-хорватська	-	-	1	-	6	-	1	-
Разом	568453	100	642495	100	723504	100	794929	100

*Petru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918/ М. Petru// Z dziejow osadnictwa polskiego.- Krakow:2004.-S.186.

Тороуціу І. описує факт, що за допомогою фальсифікації документів та даних багато румунів були записані як русини, а євреї як німці. Це, на думку автора, було зроблено з метою показати світові, а особливо Росії, що німці на території України почувають себе досить комфортно, а українці, під владою Австро-Угорщини, підняли свій життєвий рівень і стали жити набагато краще. Після анексії Буковини з боку Австрійської влади, на території краю було 75.000 румун. За даними на 31 грудня 1910 року, на території Буковини проживало 273.254 румун та 526.844 осіб іншої національності. Загальна чисельність населення на 31 грудня 1910 р. склала 794.929 осіб. Автор вказує що до 1880 року чисельність румуномовного населення зростала. А ося з 1880 року, їх чисельність знизилась. Влада давала дані про те що, з 1875 року почався спад румунського населення. За п'ятирічний період їх кількість знизилась на 31.721 осіб [278]. Але, як було зазначено вище, ці дані потребують уточнення, оскільки, на думку автора, румунське населення відносили або до русин, або до німців. Австрійська влада перебувала в Буковині понад 140 років, та мала на меті перетворити Буковину на частину Австрійської імперії з усіма її традиціями та політичними поглядами. Тому з 1875 року влада підписала закон про впровадження німецької мови в усіх школах Буковини, незалежно від національності. Король Йосип II-гий у 1788 році підписав указ про, те що німецька мова має стати загальнодержавною і тому усі закони, документація, освіта мали бути на німецькій мові. Це стосувалось як міст, так і маленьких селищ. Австрійська влада вводила в оману населення Буковини, пропагандуючи що влада хоче тільки добро населенню інших національностей. Для прикладу українцям було обіцяно створити автономну українську громаду, але під суверенітетом (контролем) Габсбургерів. Політичні інтриги з боку австрійської влади швидко розповсюджувались на території не тільки Буковини, а й Росії. Австрія виділяла величезні кошти на те, щоб обманом приманити до себе українське населення, яке проживало на території Росії, показуючи що вони там є рабами російської влади, але

приховуючи факт, що стануть рабами австрійської влади. Як вважав автор, влада підтримувала українське населення і воно розселилось на території усієї Буковини (і Румунської частини включно). Після того як австрійська влада переконалась, що русини розселились на всій території, вона впровадила нові закони, створюючи фракцію у владі русинів або українців. Але ця політична влада була створена спеціально австрійською владою, за допомогою якої можна було б з легкістю маніпулювати населенням. Таким чином, русини або українці мали деякі права - в школах було дозволено викладати українською мовою, у церквах було дозволено вести службу також українською мовою. У той же час як у Бессарабії, окупованій Росією, українська мова була у школах забороненою.

Дослідження І. Тороуціу базуються також на даних 1913 року, коли було опубліковано нові статистичні дані, в офіційному довіднику «Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina» (Heft XVII., Chernowitz 1913). Довідник вміщує дані про населення Буковини з 1910 року у вигляді таблиць та їх опису. Згідно статистичних даних, які автор описує у роботі, - Буковина займає територію у 10.100 км² та поділена на 11 регіонів. Кожен регіон має назву, і має місто з найбільшою кількістю населення. Таблиці ранжовані за алфавітним порядком, починаючи з столиці Буковини - міста Чернівців. Табличний матеріал згрупований у блоки: І блок - місто та головні райони; II блок - кількість населення по населеним пунктам, III блок - допоміжні таблиці.

Із наведених табличних даних можна зробити такі висновки:

1. Згідно офіційних статистичних даних, чисельність румунів 273.254 осіб. У цей показник було включено осіб, що розмовляють румунською мовою у розділ «румуни». Але за даними неофіційними та за даними преси, як вважає автор, можна зробити висновок, що румунів було значно більше. Основною причиною зменшення такої кількості румунів є те, що їх записували у розділ «русини». На його думку, 40.000 румунів було

приєднано до русинів, тому орієнтована чисельність румунів склала приблизно 313.254 осіб в межах Буковини;

2. На території Буковини, задержаними статистичними даними, проживало 263013 осіб русинів. У таких районах як Вижниця, Вашківці, Заставна проживали євреї, які розмовляли тільки на українській мові, тому вони були записані не за національністю, а за знанням мови у розділ «русини»;

3. Щодо німців, дані також є неточними, тому що до них було приєднано євреїв.

Також у праці І. Тороуціу, є розділи, у яких дається характеристика соціальних класів населення Буковини. Поділ праці породжує соціальні класи. За доходами, автор поділяє населення на три класи (групи): вищий клас, середній клас та сільське населення (нижчий клас).

Сільське населення - найменш досліджений клас на Буковині. Але, на думку автрома, саме цим верствам населення має бути приділена найбільша увага. Про нижчий клас мало що відомо. Немає статистичних даних про їх національний склад, відсоток грамотності населення, рівень смертності та народжуваності. Можливо, це пов'язано з тим що землі сільського населення були відібрані у них австрійською владою.

Автором було проаналізовано зайнятість населення середнього класу міста Чернівці і передмістя, що представлені у вигляді таблиці (табл.3.3), а також кількість майстрів та підприємців міста та повітів (див. дод. Е.3).

Таблиця 3.3

Зайнятість населення міста Чернівці та передмістя (середній клас) *

№ п/п	Корпорація (за видами діяльності)	Румуни (осіб)	Євреї (осіб)	Інші (осіб)	Всього (осіб)
1	Корпорація I	4	29	69	102
2	Корпорація II	1	123	24	148
3	Корпорація III	5	105	40	150
4	Корпорація IV	2	257	87	346
5	Корпорація V	-	54	52	106
6	Корпорація VI	-	32	13	45

Продовження таблиці 3.3

7	Корпорація VII	6	62	125	193
8	Корпорація VIII	1	36	11	48
9	Корпорація IX	1	56	33	90
10	Корпорація X	5	398	42	445
11	Корпорація XI	3	29	19	51
12	Корпорація XII	13	149	49	211
13	Корпорація XIII	-	2	14	16
14	Корпорація XIV	1	79	5	85
15	Корпорація XV	2	68	34	104
Всього		44	1481	615	2140

*Корпорація I (архітектори, фахівці з виготовлення цегли, інженери, скульптори, будівельники, майстри з виготовлення гіпсових скульптур, гончарі, муляри, сажотруси, майстри камінної справи)
Корпорація II (склодуви, бляхарі, художники, столярі)
Корпорація III (працівники кадрів, бухгалтері)
Корпорація IV (кравці, модельєри)
Корпорація V (виробники джгутів, ковалі, оптики, шорники, токарі, драпірувальники)
Корпорація VI (малярі, ткачі, майстри з виготовлення головних уборів, кушніри)
Корпорація V II (майстри з виготовлення взуття)
Корпорація V III (кондитери, пекарі)
Корпорація I X (м'ясники)
Корпорація X (власники кав'ярень, готелів, ресторанів)
Корпорація XI (фотографи, художники з розпису на стінах, працівники типографій)
Корпорація XII (сантехники, чистильники каналів)
Корпорація XIII (боднарі, виготовлення виробів з лози)
Корпорація XIV (перукарі: перукарі жіночі, перукарі чоловічі)
Корпорація XV (срібники, ювеліри, годинникарі, дзвонарі, стоматологи, гравери, слюсарі, працівники літографії, механіки, металурги, працівники пилорам) [278].

Що стосується міста Чернівці та передмістя, то ремісники регіону були об'єднані у 15 корпорацій. Кожна з корпорацій мала керівний орган, який керує працівниками та корпорацією загалом. Усі керівні посади, як зазначає автор, займали євреї. Більша кількість працівників також були євреями і незначна частина - русини. Як свідчать табличні дані в місті Чернівці 46 ремісників за національністю були румунами, 684 - євреї, 661 - інші. Що стосується загальної кількості ремісників міста Чернівці та передмістя розподіл наступний: 44 румун, 1481 євреїв, 615 інші. Велика кількість євреїв пояснюється тим, що німці видавали євреїв «за своїх» [277]. І. Тороуціу досліджував школу ремісників міста Чернівці у 1909-1910рр і дає їй таку характеристику: загальна кількість студентів склала 163 осіб, з них 100 німців, серед яких 41 євреїв, 31 поляків, 22 русин, 10 румунів, серед яких 4 це

євреї з Румунії (дані з *Jahresbericht in czernowitz, 37 Schuljahr 1909-1910 pp.*). Економічна та фінансова ситуація сільського румуна не давала йому можливості вчитися у цій школі, тому відповідно й румунів, які працювали у цих корпораціях, було мало.

Дані про зайнятість населення усієї Буковини можемо знайти у статистичних довідниках того періоду, на основі яких М. Петром, польським дослідником сучасності, була написана праця «Поляки на Буковині у 1775-1918рр.», де автор досліджує професійні групи зайнятості буковинського населення за 1910 р. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Професійні групи зайнятості етнонацій Буковини у 1910р.*

	Євреї (осіб/відсоток)	Німці (осіб/відсоток)	Українці (русини) (осіб/відсоток)	Румуни (осіб/відсоток)	Поляки (осіб/відсоток)
Рільництво і лісництво	5361/ 13.3%	14607/48.2%	156989/89.3%	139831/89.7%	5610/35.5%
Промисел і ремесло	9827/24.3%	7344/24.2%	5346/3.0%	4289/2.8%	4683/29.7%
Торгівля і транспорт	16818/41.7%	1957/6.5%	4001/2.3%	2328/1.5%	2075/13.1%
Публічні та військові професії (лікарі, правники, вчителі)	8360/ 20.7%	6411/ 21.1%	9504/ 5.4%	9431/ 6.0%	3420/ 21.7%
Разом	40366/100%	30319/100%	175840 /100%	155879/100%	15788/188%

*Petru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918/ M. Petru// Z dziejow osadnictwa polskiego.- Krakow:2004.-S.186.

У роботі «Населення та соціальні клани Буковини» І. Тороуціу констатує факт, що, ближче до півночі Буковини, чисельність румунського населення середнього класу зменшується, натомість збільшується населення середнього класу серед русинів. Місто Сторожинець є не менш заселеним чим інші повіти краю, але незважаючи на це, тут значно менше румунських ремісників (лише 4). Решта ж, це євреї - 46 осіб, та русини - 18 осіб. Русини

та євреї оселилися на території повіту значно раніше і тому частка ремісників русин була значно більшою ніж румунів.

Також у праці автор досліджує та описує статистичні дані про національний склад населення Буковини, а також дає порівняльну характеристику за статистичними результатами, за знанням мови та за національністю (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Порівняльна характеристика статистичних даних та даних І. Тороуціу про національний склад населення Буковини за розмовною мовою та національністю *

№1 Статистичні дані (за розмовною мовою)	румунська	русинська	німецька	польська	словацька	сербська	італійська	словацька	угорська	всього
	273254	305101	168851	36210 (-60)	1005	1	36	80	10391	794929 (-60)
№2 Статистичні дані (національний склад населення)	румуні	русини	євреї /німці	поляки	словаки	серби	італійці	словени	магяри	всього
	273126	303013	102919/68219 (171138)	36079	1005	1	36	80	10391	794869
Відмінність між №1 та №2	128	2088	347	131	-	-	-	-	-	60
№3 Національний склад населення (за автором І. Тороуціу)	273254	305101	100632/68219	36150	1005	1	36	80	10391	794869

* Toroutiu I. Poporatia si clasele sociale din Buovina/E.Toroutiu.-Bucuresti: Biblioteca Bucovina,1916.-431 p

Отже, за даними І. Тороуціу, у 1919 році населення Буковини склало: 273.254 румунів, 102.919 євреїв, 418.673 населення іншої національності. Як бачимо, автор описуючи дані, акцентує увагу на румунському населенні, а русинів (українців) він об'єднує у групу – «інше населення».

У збірнику «Revista Bucovinei» І. Тороуціу опублікував працю «З минулого Чернівців» («Din trecutul Cernautilor») (1916 р.), яка охоплює цікаві факти про історичне походження міста Чернівці, населення та його етнічний

склад. Праця доповнена підсумковою таблицею, яка показує етнічний склад населення міста Чернівці від 1857р. до 1910 р. [277].

Дослідження І. Тороуціу, К. Бретеску, І. Ністора та ін. зробили вагомий внесок у розвиток демографічного вивчення Буковини. Закладені ними основи демографічного аналізу, стали відправною точкою для подальшого вивчення динамічних змін у процесах відтворення національного складу населення Буковини.

3.2 Соціально-географічні студії

Суспільна географія націй та народностей Буковини є надзвичайно цікавою. Варто зазначити, що Буковина була одним з найбільш багатонаціональних регіонів серед австрійських провінцій, де проживали декілька десятків націй та народностей. Корінними й найчисельнішими були українці або русини, а також румуни. На Буковині, були представлені різні релігійні конфесії: православні, греко-католики, римо-католики, іудеї, старообрядці або липовани тощо. Кожен народ, що переселився на Буковину, приніс сюди не тільки свою культуру, звичаї та традиції, а й свою релігію. Це привертало увагу дослідників географії України, і серед них - румуномовних. Одним із спонукальних мотивів розвитку етногеографічної науки на початку ХХст. було стурбованість процесом зникання цінностей народної культури під впливом румунської влади. Румуномовні вчені переймалися питанням про необхідність негайного розгортання більш глибоких досліджень, розуміючи, що інакше незначна кількість та відтворення цілісної картини народної культури, зникне можливість аналізу витоків народних звичаїв та обрядів. Для цього періоду характерне загальне захоплення збором якнайбільшої кількості документів, складання фольклорних колекцій та формування етнографічних архівів [33-34]. Варто вказати, що дослідження традиційної культури етнічних груп Буковини, тобто української, польської, румунської, єврейської та інших, відбувалися паралельно. В процесі національного піднесення, під впливом Румунської

академії наук та етнографічної діяльності С. Маріана, Д.Дана, Є. Нікуліце-Воронки з'явилися ціла низка праць що присвячені етногеографічному дослідженню краю. Новий етап у розвитку народознавства Буковини ознаменувала собою поява комплексних монографічних досліджень всього спектру етногеографічних процесів у працях румуномовних етногеографів. Серед румуномовних етнографів-дослідників, одне з чільних місць займає професор Чернівецького університету І. Г. Сбієра. Він був ініціатором одних із перших етнографічних досліджень на Буковині. Вчений зумів зібрати значний за обсягом матеріал, збагативши буковинське народознавство цікавими, нерідко унікальними спостереженнями і фактами - «Румуни», «Буковина» [33]. Праця І.Г. Сбієри та С.Ф. Маріана «Румуни» була візитною карткою буковинських румунів серед інших народів краю [169]. У ній стисло та змістовно описуються обряди, традиції, релігійні погляди румунського народу на Буковині. Дана праця ознайомила тогочасну європейську громадськість з культурою та побутом буковинських румунів, відкриваючи тим самим чергову сторінку народознавчих досліджень Буковини.

Аналіз наукової спадщини таких румуномовних вчених-етногеографів як Є. Нікуліце-Воронки, Д.Дана, С. Маріана дає можливість досліджувати їх внесок у народознавстві Буковини. серед них варто відзначити постать священика, громадського діяча, історика та етногеографа, члена-кореспондента румунської Академії, Дімітрія Дана. Визначальною рисою його етногеографічних досліджень можна визначити науковий інтерес до вивчення етнічних груп Буковини. У даній галузі буковинської етногеографії його розвідки, будучи унікальним за новизною теми, не втратили свого значення й до наших днів. Етногеографічна тематика, якою Д.Дан зацікавився під впливом румунського академіка С.Ф. Маріана, займала у його творчості провідне місце.

Вчений написав серію праць що стосуються населення Буковинського краю, а саме: «Русини Буковни» (1913 р.), «Липовани Буковини» (1984 р.),

«Вірмени Буковини» (1891 р.), «Євреї Буковини» (1899 р.), «Цигани Буковини» (1892 р.) [105-110]. Розглядаючи роботи Д. Дана, присвячені етнічним групам Буковини, під кутом зору методології дослідження, можна виокремити декілька характерних рис: висвітлення автором історії розселення цих народів на Буковині, виникнення назв чи самоназв, аналіз антропологічних даних, схильність до класифікації етнографічних та соціальних явищ [34]. У даних роботах Д. Дан вказав на мотиви та історію розселення етнічних груп на Буковині. Одними з перших за давністю розселення, на думку автора, були східні вірмени, яких ще у 1062 р. київський князь Ізяслав запросив для допомоги боротьбі проти половців. Вони оселилися поблизу Києва, а згодом перебралися на Буковину. Наступні хвилі імміграції вірмен були викликані інтервенцією чужоземців у їхню країну, торговельними інтересами. Спираючись на ці дані, Д. Дан прийшов до висновку, що на Буковині вірмени є найдавнішими поселенцями («Армяни») [105]. У роботі «Євреї Буковини», він також з ретельністю проаналізував мотиви імміграції на Буковину євреїв, подав історію їх розселення. У своїй праці «Липовани», Д. Дан присвятив увагу проблемі розселення російських розкольників по світу, їх імміграції на Буковину, виникненню старовірських поселень у буковинському краї. Автор розповідає про появу у 1784 році липованських поселень у Білій Криниці та Климівцях. У роботі Д. Дан передає зміст легенди про заснування села Біла Криниця, де російські старовіри заснували своє село (Липовани) [107].

Д. Дан розпочав свої дослідження етнічних груп Буковини з українців - «Русини Буковини» (1913р.) [109]. Вчений приділив увагу вивченню етнічного складу населення Буковини, даючи детальну характеристику їх загального стану, кількості, звичаїв та побуту тощо. Ареал дослідження роботи охоплює українські села Буковини з переважанням конкретних прикладів із сіл Прутського-Дністровського межиріччя. На відміну від румуномовних дослідників-етногеографів, Д. Дан приділив значну увагу матеріальній культурі українців, що дозволяє проаналізувати багато з

описаних вченим етнографічних особливостей українців Буковини. Так, описана вченим у його праці садиба селянина з вільним розміщенням будівель, була поширена в усіх зонах Буковини, проте переважала в гірській зоні краю.

З праці Д. Дана «Русини Буковини», можемо побачити, що більшість населення Буковини становили українці або русини, які мешкали повсюди, але найбільша їхня кількість була сконцентрована на півночі. Спочатку в праці дається характеристика господарства русинів, їхніх домівок, які були збудовані з дерева, кількості членів сім'ї. Також дається опис побуту русинів. Русини, в основному, вели домашнє господарство, працювали на полях та займалися вирощуванням сільськогосподарських культур для своїх потреб. Невелика кількість вирощуваних культур продавалася на ринках у містах. Були й такі сім'ї, які мали велику кількість полів, де працювали наймані працівники. В межах кількості, також було розповсюджено й садівництво та тваринництво.

Також, у працях Д. Дана, досліджується життя інших національностей. Євреї емігрували до Буковини з Молдови, Галичини та інших австрійських країв. З Галичини та Трансільванії до Буковини переселилися вірмени-купці. З Росії на Буковині оселилися липовани- секта старообрядців. У соціальному плані український етнос Буковини був слабо структурований. Своєї власної соціальної еліти, як вважав Д. Дан, українське населення не мало. Буковинська верхівка було зруmunізаваною, а український етнос був здебільшого селянським.

У праці «Вірмени Буковини», Д. Дан звертає увагу на те, що на території Буковини, вірмени поряд з автохтонним українським населенням є одними з найдавніших жителів краю [105]. Вперше на Буковині вірмени з'явилися як учасники міжнародної торгівлі ще в період Київської держави і Галицько-Волинського князівства. Вірменські купці та ремісники зі своїми товарами брали участь у всіх великих торгах, що проходили в великих містах краю: Сучаві, Хотині, Шипинцях, Сіреті та ін. На торгах вірменські

купці пропонували широкий асортимент як західних, так і східних товарів. Їх каравани «Волоськими» і «Татарськими» торговими шляхами перетинали територію Буковини, у зв'язку з чим багато вірмен оселилися тут, створюючи перші поселення купців на Буковині. У період, коли Буковина входила до складу Молдавського князівства, молдавські господарі (князі) неодноразово запрошували вірменських купців для поживлення торгівлі ремісників, для підняття ремесла тощо. У свою чергу Буковина приваблювала вірмен релігійною свободою та торгово-ремісничими пільгами. Вірмени з півдня України переселяються в міста краю цілими сім'ями утворюючи в них колонії, які тривалий час існують як самостійні громади зі своєю релігійною та адміністративно-судовою автономією. Отже, автор стверджує, що Буковина приваблювала вірмен релігійними свободами та податковими пільгами. До входження Буковини до складу імперії Габсбургів, основну частину вірмен-колоністів склали григоріанці.

Д. Дан дає також характеристику соціально-економічної ситуації у вірмен. Первинним основним заняттям вірменських ремісників була нова для цього краю шкіряна справа. Після вивчення кон'юнктури ремісничої продукції на ринках краю вірмени-ремісники почали займатися скотарством, виробництвом спиртних напоїв, сиру, а також фармацевтикою, ювелірною справою. Зростання міжнародної торгівлі і зручне для неї географічне положення Буковини з часом перетворили її територію на транзитну в торгівлі багатьма видами західних і східних товарів. Як доводив Д.Дан, зовнішня торгівля Молдови та сусідніх країн з часом ставала монополією вірменських купців. У внутрішній та зовнішній торгівлі вірменські купці стають основними постачальниками зброї, тканин, прянощів, ювелірних виробів та ін. Вірменські купці з часом стають і головними експортерами сільськогосподарської сировини і продукції, особливо великої рогатої худоби, сиру, шкіри, вовни тощо. Зростання торгівлі й ремесла призвело до збагачення і соціальної диференціації серед

вірменських колоністів, до виникнення купецької знаті, перетворення окремих ремісників у підприємців. З приходом вірмен на територію Буковини, вони стали разом з українським населенням ділити всі його історичні долі. Цей край, як стверджує Д.Дан, стає їх другою Батьківщиною.

У роботі «Липовани Буковини», Д.Дан дає суспільно-географічну характеристику липован як релігійної секти росіян-старообрядців, які виникли в кінці XVII - на початку XVIII століття [107]. Старообрядці жили ізольовано, общинами в селах і містах. Постійне переслідування з боку держави та офіційної церкви спричинили до еміграції їх за кордон. На Буковину липовани прийшли з Молдавії та Бессарабії в 70-х роках XVIII століття. Перша липованська колонія була заснована в квітні 1784 року з дозволу австрійського уряду на землях монастиря Путна в селі Варниці - пізніше перейменованому на Білу Криницю. Липовани оселялися і в інших місцях Буковини. Тут вони займалися городництвом, садівництвом, бджільництвом, земляними роботами, транспортними перевезеннями, роздрібною торгівлею.

Варто зазначити, що останнім часом науковий доробок з етногеографії Буковини значно збільшився як у кількісному, так і якісному показниках. Тому досліджуючи населення краю, варто відзначити працю Д. Дана «Євреї Буковини» [106]. Після приєднання Буковини до складу Австрії у 1775 р. відбувається зростання чисельності єврейського населення. У 1782 р. в краї налічувалось 714 сімей. Незначна частина займалася землеробством. Досить багато євреїв займалися ремеслом. В «описі» К. фон Енценберга згадуються ковалі, капелюшники, теслярі, ткачі тощо, більшість з яких зосереджувалася в Чернівцях. Крім того, євреї, як і вірмени, займалися торгівлею. На Буковині єврейство ділиться на правовірне і сучасне. Останньому подобається скрізь дотримуватись німецьких традицій і звичок, німецької мови і одягу. Правовірні чітко дотримувалися старих звичаїв і значно відрізнялися від сучасних говіркою і одягом. Оксамитова шапка і оксамитовий капелюх, кафтани довге кучеряве волосся; нарешті, штани у високих

чоботях-трубах - це характерні ознаки чоловіка-єврея. Навіть жінка дотримується деяких старих звичаїв, підстригає волосся, ховає його під хустиною. У праці також дається етногеографічна характеристика звичаїв та побуту євреїв. Єврейські жінки, описує автор, в будні дні носили звичайний одяг і хустину, а в суботу і на свята вони одягалися в шовкові й оксамитові сукні, а на голові носили так званий зоряний очіпок - головний убір, виготовлений із золота або срібла і прикрашений справжніми перлинами та дорогоцінним камінням. Великою популярністю користувалися золоті годинники, перстені, браслети і брошки.

Чоловіки, стверджує Д. Дан, голили голову і тільки по боках від чола залишали два довгих пасма. Бороди голили або підстригали; голову ніколи не залишали відкритою. Заміжні жінки носили коротко стрижене волосся. Також у праці румунського священика, етногеографа Д. Дана, присвяченій буковинському старообрядництву, розповідається про єврея - Михайла Карловича, який перейшов у старообрядництво і навіть здійснив спробу (хай і не вдалу) видати працю, покликану стати на захист релігії липован.

Досить цікавим виглядає ареал дослідження Д. Дана. Вчений використав інформацію з 10 населених пунктів північної частини Буковини - Біла Криниця, Веренчанка, Лужани, магала, Неполоківці, Нижні щирівці, Репужинці, Роша, шипинці, Южинець, та 10 пвденної частини - Білка, верхній Віков, Климівці, Мітокул Драгомірней, Петрівці, Путна, радівці, Стража, Сучава, Сучевиця [34].

Серед румуномовних дослідників етногеографів початку ХХст., однією з найяскравіших фігур була Єлена Нікуліце-Воронка [22, 34, 79-81, 117]. За методикою дослідження традиційної культури буковинців, Є. Нікуліце-Воронка належала до міфологічної школи. Основна фундаментальна праця Є. Нікуліце-Воронки «Звичаї та вірування румунського народу» була видана у 1903 році в Чернівцях. У роботі дослідниця зробила спробу простежити витоки вірувань румунського народу. Вона виходила з переконань, що

християнство є нічим іншим, як перелицьованим язичництвом. Незвичний підхід дослідниці у дослідженні етнографічної ситуації краю викладений у її працях та дослідженнях. Вона використовувала інформацію для своїх дослідженнях з таких румуномовних населених пунктів північної частини Буковини, як Михальча, Роша, Магала, Ропча, Волока, Коровія, Чернівці, Сторожинець, Бояни, Чагор та інші. Також до ареалу досліджень Нікуліце-Воронки входили й україномовні села: Бросківці, Малий кучурів, Камяна тощо [34].

Важливим для розуміння народознавчих явищ, присутніх у повсякденному житті населення Буковини, є дослідження наукової спадщини Леоніда Боднереску [31, 81]. Найбільш характерною особливістю його етногеографічної діяльності можна визначити дослідження календарної обрядовості. Однією з перших робіт вченого, присвячена етногеографічній тематиці, була «Різдво і Новий рік у румунів» (1904р.). Популярність дослідник здобув також своїми науковими роботами, присвяченими календарній обрядовості буковинських румунів: «Деякі румунські звичаї до Різдва та Нового року»; «Деякі румунські великодні звичаї». Аналізуючи джерельну базу роботи Л. Боднереску, визначаємо, що у процесі збирання етногеографічного матеріалу, вчений використовував інформацію самого місцевого населення [34, 81].

Залишив величезну етногеографічну спадщину після себе й відомий румуномовний діяч, етногеограф, історик, член Румунської академії наук Сіміон Флорі Маріан [111,116, 118-119, 146-149]. Етногеографічна спадщина вченого складається з понад 150-ти історичних та етногеографічних праць. Серед найвагоміших етногеографічних праць слід відзначити: «Румунська народна орнітологія», «Хроматика румунського народу», «Свята у румунів» та ін [170-175]. Аналізуючи праці і рукописи С.Ф. Маріана, можна з упевненістю стверджувати, що він створив справжній етногеографічний архів Буковини. У своїх працях вчений охопив всі аспекти життя буковинських румунів. Вченому був властивий порівняльно-історичний

метод етногеографічних досліджень. Відводячи важливе місце як світовій, так і національній історії, вчений розглядав звичаї, обряди і вірування як пам'ятки минулого, в яких відображене життя народу. Дослідник зробив спробу проникнути в глибинні причини деяких етнографічних явищ: «Родини у румунів» (1892р.), «Весілля у румунів»(1890), «Похорони у румунів» (1892р.) [30, 33, 34].

С.Ф. Маріан наблизився до розуміння основних принципів порівняльно-історичного методу, які дали йому можливість виявити особливе і загальне у розвитку народної культури різних етнічних груп, з'ясувати причини цих спільних і відмінних рис, пояснити причини і хід формування історико-етногеографічних особливостей тощо. Праці С.Ф. Маріана, присвячені сімейній обрядовості, гуртуються на етногеографічних матеріалах зібраних Буковинських сіл: Красна, Бояни, Магала, Остриця, Вама, Ватра Дорней, Киндрени та інші.

Також етногеограф, дослідив деякі обряди і звичаї, характерні не тільки для румунів, а й українцям краю. Автор спробував відтворити звичаї. Які зникли упродовж віків. Так, наприклад, на основі народних оповідань автором був відтворений звичай купання перед вінчанням. Отже, праці С.Ф. Маріана що стосуються дослідженні буковинської етнографії, не втрачають своєї цінності і для сьогодення.

Демогеографічні та соціально-економічні (економіко-географічні) дослідження проблеми розвитку міст також є важливою ланкою розвитку суспільної географії. Місто - особливе, ні з чим не порівняне творіння розуму і рук людських. Вивчення географії міст необхідне для того, щоб зробити їх більш зручними для життя людей. Соціальна географія допомагає пізнати місто як своєрідний "демографічний казан", в якому відбуваються дуже складні соціальні та демографічні процеси. Як середовище, як соціальний організм, місто суттєво впливає на демографічну поведінку людей, на їх соціальне розшарування. У місті створюються сприятливі умови для розквіту людства.

Особливий вклад у дослідження географії міст, зробили румуномовні вчені Р. Шлемко, Д. Дан, Е. Думітрашку та інші [108, 125]. Географ Чернівецького університету Р. Шлемко в праці «Місто Чернівці», дає загальну характеристику міста та архітектури. У праці вказано що, місто Чернівці розташоване на березі річки Прут. Будинки розташовані близько один від одного аж до вершини Чернівців, де розкриваються неповторні краєвиди. Мальовничі краєвиди розкриваються й в сторону Хотина, де розташований великий парк, який охороняють австрійські охоронці. Місто зберегло свій давній вид. Здається що це маленьке містечко, яке «привезли» прямо з Австрії. Де-не-де видно нові будинки, важкі, величезні, які кидаються в очі між тими монотонними. Багато магазинів та кафе, які так і просять зайти до них у гості. Лише мудрий Собор, який розташований по центру великого парку та тендітні верби нагадують про те, що тут живуть віруючі люди. Колір цегли та доглянутий парк розповідають про те, що тут знаходиться велика австрійська споруда – це Університет. Отже, як бачимо, вчений досліджував і описав місто Чернівці як мистецький твір. Р. Шлемко пише: «Нічого не змінить це неповторне місто. Яким воно було таким воно і лишилося: ті ж самі будинки, ті ж самі люди, ті ж самі таблички з тими ж назвами на кожному краю вулиць. Здається що це місто так і залишиться незмінним, нічого у ньому не зміниться...» [57].

Географія вивчення міст була новою ланкою загальної географії, але все ж таки румуномовні вчені-географи робили спроби у цій галузі. Дімітріє Дан-священик села Лужан та етногеограф, присвятив опису свого селища працю під назвою «Лужани. Церква, підприємці, село та його мешканці»(1893р) [108]. У роботі Д. Дан дає характеристику село з історичної та топографічної точок зору. Лужани нині - це селище міського типу з 1968 року, центр селищної Ради. Розташовані на лівобережжі Пруту та по обох берегах невеликої річки Совиці. З середині ХІХ століття у Лужанах зростає виробництво сільськогосподарської продукції, виникають підприємства по її переробці. Особливо значного розвитку село набуло після того, як через

нього 1866 року прокладено залізницю Львів-Чернівці. Населення селища, за переписом 1880 року, склало 2127 жителів.

Слугуючи священиком у селі Лужани, Д. Дан у роботі також дає опис церкви, у якій він служив, і якою керував. Церква є яскравим зразком безкупольного тридільного храму, що за характером простору та силуету подібний до найпростіших дерев'яних храмів хатнього типу, поширених на Буковині у той час. Автор описує церкву як центральну й головну у районі, до якої ходили миряни сусідніх міст та сіл.

Повіти (райони) також були цікавим об'єктом дослідження для румуномовних вчених. У праці «Сторожинецький повіт», написаній авторами Е. Думітрашком, І. Бібером та І. Сандулеском - вчителями Сторожинецької школи, викладена загальна характеристика повіту, а також стан населення та економіки [125]. З наукової точки зору, ця праця є підручником для учнів другого класу міської школи. Сторожинецький повіт розкинувся на лівому березі Сірету, у підніжжі Буковинських Карпат. Сторожинець - головне місто, у якому розташовані багато вищих та середніх шкіл а також спеціалізовані школи для хлопців та дівчат. Економіка міста представлена фабриками з переробки деревини. Також, у місті розташований будинок з садом, де жив Янку Флондор (Iancu Flondof).

У роботі, авторами розкривається характеристика головних селищ повіту серед яких Вашківці, Петрівці, Жадова. Вашківці- селище міського типу, де була одна середня школа, яка мала гарну репутацію в районі. Вижниця - селище міського типу, із фабриками з переробки та виготовлення лісоматеріалів, які направлені для задоволення потреб населення, а також на експорт. Розташоване селище біля річки Черемош, що створює можливості для розвитку сільського господарства. У селищі закінчується залізнична лінія Чернівці - Грігоре Гіка-Воде. Жадова - велике містечко, розташоване на березі річки Серет недалеко від міста Сторожинець. Петрівці – селище, у якому дуже розвинуте бджільництво. Також розвинуте сільське господарство та тваринництво, акцентують автори, завдяки великій кількості пасовищ.

Характеризуючи населення Сторожинецького повіту, автори вказують, що, основну масу населення складають румуни. Також незначна кількість - це німці та українці. Розмовляти на інших мовах окрім румунської, було заборонено. Населення в основному займається сільським господарством, тваринництвом, а також працюють на фабриках по переробці та виготовленню деревини.

У місті діяли численні спортивні товариства: українська футбольна команда “Довбуш” (з 1922 р.), польська “Полонія”, німецька “Ян”, єврейські “Маккабі”, “Гакоат”, “Поалеціон”, румунські “Баски”, “Драгош-Воде”, інтернаціональний робітничий спортивний клуб “ЖАК”. У 1923 р., у Чернівцях вперше розігрувався кубок з футболу, який заснував сторожинецький поміщик Янку Флондор.

Поліетнічну мозаїку Сторожинця представляли численні соціокультурні, освітні, національні товариства, що свого роду були своєрідним обличчям мультинаціонального містечка. На 1928 р. у Сторожинці також функціонували польське ремісниче товариство «Гвізда» та товариство «Польська читальня». У 1903 році, у Сторожинці було відкрито приватну гімназію. 21 травня 1904 року Сторожинець отримав статус повітового міста. Торгівля, промисловість, сільське господарство, наука, освіта і культура розвивалися високими темпами.

З вивченням міст та населення тісно пов'язано дослідження нової галузі географії - антропогеографії. На початку XIX ст. така галузь як антропогеографія знаходилась на етапі зародження та розвитку. Румуномовні вчені теж зробили свій внесок у її розвиток.

Підвалини соціально-економічної географії в Україні закладались С. Рудницьким. Першу спробу він зробив виокремивши антропогеографію як окрему сукупність географічних дисциплін у складі географії людини, географії культури, економічної географії та політичної географії. Не менш важливою для соціогеографів є наукова спадщина М. Туган-Барановського, визнаного в світі економіста. На увагу соціогеографів заслуговують праці С.

Рудницького “Антропогеографія”, В. Кубійовича “Атлас України і суміжних земель”, “Географія українських і суміжних земель”.

Першу спробу виокремлення суспільної географії, як вже згадувалось, С. Рудницький робить у формі вичленення антропогеографії як окремої сукупності географічних дисциплін у складі географії людини, географії культури, економічної географії та політичної географії. У своїй “Нинішній географії” він пише: “антропогеографія досліджує причинні зв’язки людини до всіх головних географічних явищ: твердої поверхні, вод, атмосфери, рослинного і тваринного світу, що дуже сильно впливають на царство людини”. Далі він згадує, що людина лише відносно звільнилась від впливу природи і сама впливає на природу.

Костянтин Бретеску - один з перших румуномовних вчених, якого зацікавило питання збереження навколишнього природного середовища та впливу людини на неї. Метою географічних досліджень вчений вважав дослідження природних ресурсів, які впливають на земну поверхню, з одного боку, і результати людської діяльності, які впливають на навколишнє природне середовище та на саме освоєння природних ресурсів, з іншого боку. У своїх працях, що присвячені опису різних регіонів Румунії та України, вчений досліджує природні умови та фактори впливу на навколишнє середовище, зокрема людський фактор. «Історія, об’єкт та методи географії»- з цієї роботи видно, що географія це - наука про навколишнє середовище, наука, яка досліджує та пояснює різні аспекти поверхні Землі. Важливою ланкою географічної науки вчений вважав антропогеографію, яка досліджує відносини між людиною та навколишнім природним середовищем. Антропогеографія досліджує розміщення людини по земній поверхні, форми людських поселень. Це передбачає глибоке вивчення процесу взаємодії суспільства з природою, розміщення виробництва, розселення населення тощо. Ці дослідження та тлумачення вчений описав у працях «Гідроекологічні проблеми Буковини та Покуття», «Населення Чернівецького регіону», тощо [88-93].

Отже, румуномовні дослідники зробили вагомий внесок у розвиток української суспільної географії, провівши соціально-географічні, демогеографічні дослідження та описуючи їх результати у своїх працях.

3.3 Географія галузей господарства

3.2.1 Географія промисловості

Приєднання українських етнічних територій Північної Буковини та Бессарабії після Першої світової війни до складу Румунії, наклали свій відбиток на становище краю, наслідки якого простежуються й до нині. Водночас слід відзначити, що історія географічних досліджень краю зазначеного періоду досі залишається малодослідженою. Певні зрушення у вирішенні даної проблеми зроблено лише впродовж двох останніх десятиліть, і то, здебільшого, силами місцевих істориків. Звичайно, становище українських земель у складі Румунії привертало увагу радянських дослідників ще з 40-х рр. ХХ ст., коли Північна Буковина та Бессарабія увійшли до складу Радянського Союзу. Проте для більшості праць радянської доби характерне однобоке висвітлення проблеми, з традиційним засудженням політики Румунії як держави, яка визискувала і пригноблювала українців та інші народи. У свою чергу, приєднання краю до Української РСР подавалося виключно як позитивне явище, що сприяло національному, економічному й культурному відродженню українців. Лише після здобуття Україною незалежності історики-географи отримали можливість об'єктивно висвітлювати та досліджувати невідомі раніше сторінки з історії південно-західного регіону нашої держави, а тотальне засудження політики Румунії щодо цих земель змінилося спробою окреслити як позитивні здобутки того часу, так і негативні явища, які мали місце в політиці влади по відношенню до українського населення краю. Значний вклад у дослідження проблеми внесли такі сучасні дослідники, як І. Буркут, С. Гакман, С. Осачук, І. Піддубний, В. Фісанов та ін. Вивченню невідомих аспектів історії Буковини довоєнного періоду також присвячено ряд дисертаційних праць, в яких

здійснено стислий аналіз історіографії. Однак ця проблема потребує подальшого студіювання.

Впродовж входження Північної Буковини до складу Румунії, вивченням проблеми соціально-економічного розвитку краю займалися сучасники тих подій, у тому числі й особи, які займали певні посади у державній владі. Найбільше над питанням соціально-економічного розвитку краю, працювали в той час румунські дослідники. За період до приєднання Буковини у склад Румунії та й під час правління Румунії, з'явилися праці, що висвітлювали становище сільського господарства, економіки краю. Одними з перших є праці керівників установ із проведення аграрних реформ на Буковині та у Бессарабії та осіб, які займали керівні посади в краї - Ф. Добоша, А. Кардаша, а також Іона Ністора, Матіаса Ролла. Відправним пунктом у вивченні ремесел та індустрії краю стали праці А. Ришкану, Є. Воронки, А. Настасі, І. Колонел [51]. Саме у їхніх дослідженнях географічного характеру описуються практично всі існуючі на той час промислові підприємства. Не оминули увагою румунські дослідники й дослідження шляхів сполучення. Серед спеціалістів з вивчення цього питання вважається І. Міклеску [177-178]. Саме ним опубліковані кілька статей та брошур про стан транспортних магістралей Румунії до якої входила й українська Буковина.

Природний потенціал Північної Буковини, економічна політика й законодавча база, сприяли розвитку промисловості в регіоні у складі Румунії. В порівнянні з періодом домінування Австро-Угорської імперії, Буковина у складі Румунії почала економічно розвиватися й стала одним із економічно розвинутих країв імперії, незважаючи на циклічний розвиток промисловості та сільського господарства. У збірниках «Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці», написані групою авторів на чолі з М. Роллом, вказується, що однією із загальних тенденцій розвитку практично всіх галузей промисловості регіону, є їх циклічний характер [234-239]. У кризові роки (1930-1934 рр.), промисловість майже не розвивалась, а з 1935 року почалося нове економічне піднесення. Пов'язано це з тим, що на початку домінування

румунської імперії, не вистачало ні фінансування підприємств для придбання нового обладнання, ані можливостей транспортної сітки для перевезення сировини і готової продукції. Також були труднощі із експортом продукції за кордон через високі митні збори та недосконале законодавство. Високі податки на торгівлю, у той час, фактично знищували підприємства у зв'язку зі зменшенням прибутків, призводили до нерентабельності підприємств. Після 1935 року, як вказують А. Настасі, І. Ністор, Йогру Г. Тома у своїх роботах «Аграрна реформа та проблеми сільського господарства», «Україна під румунською владою: 20 років від приєднання», «Промисловість Буковини», «Аграрна реформа», «Аграрна реформа на Буковині» та ін., у промисловості почали використовувати водяні, парові, вітряні й навіть бензинові та електричні двигуни [182-184, 263, 264]. Це дало поштовх для активно розвитку хімічної, харчової, текстильної та деревообробної промисловостей. Детальні дослідження розвитку текстильної промисловості на Буковині, були проведені Генріком Гайном, результатом яких було видання праці «Розвиток текстильної промисловості на Буковині», якій детально аналізуються економіко-географічні особливості її розвитку [135]. Після першої світової війни, зазначає автор, однією із провідних галузей промисловості, що взяла вдалий старт і почала швидко розвиватись, була текстильна промисловість. Вже у 1920 році на території Буковини не було більш розвинутої галузі промисловості, що була б оснащена найсучаснішим обладнанням та засобами праці. Текстильна промисловість Буковини на етапі становлення була представлена фабриками з виготовлення трикотажу (фабрики з виготовлення трикотажних і панчохо-шкарпеткових виробів). Вироблялась конкурентноспроможна продукція, яка високо цінувалася як на місцевому так і на закордонному ринках. Дещо пізніше засновано фабрику з виготовлення килимів. Акцентування уваги румунської влади на розвиток текстильної промисловості сприяло позиціюванню Чернівців, як центра розвитку текстильної промисловості.

Розвиток кількох фабрик з виготовлення трикотажних і панчішно-шкарпеткових, килимових виробів, що стали провідними, зробив важливий внесок в покращення економіки краю. На підприємствах працювала значна кількість населення краю. Вони були оснащені сучасним обладнанням, а попит на продукцію спричинив той факт, що фабрики працювали майже цілодобово. Керували фабриками висококваліфіковані спеціалісти, що навчались за кордоном і мали відповідну освіту. Розвитку текстильної промисловості сприяло майже повне призупинення імпорту текстильної продукції із-за кордону, що призвело до зростання попиту на текстиль у краї.

Поступово, текстильна промисловість Буковини доповнюється підприємствами з виготовлення тканин високої якості і, продукція яких користується великим попитом в Європі. Це в свою чергу дає поштовх для розвитку швейної промисловості, що виготовляли чохла для меблів, краватки та сорочки, одяг для жінок з шовку. Одяг був високої якості та мав попит як на місцевому, так і на міжнародному ринках. Як описує М. Ролл у «Звіті торгово-промислової палати», місто Чернівці нараховувала 10 ткацьких фабрик, 4 фабрики хусток, 3 фабрики капелюхів, 25 панчішно-трикотажних фабрик, фабрику беретів, фабрику пуху та фабрику вати .

Буковина, а особливо місто Чернівці, як вказує Г. Гайн, довели, що край має великі можливості та ресурси для розвитку економіки та підвищення якості життя населення. За 1918-1937 роки текстильна промисловість була представлена фабриками по всій території Буковини, з найбільшою концентрацією в місті Чернівці. Потужний розвиток текстильної промисловості, автор вважає заслугою румунської влади, зазначаючи що, за час перебування Буковини у складі Австро-Угорської імперії текстильна промисловість майже не розвивалась. Не було ні засобів праці, ні матеріальної бази, ані мотивації для того, щоб текстильна промисловість розвивалась. Генрік Гайн також вказує на значну сировинну залежність галузей від поставок із-за кордону. Підприємства були змушені скорочувати виготовлення своєї продукції у зв'язку з нестачею сировини та відповідно

звільнити працівників. Безробіття стало причиною страйків у регіоні. Але влада ніяк на це не реагувала, тому результати були негативними. З приєднанням Буковини до Румунії, текстильна промисловість отримала новий імпульс у своєму розвитку. На думку румуномовного дослідника А. Настасі, це стосується не тільки текстильної, а й деяких інших галузей промисловості. Тобто, як вказує А. Настасі у своїх дослідженнях «Аграрна реформа та проблеми сільського господарства», «Промисловість Буковини» почався новий етап у економічному житті краю [182, 184].

Румуномовний дослідник, політичний діяч, економгеограф А. Настасі, у роботі «Промисловість Буковини», детально описує розвиток галузей промисловості краю в період перебування Буковини у складі Румунії. Промисловість на Буковині була розвинута ще до початку першої світової війни. Серед галузей особливе значення мали харчова (цукрова, спиртова), деревообробна промисловість (лісоматеріали), промисловість будівельних матеріалів (виготовлення цегли, цементу, скла). Але під час війни багато фабрик було зруйновано, особливо у Північній Буковині. Тому після приєднання Буковини до Румунського королівства виникла необхідність відновити та реконструювати ці підприємства. В першу чергу були реконструйовані підприємства деревообробної промисловості так як ця промисловість давала найбільші доходи державі. Також були реконструйовані та відкриті нові підприємства цукрової промисловості.

За декілька років, під керівництвом румунської влади, економіка Буковини, як зазначає А. Настасі, була відроджена і була представлена багатьма підприємствами, які були оснащені найновішими технологіями та засобами праці.

Усі галузі промисловості краю, автор А. Настасі об'єднав у 10 груп:

1. Текстильна промисловість, що охоплювала фабрики з виготовлення трикотажу, килимів, калош, виробів з каучуку тощо.

2. Шкіряно-хутрова промисловість, що охоплювала фабрики з переробки шкіри та хутра.

3. Металургійна промисловість включала фабрики з виготовлення дротів, цвяхів, електричних батарей, сільськогосподарських інструментів, тощо

4. Хімічна промисловість представлялась фабриками з виготовлення крохмалю, глюкози, мила, воскових свічок, хімічних виробів для фармацевтичної промисловості тощо.

5. Деревообробна промисловість охоплювала фабрики з виготовлення лісоматеріалів, переробки деревини тощо.

6. Промисловість будівельних матеріалів охоплювала фабрики з виготовлення цегли, гіпсу, цементу, асфальту тощо.

7. Скляна промисловість була представлена фабриками з виготовлення скла та дзеркал.

8. Керамічна промисловість охоплювала фабрики з виготовлення кафелю для камінів.

9. Целюлозна-паперова промисловість включала фабрики з виготовлення картону, паперу, а також типографії та літографії.

10. Харчова промисловість охоплювала фабрики з виготовлення пива, алкогольних напоїв, цукерок та шоколаду, молочної продукції тощо.

Розглядаючи економіко-географічні особливості промисловості під час румунського правління, автор стверджує, що харчова промисловість була однією з найрозвинутіших галузей промисловості краю. Її структура представлена переважно і підприємствами борошномельної, цукрової, спиртової, молоко-та м'ясопереробної галузей. Серед усіх підприємств краю, як акцентується М. Роллом у «Звіті торгово-промислової палати міста Чернівці», 71 підприємство працювало в Чернівецькому повіті. Сукупна вартість їх продукції становила більше 221млн леїв. У Чернівцях також працювали 8 млинів постійнодіючих, 17 спиртових заводів, 4 заводи алкогольних напоїв, 3 цукрові заводи та 2 заводи рослинної олії. Зі «Звіту торгово-промислової палати міста Чернівців», можна простежити динаміку розвитку харчової промисловості за період з 1930-1939 рр. У зв'язку з падінням рівня платоспроможності населення, у 1930 році відбулося падіння

цін на зерно та продукцію власного виробництва. У цьому ж році почався занепад, який призвів до скорочення виробництва продукції галузі. Через зuboжіння населення, різко скоротився попит на борошно. Це відчули великі млини, що використовували дорогі види енергії. Дрібні ж підприємства мали менші затрати, тому вони не відчули на собі сильно кризи. Ситуація почала покращуватися у 1934 році. В дуже вигідному становищі були мешканці сіл, розташованих на берегах річок Прут та Дністер, які могли використовувати безкоштовну енергію річкової течії. Але, в таких умовах працювали лише невеликі за обсягами виробництва млини. Великі ж млини використовували, як зазначалось вище, дорогу енергію. Їхня ситуація, як вказує автор, була дещо складнішою. Також, подібна ситуація спостерігається й в пивоварінні. Станом на 1931 р. споживання пива в регіоні значно зменшилось. Пов'язано це знову ж таки зі зменшенням платоспроможності населення, яке надавало перевагу більш дешевій продукції. Ще однією причиною занепаду галузі була неконкурентноспроможність місцевої продукції. У 1936 році місцеві пивовари сильно страждали від конкуренції. Завезене пиво було дешевшим, й продавалось на 44% менше своєї собівартості. Було це зроблено з метою завоювання буковинських ринків збуту. Тому, станом на 1936 р. місцеві підприємства майже припинили продаж своєї продукції у Чернівцях. Паралельно з пивоварнями, розвивалася й цукрова промисловість, яка слугувала базою для виробництва спирту в регіоні. Економіко-географічні тенденції у розвитку спиртової промисловості Буковини у 30-ті роки ХХ ст. були такими. На початку 1930-1931 років, за твердженнями М. Ролла та його колег, ці галузі також зазнали занепаду. Додатком до неплатоспроможності громадян були високі податки на збут алкогольних напоїв. Катастрофічним для виробників спирту став 1931 рік, коли збут їхньої продукції повністю зупинився. У 1932-1933 роках влада закрила кордон для імпорту привозного спирту, у зв'язку з чим, створилось місцева монополія на виробництво, що призвело до покращення ситуації в галузі. У 1934 році було зафіксовано підвищення продажу місцевого спирту. Спиртова галузь тісно пов'язана з

виробництвом цукру. Виробництво цукру мало велике значення як для Буковини, так і для усієї Румунії. Падіння виробництва спирту потягнуло за собою й кризу в цукровій галузі. Економічні негаразди призвели до падіння збуту цукру-піску. У зв'язку з цим, 4 цукрові чернівецькі фабрики закрилися і припинили своє виробництво повністю. Також, причиною падіння виробництва цукру стало нерентабельність виробництва цукрових буряків. У 1936 року налагодився збут старих запасів завдяки росту споживання цукру населенням. У 1937-1938 рр. спостерігався підйом у розвитку цукрової промисловості краю. Найбільшим на той час був цукровий завод Жучка у Садгорі [234-239].

Щодо деревообробної галузі, то на всю Румунію, як вказує А. Настасі, серед повіт Буковини вона була найбільш розвинутою. Пов'язано це з тим, що край був багатим на лісові ресурси, які на той час на 50% належали Релігійному фонду, 40.7% приватним власникам - громадянам, та 9.3% державі [182]. Такі деревообробні підприємства мали чисельний інженерний і робітничий добре підготовлений персонал. Релігійний фонд продавав ліс комерційним фірмам та дрібним покупцям для різних потреб.

Впродовж періоду входження Північної Буковини до складу Румунії, добре розвинутою була хімічна промисловість. В середині 1930 років дещо знизилась активність цієї галузі, у зв'язку з високими цінами на закордонну сировину, яку вона використовувала. Але все ж таки, нові підприємства продовжували створюватися. На території міста Чернівці діяли 5 фабрик з виробництва мила, свічок та соди, фабрики крохмалю та декстрину, фабрика молочної кислоти, фабрика ефірних олій, 7 фабрик гребінців та гудзиків.

Також на Буковині розвивалася металообробна промисловість, центром якої стало місто Чернівці, де було зосереджено 2 фабрики обладнання, 2 ливарні, фабрики ланцюгів, дротів та болтів.

Наявність сировинної бази дала поштовх, як наголошує А. Настасі у роботі «Промисловість Буковини», для розвитку будівельної промисловості в регіоні, що була основним споживачем піску, вапняку, глини. І хоча на

початку 1920 р. попит на сировину знизився у зв'язку зі зменшенням обсягів будівництва. Наявність якісної глини, особливо навколо Чернівців дала можливість розширювати старі та зводити нові цегельні заводи. У Чернівецькому повіті працювало, наприкінці 1930 р. 2 цегельні заводи. У Чернівцях діяло 7 цегельних заводів з виробництва цегли, кахельних плит та черепиці. Промисловість будівельних матеріалів Чернівецького повіту також включала 2 фабрики з виробництва гіпсу, кар'єри з видобутку глини, піску, вапняку.

Серед румуномовних дослідників території Буковини початку ХХ століття, що зробили вагомий внесок в суспільно-географічні дослідження цього періоду слід відзначити роботи Іона Ністора «Буковина під румунською владою: 20 років від приєднання» та «Буковина під час Королівської Румунії» - у яких детально описується соціально-економічна ситуація після приєднання Буковини до Румунії. Приєднання Буковини до Румунського королівства, на думку автора, відіграло важливу роль у житті населення як Буковини, так і усієї Румунії. Відбулися значні зміни в економічному житті краю, зокрема проведена аграрна реформа, яка дала поштовх для розвитку сільського господарства та економіки Буковини в цілому а також для входження краю в економічне русло Румунії .

До приєднання Буковини до Румунії, на думку І. Ністора, економічна ситуація в краї була важкою. Це пов'язано з тим, що Буковина зазнала важких втрат після Першої світової війни. Після приєднання краю до румунського королівства економічні кордони зникли і край мав доступ через румунську територію до багатьох країн Європи. Почали розвиватися експортно-імпортні відносини з такими економічно розвинутими містами як Краков, Відень, Люблін, тощо.

Після приєднання до Румунії, разом з політичним кордоном, розширився й економічний кордон Буковини. Кордонний бар'єр з Бессарабією та Молдовою зник. Головним економічним центром краю є місто Чернівці. Тут, під час ярмарків, сходилися фермери та продавці з багатьох поселень -

Ботошан, Хотина, Бельці, Сороки, тощо. Сільське населення, яке вело домашнє господарство та займалося заготівлею деревини, отримало можливість продавати свою продукцію на ярмарках Молдови та Бессарабії, а звідси - придбати продукти харчування, яких було недостатньо на Буковині. Як висновок, І. Ністор констатує, що цей період дав потужний поштовх розвитку експортно-імпортних відносин між населенням сусідніх країн.

До 1915 р. населення Буковини експортувало вагони з кукурудзою з Молдови через митницю, виплачуючи великі митні збори, після приєднання експорт відбувається значно легше і простіше. Буковина екпортує необхідні товари з Галацу, Констанци. Розширилися економічні можливості міста Чернівців як економічного центру Буковини. Місто стало основним транзитним центром, який об'єднував Румунію з Варшавою, Берліном, тощо. Тобто завдяки Буковині, Румунія розширила свої економічні зв'язки та доступ до країн економічно розвинутих.

Під час Австро-Угорського періоду, Буковина, на упереджену думку І. Ністора, не розвивалася з економічної точки зору. Торгівля на території Буковини майже не розвивалась, населення не мало можливості підняти свій рівень життя та достаток. Під час румунського періоду, як наполягав І. Ністор, Буковина почала розвиватися як з економічної, так і з політичної точки зору. Влада підтримувала економічну сферу, яка в свою чергу приносила у місцевий бюджет непогані доходи. Буковинська продукція розповсюджувалася по всій території країни, так як була якісною та недорогою. Як пише І. Ністор, економіка краю почала поступово розвиватись, розширилися економічні зв'язки Буковини, піднявся рівень якості життя населення краю тощо [196].

У вищевикладеному матеріалі відзначалось, що ситуація краю дещо покращилась завдяки аграрній реформі та змінам у владі. У 1918 р., був виданий указ, у якому були визначені пункти покращення економічного стану краю і ситуації загалом. На керівні посади були призначені румунські політики. У листопаді 1919 року відбулося перше засідання парламенту в

Бухаресті, де були присутні й представники буковинської влади та митрополит Буковини Володимир Репта. Він був призначений першим сенатором усієї Румунії, у яку входила й Буковина. Нова влада спрямувала свою діяльність, в першу чергу, на відновлення та поліпшення аграрної ситуації, яка стосувалася й Буковини. Селяни вимагали від влади землі для розвитку господарства та для покращення умов життя. У зв'язку з цим, з боку влади була проведена аграрна реформа, в результаті чого було виділено 561 державних маєтків площею 75.798,52 га. Ці землі були виділені для розвитку сільського господарства і були роздані площею до 5 га між 76,911 селян. Так як населення регіону мало великі борги перед владою, вона вирішує видати законопроект про перетворення цих аграрних боргів. Згідно законопроекту про перетворення аграрних боргів від 1934 року, вони були зменшені на 70 відсотків, а решта 30 відсотків було розділено на 17 років. Тобто впродовж 17 років населення мало виплачувати 30 відсотків боргів державі, а 70 відсотків держава погасила сама. Також були виділені кошти на реконструкцію зруйнованих сіл, церков, шляхів сполучень тощо. Всі ці кошти були виділені з бюджету Румунії. 20 березня 1923 року була прийнята нова Конституція, у якій те, що Буковина є повноправною частиною Румунії і вважається як одна цілісна територія і держава.

Автор наголошує, що після першої світової війни, працювало лише 25% промислових підприємств. Більшість з них відновила свою діяльність до 1921 року. Хоча, індустрія працювала менше, ніж наполовину своїх виробничих можливостей, вдалося вийти на довоєнний рівень випуску продукції. Серед галузей промисловості особливим об'єктом досліджень румуномовних вчених була лісова, деревообробна промисловості, як одні з найдовших і традиційних галузей регіону досліджень. Станом на 1921 р. на Буковині в лісовій промисловості працювало 108 підприємств з потужністю 6006 к.с. і персоналом 4190 осіб. У 1921 році функціонувало лише 75% пилорам від довоєнного часу, до 1922 року було збудовано ще 25 нових пилорам. Із 55 найбільших деревообробних підприємств Буковини, 20 - були у

Чернівецькому, Сторожинецькому та Кіцманському повітах. У зв'язку з нестачею транспортних засобів, буковинці намагалися більшу частину лісу переробляти в місцях заготівлі. Це зумовило додаткові витрати: потребу у дорогому закордонному обладнанні для обробки дерева та кваліфікованих спеціалістів, яких в той час не вистачало. Значною була конкуренція на внутрішньому ринку готових виробів з дерева, адже імпортована продукція була дешевшою. З праць румуномовних дослідників слідує, що, загалом лісова та деревообробна галузі промисловості в регіоні досліджень мали позитивну динаміку до 1929 року. З кінця 1929р. - початку 1930р. через світову економічну кризу попит на продукцію з дерева різко впав, тому кількість діючих лісопилок скоротилася втричі. Пиломатеріалами були забиті всі склади, оскільки в Німеччині, що була головним імпортером буковинського лісу, наступила криза будівництва, а також на ринках країн Європи з'явилася велика кількість деревини, що експортувалась з Радянського Союзу і яка була значно дешевшою. У 1931 році влада знаходить нові ринки збуту продукції – експорт продукції лісової та деревообробної промисловості спрямований у Францію. Це зумовлює на початку 1934 року, поліпшення ситуації в лісовій та деревообробній промисловості та збільшення кількості працюючих пилорам. На початок 1935 року майже усі підприємства галузі працювали в повному обсязі. З великих підприємств у Чернівецькому повіті працювали 4, а у Сторожинецькому – 22. У Чернівцях деревообробна промисловість була представлена деревообробною фабрикою, 6 мебельними підприємствами, підприємством з виготовлення дерев'яних бочок, 2 підприємствами з виробництва картону та 2 фабриками різних паперових виробів, а також 2 фабриками з виробництва дерев'яних цвяхів [234-239].

Окрім комплексних економіко-географічних досліджень краю, слід відзначити регіональні дослідження румуномовних вчених, що присвячені аналізу соціально-економічної ситуації окремих повітів. Серед зазначених публікацій виділяються праці по Сторожинецькому та Хотинському повітах,

які гуртуються на аналізі первинних статистичних даних досліджуваних регіонів. Економіко-географічні дослідження Сторожинецького повіту представлені у працях Е. Думітрашку, І. Бібер, І. Сандулеску [125]. У них розкривається загальна характеристика повіту, населення а також економічна та політична ситуація. У роботі, «Загальна характеристика Сторожинецького повіту», відзначається, що район має значні запаси лісових ресурсів, що відображалось на економіку повіту яка представлена підприємствами з переробки лісових ресурсів та виготовлення лісоматеріалів для потреб населення, а також на експорт. Великі пасовища та луки повіту сприяли розвитку тваринництва, в основному вівчарства. Повіт є постачальником на ринок м'яса та хутра тварин, а також молока. Розвинуті мисливство та бджільництво. Географічне положення повіту, як стверджують автори, дає можливість розвиватися сільському господарству, що спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, ячменя, вівса, льону, коноплі, картоплі, буряка, майже всіх видів овочів. Розвинуте садівництво, зокрема вирощування слив, яблук, груші тощо.

Після розпаду у 1918 році Австро-Угорської монархії, першим політичним заходом румунської влади стало надання місць повітових посадовців. Політико-географічна організація суспільства у Буковині характеризувалась такими особливостями. У місті Сторожинець майже усі посади очолювали румуни. Великими землевласниками також стали румуни. Вони створили тут багато політичних партій. Містом управляла примарія та громадська партія. На посаду примаря (мера) міста призначалася особа, яка мала вищу освіту. З 1918 до 1931 року заступником мера був Щербан Флондор. Українське життя очолювали відомий політичний діяч Теодор Іваницький (1860-1933 р. р.), управитель комерційного кооперативу А. Атаманюк, греко-католицький священник Николай Волянський, інспектор народних шкіл Михайло Дашкевич, політичний лідер українського табору барон Микола Василько (почесний громадянином міста Стороженець). У місті діяли чисельні спортивні товариства.

Поліетнічну мозаїку Сторожинця представляли численні соціокультурні, освітні, національні товариства, що свого роду були своєрідним обличчям мультинаціонального містечка. На 1928 р. у Сторожинці також функціонували польське ремісниче товариство «Гвезда» та товариство «Польська читальня». У 1903 році у Сторожинці відкрито приватну гімназію. 21 травня 1904 року Сторожинець отримав статус повітового міста. Торгівля, індустрія, сільське господарство, наука, освіта і культура розвивалися високими темпами.

Привабливим для досліджень з боку румуномовних вчених був Хотинський повіт, як один із провідних районів із великою кількістю населення та значними ресурсами для розвитку як промисловості, так і сільського господарства. Були видані ряд праць про стан Хотинського повіту (1933, 1934, 1935 рр.), відповідальним за зміст та видання яких був голова делегації повіту, М. Флореску [127, 128]. У роботі «Стан Хотинського повіту» описується загальна характеристика Хотинського району за період з 1933 по 1935 рр., характеристика кількості населення, особливості сільського господарства, промисловості, тощо. Відзначається, що найбільш розвинутою в Хотинському повіті під час румунського правління була харчова промисловість. Вона представлена підприємствами борошномельної, цукрової, спиртової, молоко- та м'ясопереробної продукції. Борошномельна промисловість була представлена малими вітряними, паровими, ручними, водяними та бензиновими млинами, загальна кількість яких склала 1152 одиниць. Автор також акцентує увагу на позитивну динаміку кількості підприємств харчової промисловості з кінця 1930 р. Загалом у повіті працювало 11 олієнь, 4 спиртові заводи, 2 броварні, 1 цукровий завод, 1 солодова фабрика, 3 кондитерські фабрики, фабрика тютюну, підприємства з виробництва цукру.

Серед галузей промисловості розвивалась будівельна промисловість. Цьому сприяли запаси глини на Хотинщині на базі яких функціонували

заводи, продукцію яких експортували в Бессарабію. У повіті також функціонували кар'єри по видобутку гіпсу, піску.

Отже, як бачимо з досліджень румуномовних вчених, на території Буковини, мануфактурне виробництво стало основою на базі якої поступово формувалася промисловість досліджуваного регіону.

3.3.2 Географія сільського господарства

Одним із об'єктів економіко-географічних досліджень румуномовних вчених було сільське господарство та аграрні реформи, які відбувалися на той час в межах Буковини. Як зазначалось у 1918 році була започаткована аграрна реформа, причини якої були закладені ще в роки перебування Північної Буковини в складі Австро-Угорської імперії. Цю ситуацію описують у своїх працях І. Ністор, А. Настасі, Йорга Г. Тома, Ф. Добош, Г. Манту [120-122, 159, 184, 201, 263-264], які відзначають що значна частина сільського населення Буковини відчувала гостру нестачу орної землі, пасовиськ та лісових угідь, у зв'язку з тим, що влада прагнула підвищити, в першу чергу, свої прибутки з аграрного сектора, вона менше уваги приділяла сільському населенню. У роботі І. Ністора «Буковина під час Королівської Румунії. Економічна ситуація», констатується, що селяни важко працювали, але, все ж таки, отриманого врожаю з власних угідь їм не вистачало для того, щоб прогодувати сім'ю впродовж усього року. На відміну від селян, сотнями гектарів орної землі володіли монастирі, церкви, багаті землевласники, в основному - це румуни, та держава. Також, описується ситуація сільського господарства після першої світової війни, яка болюче вдарила по сільському населенню регіону. Було зруйновано багато господарств, сільськогосподарського знаряддя, машин, обладнання. Постійно реквізувалися коні, вози, продовольчі продукти. Автор описує факт, що після воєнних дій кількість та якість родючих ґрунтів значно зменшилась, що вплинуло на ситуацію у сільському господарстві.

Звичайно ж, така ситуація викликала прояви невдоволення та обурення з боку населення, особливо сільського. Селяни вимагали від влади вирішення проблеми нестачі землі, внаслідок якого активізувався аграрний рух в краї, який описують у своїх працях «Сільськогосподарська реформа та проблеми сільського господарства»; «Сільськогосподарська криза 1930 року» А.Настасі, «Аграрна реформа», «Аграрна реформа на Буковині» Йорга Г. Тома [182, 183, 264, 265]. У цих працях, автори досліджують ситуацію в краї. Активні виступи селян і захоплення ними земель, підштовхували румунську владу до реформування земельних відносин у сільськогосподарській галузі. За той час неодноразово змінювалися закони, так як проведенню реформ передувало тривалий процес розробки законодавства. Аграрна реформа торкнулася й Бессарабії та Хотинщини. Були здійснені процедури стосовно відчуження землі, її розподілу та передачі новим власникам. Землі селяни отримали у певному порядку. Менші частки землі надавалися селянам які вже мали землю, більшу частку надавали селянам, які мали багато дітей або селянам, які взагалі не мали своєї землі. Така градація була чітко продуманим кроком з боку влади, оскільки дозволяла розподілити землю раціонально, сприяти її ефективному використанню. Отже, як описує А. Настасі, аграрна реформа пройшла кілька етапів: створення установ, на які покладалися функції відчуження земель у церков, монастирів, великих землевласників; опис земельних угідь; складання реєстрів та отримання земельної ділянки. І все ж таки, аграрна реформа не сприяла повною мірою забезпеченню селян землею. Тому, для пришвидшення та підвищення росту продуктивності аграрного сектора реформа не дала значних результатів.

Окрім аграрної (сільськогосподарської) реформи, був проведений цілий комплекс заходів з метою покращення становища сільського господарства. Основні економіко-географічні показники функціонування сільського господарства в регіоні були відображені в згаданих нами звітах торгово промислової палати міста Чернівці за 1930р. по 1939р. авторами яких є

румунські економіко-географи на чолі з Матіосом Роллом. Деталізовано по кожному повіту Буковини описано стан сільського господарства у праці Йоргі Г. Томи «Сільськогосподарська ситуація на Буковині» («*Situatia agricolă a Bucovinei*») [265]. У збірниках «Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці» дається опис економіко-географічного стану промисловості, сільського господарства, експорту та імпорту регіону [234-239]. Чернівецький повіт мав загальну площу 177100 га, з яких 119682 га орної землі. Природні сінокоси займали 9436 га., пасовиська - 7279 га, ліси - 27615 га., сливові сади - 205 га та 908 га - інші фруктові сади. У сільському господарстві зернові культури займали більшу частку орних земель - 82281 га. З них 29041 га - кукурудза, з валовим збором 308881 ц; 19364 га - жито, з валовим збором 245580 ц, пшениця-16483 га, з валовим збором 177484 ц, ячмінь - 13476 га з валовим збором 158868 ц, овес - 3845 га з валовим збором 46011 ц. Культивовані сінокоси охоплювали площу у 10178 га. Також вирощували картоплю на 18276 га., капусту на 373 га, цибулю на 252 га. Окрім кормових коренеплодів, вирощували технічні культури, які займали 4978 га. З них 3461 га - буряки та цибуля, конопля - 524 га, соняшник - 266 га. Невід'ємною складовою сільського господарства Чернівецького повіту було тваринництво. В середині 1930- рр нараховувалося 28329 коней, 46915 волів, 38910 овець, 1572 кіз, 31176 свиней.

Окрім звітів, які стосувалися Чернівецького повіту, румуномовними дослідниками було опубліковано праці «Про стан Хотинського повіту» (1933, 1934, 1935 рр.), відповідальним за вихід праці був згаданий нами М. Флореску [127, 128]. Окрім галузей промисловості, як було зазначено вище, автор досліджує стан сільського господарства повіту як основної галузі економіки. Функціонування галузей промисловості, які тоді існували в повіті, тісно пов'язує з аграрним сектором. Ним відзначається що загальна площа повіту становила на той час 378200 га. Станом на 1935 рік, орні землі склали 303771 га, що складало 80.32% від площі повіту та 1,03% від загальної площі Румунії. Природні сінокоси склали 3070 га, пасовиська -

6728 га, ліси - 39511 га, сливові сади - 1132 га, інші фруктові дерева (яблука, груші горіхи) - 2401 га. Також у Хотинському повіті поширеним було виноградарство - 363 га. В Хотинському повіті вирощували кукурудзу - 100320 га, пшеницю - 69941 га, ячмінь - 37450 га, жито - 34010 га, гречку - 1053 га, просо- 66 га. Кормові коренеплоди займали площу у 956 га, продовольчі культури - 16332 га. З продовольчих культур вирощували квасолю, картоплю. Технічні культури охоплювали 24025 га і включали соняшник, цукровий буряк, коноплю, гірчицю. Площі, засіяні житом, гречкою та маком, займали перше місце в Румунії, а врожайність анісу в Хотинському повіті була найвищою в країні.

У повіті також було розвинуте тваринництво. Основні показники поголів'я худоби, як можемо побачити з праць румуномовних вчених, в Хотинському повіті такі: коні- 55357 голів, воли – 55073 голів, вівці – 178565 голів, кози – 1306, свині – 37882. Також у повіті, у цей період певного розвивалось шовківництво. В селі Каплівка утворено плантацію шовковиці, де вирощували кокони шовкопряда, а у селі Клішківці, на базі лісового господарства, було створено розсадник для вирощування шовковиці. Поступово газуль почала досить стрімко розвиватися у Хотині, Каплівці, Камарові, Грозинцях та Берновому. Отже, як вказує А. Настасі у своїй роботі, аграрна реформа мала все ж таки деякі позитивні наслідки, оскільки співвідношення в землеволодінні поміщиків і дрібних землевласників змінилося на користь останніх.

Отже, період домінування королівської Румунії на території Буковини, мав окремі позитивні наслідки для розвитку сільського господарства краю. Незважаючи на нестачу капіталовкладень та негативний вплив світової економічної кризи, сільське господарство регіону зазнало підняття, завдяки сприянню з боку влади, відсутності конкуренції, наявності сировинної бази та ринків збуту готової продукції.

3.3.3 Географія будівництва та транспорту

В економіко-географічному аналізі будь-якого регіону важливу роль відіграє інфраструктура, як невід'ємна умова розвитку усіх галузей господарства. І. Міклеску - румуномовний вчений та дослідник у цій галузі, присвятив даній тематиці ряд праць: «Залізничні сполучення, політика та криза транспорту» (1937); «Залізничні колії після війни» (1926); «Проблема транспортних мереж Румунії» (1938) [177-178]. Провідне місце, на думку автора, в транспортній системі краю відводилося залізницям. На території Буковини, станом на 1922 р. густота мережі залізниць становила 11,116 км на 10 тис жителів. В регіоні функціонувало декілька гілок залізничного шляху. Внаслідок бойових дій, впродовж першої світової війни частину залізниць було зруйновано. З 1919 р. розпочалося відновлення залізничної інфраструктури з боку румунської влади. З 1922 до 1925 рр. було відбудовано 50 мостів, будівлі станцій у Чернівцях та Вижниці. Також було збільшено кількість залізничних ліній та станцій (Грігоре-Гіка-Воде (Неполоківці)). Проблематичним також було відновлення шосейних доріг. Шосейні дороги й залізниці сильно постраждали в роки війни, й остаточно вирішити проблему відновлення шляхів румунській владі так і не вдалося. За час входження Буковини до складу Румунії, дороги поділялися на три категорії: сільські, повітові та загальнодержавні. Вагоме місце в транспортній системі займає міський транспорт. У Чернівцях функціонував трамвай. В місті було прокладено трамвайну колію, довжина якої складала 6500 м. Ще одним популярним видом транспорту, популярним у Чернівцях, було автобусне сполучення. Але в 1937 року, внаслідок великих затрат на експлуатацію, автобуси були замінені тролейбусами. У 1930 році розпочалися регулярні міжміські автобусні перевезення [52, 143].

Окрім цього, функціонували парові переправи через річку Прут та Дністер. Річки, на той час були також одним з засобів транспортування як людей, так і промислових та сільськогосподарських товарів. У праці «Річка Дунай з економічної точки зору», І. Попеску вказує на її важливість та

економічне значення [216]. Без річки Дунай та її допливів (Пруту, Сірету), Буковина та Румунія не мали б такого економічного розвитку, та таких економічних зв'язків, і Буковина була б як окремий ізольований край. Річка Дунай відіграє важливу комунікаційну роль, так як об'єднує Румунію з Україною. Без цієї річки, на думку автора, не був би розвинутий комунікаційний зв'язок між цими країнами, а річка робить їх спільними, зі спільними проблемами економічного розвитку, тощо.

Водні ресурси річки, як описує І. Попеску, використовують як для потреб населення, так і для промисловості, сільського господарства, а також як комунікаційний канал. Географічне положення річки дає можливість розвивати економіку краю та співпрацювати з багатьма країнами для яких річка Дунай також має важливе значення. У 1927 році, в університеті міста Бухарест, відбулась конференція головною темою якої була річка Дунай, економічне значення та перспективи використання її вод. Були зроблені висновки, що річка дає можливість у перспективі економічно розвиватися й співпрацювати з сусідніми країнами. На території Буковини нараховується понад 70 річок, що належать до басейну Дунаю.

Річка Дунай має важливе економічне значення як велика транспортна магістраль і потужне джерело гідроенергії. Як стверджують румуномовні дослідники, річка давно служила транспортною артерією. Географічне положення річки Дунай дає можливість Буковині як імпортувати продукцію, так і експортувати свою. На думку автора праці, І. Попеску, Дунай є посередником між Буковиною та іншими країнами щодо продажу продукції. Транспорт через річку Дунай має таке ж важливе значення як і залізничні магістралі. Через річку, яка протікає й на території Румунії, Буковина має зв'язки з Європейськими країнами [216-217].

Буковина, що була включена до складу Румунії, має вигідне економіко-географічне положення для того, щоб розвивати тісні економічні зв'язки з сусідніми країнами. Для цього край володіє достатньою кількістю транспортних засобів та ресурсами, щоб розвивати промисловість і сільське

господарство. Це дає можливість вийти з продукцією на світовий ринок, та бути конкурентоспроможним регіоном. Але для того, щоб вони розвивались, як стверджує автор, необхідно прийняти певні заходи, що в першу чергу, стосуються економічного значення та раціонального використання річки Дунай. Водойми, проте, не використовували в повному обсязі, а водні шляхи не були розвинутими.

Для розвитку підприємств краю, стверджував І. Попеску, необхідно було прийняти деякі заходи з боку румунської влади. В першу чергу, це стосується покращення техніки та технології. Після першої світової війни використання річки з економічної точки розу стало складнішим, так як війна залишила після себе тільки негативні наслідки на Буковині. Тому використання річки в промисловості, а також як водних транспортних каналів вимагало значних капіталовкладень з боку румунської влади. Для цього була створена програма розвитку транспортних каналів річки Дунай та планувалось виділити певну суму грошей з бюджету Румунії. Програма передбачала розвиток та розширення водних транспортних мереж, будівництва нових портів та реконструкцію старих. Основними елементами транспортування були великі човни, а елементами прийняття товару були порти. Тому необхідно було збільшити кількість пунктів для розвантаження-завантаження товарів (портів), з відповідним розвитком сухопутних транспортних шляхів [217].

Як зазначалось вище, війна негативно вплинула як на транспортну мережу країни, загалом так і на водну зокрема. Флот та парк військових човнів застарів. Тому, наголошує автор, було необхідне належне фінансування для покращення та збільшення кількості суден, для покращення річкового транспорту та для розширення водних транспортних мереж. Нарешті, в тому, що стосується третього елемента, обладнання, прокату річкових портів та вантажно-розвантажувального обладнання, необхідно було багато працювати, щоб знизити вартість продукції що перевозилась. На час дослідження, у портах було 383 військових кораблів та

промислових суден також наявні порти, де відбувалося завантаження-розвантаження товарів та транспортування їх по водних артеріях. Все ж таки після війни транспортування по річковим артеріям зазнало спаду, і це відчула не тільки Румунія, а й країни, у яких експортувалися товари. Тому, як акцентує автор, була підписана резолюція на конференції в Генуя (Італія), де основними пунктами було фінансування для розвитку транспортних водних систем по річках Дунай та притоках. Це дасть можливість не тільки відновити, а й розширити транспортні водні мережі річки Дунай. В основному, по водним артеріям річки Дунай переправлялася продукція сільськогосподарського походження, а також промисловості. Отже, для розвитку транспортної мережі річки Дунай робилися певні кроки з боку держави і, насамперед, це стосується реконструкції та будівництва нових портів, а також покращення техніки та суден.

Новим видом транспорту, окрім вищезазначених, який почав розвиватися в той час у регіоні, був авіаційний. Війна дала сильний поштовх розвитку авіації в багатьох країнах. Не стала винятком і Румунія. Літаки почали активно використовувати для потреб населення у мирних цілях. У 1927 році у Чернівцях був створений аеродром, а з 1929 року почала функціонувати повітряна «магістраль» Чернівці-Бухарест [52].

Розвиток промисловості, сільського господарства, розширення шляхів сполучення дали можливість розвивати в регіоні сферу торгівлі та обслуговування. Особливу роль у торгівлі відігравали ярмарки, які проводилися на території краю впродовж року, а деякі навіть на свята, і на які з'їжджалися місцеві торговці з різних районів Румунії.

Експортно-імпортні відносини описані у парцях М. Ролла та співавторів «Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці», І. Калінеску «Розвиток зовнішніх відносин Буковини» («Activitatea serviciului bunurilor exterioare din Bucovina») [99], А. Бурака «Експорт зернових» («Exportul grinelor») [97].

Група дослідників економ-географів, яку очолював М. Ролл, присвятили аналізу та опису промисловості, сільському господарству Буковини, а також

торгівлі, яка включає експорт та імпорт товарів, ряд праць статистичного характеру («Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці») [234-239]. Досліджуючи експорт та імпорт товарів у 1929 році, можемо констатувати, що регіон був основним експортером м'яса (316 вагонів м'яса птиці). Основним імпортером цього продукту був Берлін. Головним виробником-експортером м'яса птиці був Новоселицький район (Чернівецька обл.). Поряд з виробництвом м'яса птиці, відбувалась торгівля великою рогатою худобою яка, відігравала значну роль для економіки Буковини. З Буковиною через залізничні колії розвивалися торгівельні зв'язки з містом Лемберг, а також з деякими провінціями північної Австрії. Також з Буковини експортувалася велика рогата худоба, свині, вівці тощо. За часів входження Буковини до складу Австро-Угорщини, відбувалось інтенсивний розвиток торгівлі худобою до Австрії. Окремою статтею експорту до Європи у 1929 році був експорт хутра різних диких тварин (900.000 кг.). Головним покупцем цієї продукції була Німеччина, а саме місто Лейпзіг [236].

По експорту тваринництва у 1932 р., Буковина залишається одним із провідних регіонів який спеціалізувався на тваринництві та експортував велику кількість худоби. Основні країни-імпортери - Австрія, Італія, Франція та інші. Із 1932 року також експортувалася худоба до Мальти, Греції, Швейцарії Найбільше експортовано було через митницю Грігоре-Гіка-Воде.

Експорт птахів, вказують автори, також зріс у порівнянні з 1931 роком, особливо це стосується м'яса птиці. Найбільшим імпортером буковинського м'яса птиці була Німеччина. До цієї країни було експортовано 1.684.910 живих птахів 706239 кг. м'яса птиці. Порівняно з 1931 роком, експорт птахів зріс у 10 разів, а експорт м'яса птиці у 50 разів. Основним покупцем м'яса птиці був Берлін, так як буковинське м'ясо продавалось там за більш низьку ціну чим місцеве [238].

Щодо торгівлі шкіри, хутра та іншої продукції тварин, наголошують автори, на Буковині у 1932 році склалося критична ситуація у зв'язку з насиченістю ринку цією продукцією. У зв'язку з цим на продукцію різко

впала ціна. Тому для населення, особливо для сільського, яке займалося переважно торгівлею шкіри та хутра кролів, це ремесло стало не вигідним, - збутовим. Торгівля цією продукцією відбувалася тільки на внутрішньому ринку. Невелика кількість хутра лисиці та видри з Буковини експортувалася до Польщі.

Головним промислом Буковини була лісова промисловість, у зв'язку з чим, авторами зроблений висновок що, ця галузь приносила великі прибутки. Деяке зниження експорту лісопродукції відбулося у 1928-1929 рр. Це пов'язано з економічною кризою, та з тим що основний покупець, Німеччина, просила зниження цін, що негативно вплинуло на експорт продукції. Основним транзитним містом було Чернівці. Через Чернівці та Грігорє-Гіка-Воде було експортовано у 1929 р. 14000 вагонів деревини, 600 вагонів букових та 80 вагонів дубових плат, також 2000 вагонів іншої деревини тощо. У 1930 році у зв'язку з загостренням ситуації між Німеччиною та Росією, експорт деревини значно знизився. Але з 1932 року експорт деревини за кордон почав зростати. Переважно експортували деревину до Франції. Завдяки високій якості, деревина з Буковини почала славитися за кордоном. **Основними імпортерами були Німеччина, Австрія, Польща тощо [36].**

Найбільші обсяги експорту фруктів здійснювалося також через місто Чернівці. Головними імпортерами були Польща, Німеччина. Експорт фруктів та сухофруктів, вказують автори, у 1932 році був помірним. Велика кількість сухофруктів експортувалося до Польщі. Яблука, горіхи, сливи, груши та сухофрукти експортували до Німеччини та Польщі.

Географічне положення Буковини та наявні джерела мінеральних вод, давали можливість розвивати торгівлю мінеральною водою. Мінеральна вода з джерел Чернівецької області мала великий попит на місцевому ринку, а також через Чернівці її імпортували до столиці Румунії з Німеччини та Польщі. 90% мінеральної води яка імпортувалася через Чернівці була з Чехословаччини.

Світова економічна криза та війна негативно вплинули на розвиток економіки краю, призвівши до незначного спаду. Це пов'язано, як зазначають автори, із зниженням експорту продукції у зв'язку із конкуренцією сусідніх країн. Внутрішня торгівля не мала значних успіхів у зв'язку з низьким рівнем доходів населення. Її обсяги знизились на 60% порівняно з попередніми роками. Ця різниця значно вплинула на торгівлю та на рівень життя населення як міста Чернівці так і Буковинського краю загалом. Натомість продаж домогосподарської продукції дещо зріс. Якщо до 1927 року експорт продукції міста Чернівці приносив у державну казну 5 млн. леїв, то у 1928 році дохід становив тільки 1 млн. леїв

Для Буковини, важливе значення, як вказують І. Каїлнеску та А. Бурак мала торгівля зерновими яка завжди приносила великі доходи. Місто Чернівці маючи розвинуту інфраструктуру, вигідно географічне та економічне положення з Молдовою та Польщею, Росією а також залізничні колії які об'єднують місто з сусідніми країнами, стає одним з головних центрів по експорту зернових Буковини та в Румунії загалом [97, 99]. У структурі експорту зернових, основну частку складала кукурудза. Починаючи з 1930 року, у зв'язку з економічною кризою в країні та з тиском з боку Німеччини ситуація зовсім інша. Експорт зернових, знижується до 1932 року, і в 1932 році місто Чернівці перестає експортувати пшеницю та жито. Однак, експортує незначну кількість кукурудзи, бобові, а також насіння соняшника. Щодо експорту соняшнику, то саме з цього року підвищується експорт цієї продукції у декілька разів і складає 2118 вагонів сировини з яких більша кількість (1980 вагонів) направляється на експорт до Польщі .

З робіт «Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці» можемо констатувати, що у 1935-1936 рр. експорт продукції зріс на світовому ринку у декілька разів що дає можливість Буковині також наростити обсяги експорту продукції [235, 239]. У 1936 році, завдяки тому що Румунія зарекомендувала себе як добре розвинута країна з економічної точки розу та як хороший

партнер то і Буковина має значні успіхи в плані економічного розвитку. І промисловість, і торгівля, сільське і лісове господарство на Буковині зазнали кращих змін та результатів. Збільшилось виготовлення промислової продукції, збільшився експорт. У 1936 році завдяки високій врожайності зріс експорт а також внутрішня торгівля сільськогосподарською продукцією. Автори праць зазначили що у 1936 році експортовано 470.000 м³ деревини з якої 450.000 м³ лісоматеріалів. Майже 50% деревини було експортовано до Німеччини, 28% до Англії. З усієї експортованої деревини за кордон, 90% припадає на Буковину.

Що стосується імпорту, то велику кількість заліза на Буковині було імпортовано, а саме до Чернівців, Герци, Дорохой, Ботошани. Основними покупцями були сільськогосподарські установи краю. Також імпортовано текстильну продукцію, основна частка якої надходить з Німеччини, Польщі. Порівняно з попередніми роками імпорт знизився і пов'язано це з підніманням цін. Також з Німеччини, Польщі та Чехословаччини імпортувалося скло та порцеляна, папір та картон.

Основними митницями через які відбувалися експортно-імпортні операції на Буковині були Грігоре-Гіка-Воде та Чернівці. Саме через ці митниці здійснювався експорт і імпорт продукції, та зв'язок з сусідніми країнами з Буковиною.

Висновки до розділу 3

1. Суспільно-географічні дослідження румуномовних дослідників у період кінця XIX – початку XX століття презентовані у площині економіко-географічних та соціально-географічних вишукувань. Економічна географія представлена як працями комплексного характеру («Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці», «Загальна характеристика Сторожинецького повіту», «Стан Хотинського повіту»), так і вузькогалузевими дослідженнями основних галузей промисловості, транспорту та сільського господарства («Промисловість Буковини»,

«Текстильна промисловість Буковини»), транспорту («Залізничні сполучення, політика та криза транспорту», «Залізничні колії після війни», «Проблема транспортних мереж Румунії», «Річка Дунай з економічної точки зору»), сільського господарства («Аграрна реформа та проблеми сільського господарства», «Буковина під румунською владою: 20 років від приєднання»).

2. У становленні та розвитку економіко-географічних досліджень досліджуваного періоду вагомим внеском є: аналіз розвитку галузей промисловості як чинника розселення населення, здійснений К. Бретеску; розробка теоретичних основи економічної та соціальної географії, статистики, системи статистичних показників і статистичних методів вивчення явищ суспільства і природи, здійснені І. Ністором та М. Роллом; аналіз становища сільського господарства, причини та сутність селянської реформи А. Настасі; характеристика регіональних відмінностей транспортної інфраструктури Буковини й Бессарабії, проведена І. Міклеском; детальний аналіз промислових підприємства, що діяли на території Буковини із визначенням їх спеціалізації, обсягів виробничих потужностей тощо здійснена А. Ришкану, Є. Воронкою, І. Тороуціу, Г. Гайном.

3. Блок соціально-географічних досліджень представлений демогеографічним напрямом, що презентований у працях «Населення Чернівецької області», «Румуни Буковини та соціальні класи», «Населення України», «Румуни і русини на Буковині» та ін. та етногеографічним напрямом («Русини Буковини», «Липовани Буковини», «Вірмени Буковини», «Свята у румунів», «Родини у румунів», «Весілля у румунів», «Похорони у румунів» та ін.). У становленні та розвитку соціально-географічних досліджень зазначеного періоду вагомим внеском є вивчення динаміки населення, його відтворення, розселення, національного складу, етногеографічних особливостей та ін.

4. Для румуномовних вчених досліджуваного періоду характерним є застосування традиційного галузево-статистичний підходу, врахування

комплексного впливу чинників на розміщення господарства, всесторонній аналіз географічних особливостей розвитку демографічного фактору як самостійної складової фундаменту, на якому тримається суспільство, що відображає взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішене важливе завдання – здійснена оцінка наукового доробку румуномовних дослідників у розвиток суспільної географії України та її регіонів кінця XIX – початку XX століття.

1. Аналіз виявлених та опрацьованих румуномовних праць (понад 300) суспільно-географічного характеру за вказаний період дозволяє систематизувати їх за змістом у таких чотирьох площинах: 1) роботи з теорії, історії, методології і методики суспільної географії, тобто з загальної суспільної географії регіонів України (К. Бретеску, Р. Шлемка, І.Преліпчана); 2) праці з вузькогалузевих суспільно-географічних напрямів, що вивчають окремі складові суспільства – населення, господарство, інфраструктуру регіонів України (Г. Гурмузакі, І. Попеску, М. Стеляну, І. Тарнавські, Т. Штефуряка, К. Бретеску, І. Тороуціу та ін.); 3) дослідження з описового державознавства представників місцевої інтелігенції та науковців, що публікувались у різноманітних довідникових виданнях (І. Ністора, М. Ролла, М. Флореску та ін.); 4) твори етногеографічного плану та з географії культури і релігії (Л. Боднереску, Д. Дана, С.М. Маріана, Є. Нікуліце-Воронки та ін.).

2. У становленні та розвитку суспільної географії України румуномовними вченими кінця XIX – початку XX ст. виокремлюються два етапи. Перший – австро-угорський – охоплює 1880 – 1918 рр. У зазначений період сформувались соціально-географічний та етногеографічний напрями досліджень. Другий – міжвоєнний – охоплює 1918 – 1940 рр. У міжвоєнному етапі сформувались господарсько-статистичний, економіко-географічний, соціально-географічний та антропогеографічний напрями досліджень.

3. У формуванні загальногеографічних ідей та антропогеографічного напрямку досліджень у регіоні вагомий внесок зроблено К. Бретеском, Р. Шлемком, І. Преліпчаном, О. Бата, К. Гурмузакі та ін., що відображено у працях «Дослідження вугільних покладів у флішових зонах Буковини», «Населення Чернівецького регіону», «Буковина під румунською владою:20

років від приєднання», «Гідроекологічні проблеми Буковини та Покуття», «Фізико-географічна характеристика історико-географічного краю Буковина», «Якими були умови на північ від Хотина». Ученими акцентувалась увага на людині, на врахуванні впливу природного довкілля на розселення населення, на освоєнні ним території (розподіл земельних угідь). Антропогеографи почали враховувати також роль історико-економічних і культурно-цивілізаційних факторів.

4. Румуномовним ученим належить вагоме місце у дослідженні окремих природних компонентів як просторового базису розміщення населення та господарства регіонів України, що підтверджується низкою публікацій, присвячених оцінці окремих складових природно-ресурсного потенціалу Буковини, розвитком узагальнюючих ідей та методик географічного вивчення природних продуктивних сил загалом.

У цьому блоці досліджень краю виокремлюються праці професора Костянтина Бретеску – «Корисні копалини Чернівецької області», «Карстові феномени в регіоні Мамалиги», «Ворота до Чернівців» тощо. Його роботи присвячені дослідженню природних ресурсів, природної основи як бази розвитку господарських комплексів краю, Земної кулі в цілому.

Ресурсознавчі гідрологічні дослідження підсумовані у працях: «Дельта річки Дунай», «Дельта Дунаю: генезис, морфологічна та хронологічна еволюція», «Коливання рівня води в басейні Чорного моря в четвертинному періоді», «Четвертинні профілі фаз Чорного моря» та ін.

Оцінка кліматичних ресурсів регіону презентована у працях: «Температура води в річках Буковини», «Аналіз змін кліматичних умов у різних сезонах», «Деякі зміни у варіаціях температури в Чернівцях», «Дослідження грозового режиму м. Чернівці» тощо.

Аналіз біогеографічного потенціалу поданий у працях: «Мисливство як фактор розвитку культури», «Про гори Буковини», «Ландшафти і рослинність», «Екологічні дослідження деяких шкідників лісу», «Флора Карпат», «Характеристика флори Бессарабії» та ін.

5. Дослідження власне економіко-географічного напрямку представлені як працями комплексного характеру («Звіт торгово-промислової палати міста Чернівці», «Загальна характеристика Сторожинецького повіту», «Стан Хотинського повіту»), так і вузькогалузевими дослідженнями промисловості («Промисловість Буковини», «Текстильна промисловість Буковини»), транспорту («Залізничні сполучення, політика та криза транспорту», «Залізничні колії після війни», «Проблема транспортних мереж Румунії», «Річка Дунай з економічної точки зору»), сільського господарства («Аграрна реформа та проблеми сільського господарства», «Буковина під румунською владою»). У зазначених роботах простежується застосування традиційного галузево-статистичний підходу, враховування впливу на розміщення господарства, крім природно-ресурсного, також працересурсного, матеріально-ресурсного, споживацького і транспортного факторів.

Основний внесок у даний напрям зроблений К. Бретеском (аналіз розвитку галузей промисловості як вагомого фактора розселення населення та міграційних процесів), І. Ністором, М. Роллом (досліджено теоретичні основи економічної та соціальної географії, статистики, систему статистичних показників і статистичних методів вивчення явищ суспільства і природи), А. Настасі (висвітлено становище сільського господарства, детально описані причини та сутність селянської реформи), І. Міклеском (характеристика тенденцій розвитку транспортної інфраструктури, зокрема регіональних відмінностей на Буковині і в Бессарабії), А. Ришкану, Є.Воронкою, І. Тороуціу, Г. Гайном (детально проаналізовані майже всі існуючі на той час промислові підприємства, що діяли на території Буковини, з'ясовані їх спеціалізація, обсяги виробничих потужностей, кількість робітників).

6. Соціально-географічні дослідження регіонів України у румуномовних працях у зазначений період характеризується такими тенденціями розвитку: пізнанням динаміки чисельності населення, його відтворення, розподілу між містом і селом, розселення, національного складу та ін. Блок досліджень

представлений у працях: «Населення Чернівецької області», «Румуни Буковини та соціальні класи», «Населення України», «Румуни і русини на Буковині» та ін. Вагомим внеском у наукове дослідження географії населення та географії культури і релігій регіону є етногеографічна спадщина румуномовних учених, що представлена у працях: «Русини Буковини», «Липовани Буковини», «Вірмени Буковини», «Свята у румунів», «Родини у румунів», «Весілля у румунів», «Похорони у румунів» та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ботушанський В. М. Буковина: історичний нарис / В. М. Ботушанський, О. В. Добржанський, Ю. І. Макар та ін. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
2. Ботушанський В. М. Нариси з історії Північної Буковини / В. М. Ботушанський, А. М. Глуговський, І. А. Гриценко. – К : Наукова думка, 1980. – 339 с.
3. Горленко І. О. Розвиток економічної географії в національній Академії наук України / І. О. Горленко, Г. В. Балабанов // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Географія. – К.: Ред.-видав. центр «Київський університет», 1998. – Вип. 43. – С. 26-30.
4. Добржанський О. Хотинщина: Історичний нарис / О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан. – Чернівці : Молодий буковинець, 2002. – 464 с.
5. Єремія Г. Внесок вченого Костянтина Бретеску в розвиток географічної науки / Г. І. Єремія // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия География, 2013. – Том 26 (65). – №4. – С.15-25.
6. Єремія Г. Внесок румуномовних вчених у розвиток географічної науки України в Чернівецькому університеті / Г. І. Єремія // Міжнарод. наук. конф. “Географічна наука і практика: виклики епохи”. – Львів. нац. унів. ім. Івана Франка, 2013. – С. 82-84.
7. Єремія Г. Внесок румуномовних учених у розвиток географічних досліджень на Буковині / Г. Єремія // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Вип.49. – Львів, 2015. – С. 103-111.
8. Єремія Г. І. Костянтин Гурмузакі – видатний румуномовний вчений та дослідник / Г.І. Єремія // Геополитика и экогеодинамика регионов: научный журнал. – Том 10. – Вып. 1. – Симферополь, 2014. – С. 144-147.
9. Єремія Г. Погляди румуномовних учених щодо розвитку туризму на Буковині / Г.І.Єремія // VII Міжнародна конференція “Географія, економіка

і туризм: національний та міжнародний досвід” – Львів. нац. унів. ім. Івана Франка, 2013. – С. 172-177;

10. Єремія Г. Розвиток науки на географічному факультеті Чернівецького національного університету в румунський період (1918 – 1940 рр.) / Г. І. Єремія // Міжнар. наук.-практ. конф. «Реґіон-2015: суспільно-географічні аспекти» (16-17 квітня 2015 року) – Харків. нац. унів. ім. Н.В. Каразіна, 2015 – С.41-44.

11. Єремія Г. Соціально-географічні студії румуномовними вченими на Буковині (початок ХХ ст.) / Г. Єремія // Вісник Чернів. ун-ту: Зб. наук. праць. – Вип. Географія. – Чернівці: Чернів.нац.ун-т, 2016 - С.256-263.

12. Єремія Г. Суспільно-географічні дослідження румуномовних вчених на Буковині. / Г. Єремія // V Миколаївські читання (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 12-13 травня 2016 року) / за наук.ред.д.г.н., проф. Фусюка В.О., д.е.н., проф.Барського Ю.М. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. – С. 19-22.

13. Жупанський Я. І. Становлення економіко-географічних досліджень в Україні (XIX – початок ХХ ст.) / Я. І. Жупанський // Український географічний журнал. – 1994. – №1. – С. 50-55.

14. Жупанський Я. Картографічне забезпечення географічних досліджень Буковини на зламі ХІХ-ХХ століть / Я. Жупанський // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – Вип. 2. – С. 90-93.

15. Жупанський Я. Становлення та розвиток географічних наукових освітніх напрямів і шкіл у Чернівецькому університеті / Я. І. Жупанський, В. П. Руденко // Географічний факультет (ЧНУ ім. Ю. Федьковича). – Чернівці : Рута, 2006. – С.2-9.

16. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. / Я. Жупанський. – Львів : Світ, 1997. – 275 с.

17. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. Посібник / Я. Жупанський. – Видання друге, доповнене. – Львів : Світ, 2006. – 275 с.

18. Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. – Париж – Філадельфія – Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
19. Кикоть М. Становлення та розвиток економічної географії в Україні у другій половині XIX- на початку XX століть / М. Кикоть // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 34. – Переяслав-Хмельницький, 2014.- С.126-131.
20. Кобилянський С. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині під час окупації краю буржуазно-поміщицькою Румунією / С. Д. Кобилянський. – К. : Наукова думка, 1972. – Вип. 1. – С. 40-51.
21. Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Г.К. Кожолянко. – Чернівці : Золоті Литаври, 1999. – Т.1. – 384 с.
22. Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Г.К. Кожолянко. – Чернівці : Золоті Литаври, 2001. – Т. 2. – 424 с.
23. Кожолянко Г. Етнографія Буковини у другій половині XIX – XX ст. / Г. Кожолянко // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці : Місто, 2000. – Вип.2. – С.34-37.
24. Кожолянко Г. Народознавство Буковини. Народна їжа українців: Навчальний посібник / Г. Кожолянко. – Чернівці : Рута, 2000. – 104 с.
25. Кузишин А.В. Аналіз електоральної активності населення у світлі показників індексу людського розвитку / А.В. Кузишин // наук. вісник Чернівецького ун-ту: збірник наукових праць.- Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 665: Географія.- С. 120-124.
26. Кузишин А.В. Соціально-політичний розвиток українського суспільства через призму виробничого процесу: геопросторові аспекти / А. В. Кузишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль. – № 2. – 2006. – С. 96-102.
27. Курило В. Північна Буковина, її минуле і сучасне / В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець. – Ужгород : Карпати, 1969. – 247 с.

28. Малинский В. Аграрная реформа 1918-1924 гг. в Бессарабии / В. Малинский. – Кишинев, 1949. – 144 с.
29. Матвієнко В. Етапи і напрямки формування української суспільно-географічної думки / В. Матвієнко // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. - Випуск 2. - С.77-82.
30. Мойсей А. Сіміон Флоря Маріан (1847-1907) – дослідник етнографії Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології / А.А. Мойсей. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т. 1. - С. 335-339.
31. Мойсей А. Культура і побут буковинців у дослідженнях Леоніди Боднереску (1872-1945) / А. Мойсей // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Вип.4. - С.145-148.
32. Мойсей А. Нові дані про життєвий шлях та наукову діяльність буковинського етнографа Дімітрія Дана / А. Мойсей // Р.Ф. Кайндль і українська історична наука. Матеріали Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання» (22-23 травня 2004). – Вижниця: Черемош, 2004. - Ч. 1. - С. 191-197.
33. Мойсей А. Румунські дослідники етнографії Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХст.) / А. Мойсей // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження: Збірник наукових праць. – Одеса: Друк, 2002. – С. 205-206.
34. Мойсей А. Традиційна культура населення Буковини у працях румунських дослідників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / А. Мойсей. – Чернівці: Рута, 2005. – 304 с.
35. Олійник Я. Географічна наука в Україні: становлення і розвиток / Я. Олійник, Н. Краснопольська. - К.: Ніка-Центр, 2007. - 148 с.
36. Олійник Я. Тенденції розвитку географічної науки / Я. Олійник // *Економічна та соціальна географія*. – Київ, 2016. – Вип. 75- С. 3-5.

37. Олійник Я.Б. Гуманітарна географія як наука / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко // Економічна та соціальна географія. Збірник наукових праць, КНУ ім. Т. Шевченка; Іщук С.І. (ред.). 2008 рік. вип. 58 - С. 3 - 19.
38. Олійник Я.Б. Методи вивчення наукових шкіл в історії української суспільної географії / Я. Б. Олійник, С.М. Шевчук // Часопис економічної та соціальної географії. –Вип. 13 (2). Харків, 2012.– С. 9 – 14.
39. Пивоваров С. Дімітрій Дан- дослідник старожитностей Буковини / С. Пивоваров, М. Чучко // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці : Місто, 2000. – Вип. 2. - С. 88-89
40. Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне. Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини / Г. Піддубний. – Харків, 1928. – 256 с.
41. Піддубний І. Історія авіації на Буковині (1910-1945) / І. А. Піддубний // Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 99 с.
42. Піддубний І. Політичне життя українців Північної Буковини у перше міжвоєнне десятиліття (1918-1928 рр.) / І. А. Піддубний // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 128-141.
43. Пістун М. Д. Розвиток економічної та соціальної географії в Київському університеті / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Географія. – К.: Ред.-видав. центр «Київський університет», 1998. – Вип. 43. – С. 23-26.
44. Руденко В. Географічний факультет / В.П. Руденко // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернівецька область / ред. рада вид. : В.П. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: С. В. Мельничук (гол.) [та ін.]: Монографія. – К. : Знання України, 2011. – С.111 – 123.
45. Руденко В. Населення фізико-географічних регіонів України та його забезпеченість природно-ресурсним потенціалом / В. Руденко, С. Руденко, Г.Єремія // Економічна та соціальна географія: збірник наукових праць. – Київ, 2015. – Вип. 73. - С.11-14.

46. Руденко В. Соціально-демографічні дослідження Буковини в працях румуномовних дослідників у міжвоєнний період (1918-1940) / В.П. Руденко, Г.І. Єремія // Міжнарод.наук.-практ. конф., Чернівці, 2016. – С. 37-39.
47. Руденко В. Суспільно-географічний аналіз туристичної діяльності на Буковині румуномовними дослідниками / В. Руденко, Г. Єремія // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К.: Прінт-Сервіс, 2016. – Т. II. – С. 280-281.
48. Руденко В.П. Сучасний етап розвитку географічної освіти і науки у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича / В. П. Руденко, І. Г. Єремія, С. В. Руденко // Міжнарод.наук.-практ. конф., присвячена 25-річчю створення кафедри географії України та регіоналістики і 80-річчю з дня народження проф. Ярослава Жупанського. – Чернівці, 2014. – С. 223-235.
49. Руденко С. Оцінка внеску румуномовних вчених у розвиток української географічної науки України (на матеріалах Чернівецького університету) / С. Руденко, Г. Єремія // Вісник Чернівецького ун-ту. Серія географічна. – Чернівці, 2014. – С. 142-146.
50. Руснак О. Банківські установи Північної Буковини та Хотинщини в міжвоєнний період / О. Руснак // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. - Луцьк, 2009 – №1. – С. 82-88.
51. Руснак О. Основні тенденції розвитку промисловості Північної Буковини і Хотинщини в міжвоєнний період / О. Руснак // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV : У 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В. Ф. Колесника. – К. : Логос, 2006. – С. 450-452.
52. Руснак О. Основні тенденції розвитку транспортної інфраструктури Північної Буковини і Хотинщини в 1918-1940 рр. / О. Руснак // Питання

історії України. Збірник наукових праць. – Чернівці : Технодрук, 2008. - Т. 11. – С. 222-227.

53. Топчієв О. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Г. Топчієв // Навчальний посібник. - Одеса : Астропринт, 2005. - 632 с.

54. Шоробура І.М. Розвиток української географічної науки (початок ХХ століття) / І.М. Шоробура // вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (25):. наук. Журн./ Житомир. Держ. Ун-т ім. І. Франка. – Житомир: 2005.- С. 77-80.

55. Anuarul universitatii " Regele Carol " al II- lea din Cernauti pe anul de studii 1937/ 1938. – Cernăuți, 1938. – 456 p

56. Anuarul universitatii " Regele Carol " al II- lea din Cernauti pe anul de studii 1938/ 1939. – Cernauti, 1939. – 344 p

57. Anuarul universitatii " Regele Carol " al II- lea din Cernauti pe anul de studii 1936/ 1937. – Cernauti, 1937. – 247 p.

58. Anuarul universitatii " Regele Carol " din Cernauti pe anii de studii 1933/ 1934; 1934/ 1935; 1935/ 1936. – Cernauti, 1937. - 426 p.

59. Anuarul universitatii din Cernauti pentru anii de studii 1924 / 1925. – Cernauti : Ed. universitatii, 1925. – 146 p.

60. Anuarul universitatii din Cernauti pentru anii de studii 1926 / 1927 – 1927/ 1928. – Cernauti, 1928. – 281 p.

61. Anuarul universitatii din Cernauti pentru anii de studii 1923 / 1924. – Cernauti : Ed. universitatii, 1924. – 161p.

62. Ardelean A. *Profesor dr. doc. Jon T. Tamavschi 100 de ani de la nastere* / Ardelean Aure. Gheorghe Nedelcu, Gheorghe Mohan. – Arad, „Vasile Goldis” University Press, Romania, 2003. – P. 78.

63. Bacescu M. Două specii noi de pesti din fauna României / M. Bacescu . - Bucuresti: Ed. "Cartea Românească", [1943](#). – 223 p.

64. Bacescu M. Fauna [Mării Negre](#) / M. Bacescu, [S.Cărăușu](#). - Bucuresti: Ed. "Cartea Românească", [1932](#).- 120 p.

65. Bacescu M. Pestii asa cum îi vede tãranul pescar roman / M. Bacescu // Bucuresti" Ed. "Inst. de cercetãri piscicole", [1947](#). – 183 p.
66. [Balan T.](#) Frații George și Alexandru Hurmuzachi și ziarul "Bucovina" : Un capitol din istoria politicã a Bucovinei din anii 1848-1850 / Teodor Balan // Cernãuți : Soc. tipograficã bucovineanã, 1924. – 67 p.
67. [Balan T.](#) Moșia Cernauca și Familia Hurmuzachi / Teodor Balan // Tip. Mitropolitul Silvestru. – Cernãuți, 1925. – 31 p.
68. Bejenaru P. Biologi de seamã din Bucovina / P. Bejenaru, D. Apetroaie si altii. – Suceava : Editura „Țara Fagilor”, 1994. – 144 p.
69. Bejenaru P. Biologi de seamã din Bucovina / Petru Bejenaru . - vol. IV, Iași: Editura „Bucovina”, 2003. – 412 p.
70. Bejenaru P. Biologi de seamã din Bucovina / Petru Bejenaru. – vol. III. – Iași : Editura „Bucovina”, 2000. – 375 p.
71. Bejenaru P. Biologi de seamã din Bucovina /P. Bejenaru, G. Istrati. – vol. II. – Iasi : Editura „Bucovina”, 1998. – 163p.
72. Bejenaru P. Eugen Botezat și școala de biologie de la Cernãuți / Petru Bejenaru. – Rãdãuți : Editura „Septentrion”, 2005. – 345 p.
73. Bejinariu P. [Cercetãri ecologice în Bucovina](#), / Petru Bejenaru // Ecos, revistã de educatie ecologicã si ocrotire a naturii, nr. 18 / 2006. – 123-135 p.
74. Bejinariu P. Constantin N. Hurmuzachi – om de stiinta si om politic / Petru Bejenaru // Acad.Rom., Institutul “Bucovina”. – Radauti : Septentrion, 2007. – 202 p.
75. Bejinariu P. Ion T. Tarnavschi – biolog, întemeietorul școlii de palionologie / Petru Bejenaru. – Editura Universitãții Suceava, 2009. – 240 p.
76. Bejinariu P. Traian I. Ștefureac – pedagog, om de științã, ocrotitor al naturii din Bucovina/ P. Bejinariu, G. Istrate. – Radauti : Editura Septentrion, 2011. – 345 p.
77. Bejinariun P. Cercetari ecologice in Bucovina / Petru Bejenaru. – Revista de educatie ecologica si ocrotirea naturii ECOS № 18, Radauti, 2006. – 143 p.
78. Boca M. Preotul Dimitrie Dan / M. Boca // Mitropolia Moldovei, Iasi, 1936. - №10. – P.610-613.

79. Bodnarescu L. Autorii romani bucovineni / L. Bodnarescu. – Cernauti: Societatea tipografica bucovineana, 1903. – 90 p.
80. Bodnarescu L. Autorii romani din Bucovina / L. Bodnarescu . - Cernauti: Societatea tipografica bucovineana. 1903.- 90 p.
81. Bodnarescu L. Citeva datini de pasti la Romani / L. Bodnarescu . - Cernauti : Egitura autorului, 1908. – 28 p.
82. Bogdan I. Elena Niculita-Vironca: Datunile si credintele poporului roman adunate si asezate in ordine mitologica / I. Bogdan // Analele academiei romane. – T. XVI (Ser. II), Bucuresti, 1903 – 1904. – P. 430-433.
83. Bostan Gr. Pagini de literatura romana / I. Bostan, L. Bostan // Cernauti: Editura Alexandru cel Bun, 2000. – 638 p.
84. Botezat E. *Vânătoarea, factor de cultură și civilizațiune* / E. Botezat // Ed. „Bucovina” I.E. Torouțiu – București, 1942. – 35 p.
85. [Botezat E.](#) Die Edelhirsche und das Kronengeweihe unter ökologischen Gesichtspunkten (Cerbii nobili și coarnele cu coroana sub aspecte ecologice) / Eugen Botezat // Abdr. aus " Buletinul Facultatii de Stiinte din Cernauti". Bd. 9. 1935. – Cernauti, 1935. – P. 177- 294.
86. [Botezat E.](#) Curs de zoologie Fascicola 2. Cytologia, histologia / Eugen Botezat // Buletinul Facultății de Științe din Cernăuți. Vol.3, Cernauti: Ostașului Roman, 1922. – P. 313 - 480.
87. [Botezat E.](#) Existența zimbrului in Bucovina / Eugen Botezat // Buletinul Facultății de Științe din Cernăuți. Vol.5., fasc.2.,Cernăuți, 1931. – P. 371 - 377.
88. Bratescu C. Delta Dunării (schiță morfologică) / Constantin Bratescu// Bul. Soc. Române de Geografie, XXXIII, 1912. – P. 110-125.
89. Brătescu C. Delta Dunării: geneză și evoluția sa morfologică / Constantin Bratescu// Bul. Soc. Regale Române de Geografie, XLI, 1922. – P. 15-40.
90. Bratescu C. Citeva captari cuaternare si iminente in Bucovina si Pocutia / Constantin Bratescu // Buletinul institutului de istorie si limba. – Codrul Cosminului Cernauti. – Vol II, 1925 – P. 101 - 118.

91. Bratescu C. Poarta de la Cernauti / Constantin Bratescu // Extras din Buletinul societatii regale romane de geografie, AnulVII, 1933. – Bucuresti : Imprimeria nationala, 1934. – 20p.
92. Bratescu C. Populatia regiunii Cernauti / Constantin Bratescu // Buletinul Universitatii din Cernauti, vol II, 1928. – P. 101-123.
93. Bratescu C. Sarcofagul cu simbolul din Constanța / Constantin Bratescu. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1931. – 36 p.
94. Bratescu C. Harta etnografica a Bucovinei lucrata dupa statistica oficiala Austriaca din 1910 si dupa datele D-lui I.E.Toroutiu / C. Bratescu . - Bucuresti , 1910. – P. 1.
95. Bucevschi D. Contributiuni la cunoasterea lostritei in Ceremus / Dimitrie Bucevschi . - Cernauti : Tipografia mitropolitului Silvestru,1928. – 13 p.
96. Buchko Zh. Ethnic tourism potential of Bukovyna for the purposes of cross-border tourism / Zhanna Buchko, Stepan Rudenko, Valeriy Rudenko, Hanna Yeremiia // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, 2016. – Вип. 209 (1). – С.75-79.
97. Burac A. Exportul grinelor / A. Burac // Institutul de arte grafice si editura "Glasul Bucivinei". № 783. – Cernauti, 1921. – P. 2.
98. Călinescu C. Reprezentanti ai Dobrogei în stiinta si cultura Românească, Constanta, Biblioteca Municipală Constanta / C. Călinescu // 1969. – P. 23-24
99. Calinescu I. Activitatea serviciului bunurilor exterioare din Bucovina / Calinescu // Gazeta industriei si comertului din Bucovina, Tipografia societatii de editura si arte grafice “ Dacia Traiana “ , № 8.- Cernauti, 1943. – P. 10-11
100. Chendi I. Doi membri corespondenti ai Academiei, Enea Hodos si Dimitrie Dan / I. Chendi . - Suceava : Semanatorul. – 1904. – 14p.
101. Codreanu R. Istoria stiintelor în România, cap. Zoologia general / R. Codreanu . - București, Editura Academiei Române, 1975 – 109 p.
102. Colesnic I. Ion Nistor / Iurie Colesnic // Biblioteca Natională a Republicii Moldova. – Nr. 2-3, 2006. – 203 p.

103. Congresul economic al Bucovinei tinut la Cernauti in 8 Martie 1936. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1936. – 66 p.
104. Constantin Ion. Alexis Nour, agent al Ohranei / Ion Constantin// in Magazin Istoric, 2011.- P. 31.
105. Dan D. Armenii / D. Dan // Cernauti : Sezatoarea, A.6., 1901. – P. 130-139.
106. Dan D. Evreii din Bucovina / D. Dan // Cernauti : Sociatatea tipografica bucovineana, 1987. – 112p.
107. Dan D. Lipovenii din Bucovina / D. Dan . - Cernauti : Tipo-Litografia concesionata Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1984. – 43 p.
108. Dan D. Lujenii. Biserica, proprietarii mosiei, satul si locuitorii lui / D. Dan . - Cernauti : Tipo-Litografia concesionata Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1983. – 34p.
109. Dan D. Rutenii din Bucovina / D. Dan . - Cernauti: Tipo-Litografia concesionata Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1913. – 44 p.
110. Dan D. Tiganii din Bucovina / D. Dan . - Cernauti : Tipografia si litografia concesionata Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1892. – 23 p.
111. Datcu I. Posteritatea operei lui Simion Florea Marin / I. Datcu // Studii si comunicari, Suceava: Suceava, 2000. – P. 21-28.
112. Datcu I. Dicrionarul entologilor romani / I. Datcu . - Bucuresti : Saeculum I.O. – T.II., 1998. – 327 p.
113. Datcu I. Dicrionarul entologilor romani / I. Datcu . - Bucuresti : Saeculum I.O., T.I., 1998. – 319 p.
114. Datcu I. Dicrionarul entologilor romani / I. Datcu . - Bucuresti : Saeculum I.O. – T.III., 2001. – 313 p.
115. Datcu I. Niculita-Voronca E. Datinele si credintele poporului romin adunate si asezate in ordine mitologica/I. Dancu. - Iasi : Polirim. – Vol. I, 1998. – P. 1-10.
116. Datcu I. Simion Florea Marian / I. Datcu // Steaua, 1997.- № 9-10. – P. 15.
117. Diaconovici C. Bodnarescu L. , Dr. Ioan g. Sbiera (biografia si opera) / C. Diaconovici // Enciclopedia romana. – Sibiu : Editura si tiparul lui W. Krafft, Vol. III., 1904. – P. 886-897.

118. Dimitriu E. Simion Florea Marian – comemorarea marelui etnograf si folklorist / E. Dimitriu // Suceava : Anuarul muzeului judetean, A.IX., 1982. – P. 29-38.
119. Dimitriu E. Simion Florea Marian in amintirile fiicei sale / E. Dimitriu // Pagini Bucovinene. - № 11, 1988. – P. 18-23.
120. Doboş F. Reforma agrară o necesitate economică / F. Doboş. – Cernăuți, 1921. – 112 p.
121. Doboş F. Zece ani de viață agricolă în Bucovina / F. Doboş // Zece ani dela unirea Bucovinei 1918-1928. – P. 151-177.
122. Doboş F. Zece ani de viață agricolă în Bucovina / F. Doboş. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1929. – 36 p.
123. [Doboş-Boca V.](#) Târgoveții Siretului din anul 1787 / Valerian Doboş-Boca. – Cernăuți : Tip. Glasul Bucovinei, 1938. – 46 p.
124. Dragalina C. Aprovizionarea cu lemne de foc a institutiilor, interprinderilor si gospodariilor din Bucovina / C. Dragalina // Gazeta industriei si comertului din Bucovina, Tipografia societatii de editura si arte grafice “ Dacia Traiana “ , № 8.- Cernauti, 1943. – P. 4-6.
125. Dumitrascu I. Judetul Storojinet / I. Dumitrascu, I. Biber, I. Sandulescu . - Cernauti : Glasul Bucovinei, 1938. – 13 p.
126. Emmanuel de Martonne. Essai de carte ethnographique des pays roumains / Emmanuel de Martonne// Annales de Géographie, Vol. XXIX, Nr. 158, 1920. - P. 84-86.
127. Expunerea de situatie a judetului Hotin. - Chisineu: Monitorul oficial si imprimeriile statului, 1935. - 110 p.
128. Expunerea de situatie a judetului Hotin. - Hotin: Tipografia M. Landvigher, 1933. - 89p.
129. Grigorovita M. Invatamintul in nordul Bucovinei (1775-1944) / M. Grigorovita. – Cernauti : Tiparul Glasul Bucovinei ,1993. – 28 p.
130. Gusuleac M. Consideratiuni geobotanice asupra pinului silvestru in Bucovina / M.Gusuleac // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti, Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1930. – P. 310-322.

131. Gusuleac M. Constantin Hormuzachi. In Memoriu / M. Gusuleac // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti, vol XI 1937 Cernauti: Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1938. – P. 1-3.
132. Gusuleac M. Die europaischen Arten der Gattung Aiulusa / [M. Gusuleac](#) // Bul. Fac. St. Cern. I (1927), Cernauti, 1927. – P. 77-123.
133. Gusuleac M. Note critice asupra specie Pulmona rubra Schott / M. Gusuleac // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti, Cernauti: Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1929. – P. 131-140.
134. Gusuleac M. Urme de vegetatie holofila in Bucovina / M. Gusuleac // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti, Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1933. – P. 329-345.
135. Heinich H. Dezvoltarea industriei textile in Bucovina / H. Heinik // Industria din Bucovina. Indicatorul interpretarilor industriale.- Cernauti: Tipografia A. Hornik, 1936.- P.24 – 28.
136. Hurmuzachi C. Fauna der Bucovina nest Betrach / C. Hurmuzachi // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1934. – P. 113-135.
137. Hurmuzachi C. Grundilien fur die biogeogfaphie und biogenese der europaischen Makrolepidopteren / C. Hormuzachi // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti, Cernauti: Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1929. – P. 31-38.
138. [Hurmuzachi C.](#) Cercetări noi asupra faunei din Bucovina. Landsaft si vegenatia / Constantin Hurmuzachi // Buletinul Societății de Stiinte din Bucuresti (An. X, nr. 1 si 2), Imprimeria Statului.- Bucuresti, 1901.- P. 77-110.
139. [Hurmuzachi C.](#) Conspectus specierum et varietatum generis Rubus L. circum Ischl. hucusque observatarum / Constantin Hurmuzachi // Editura Cultura Natională.- Cernăuți, 1925.- 44 p.
140. [Hurmuzachi C.](#) Opiniuni mai noua despre evolutia geografica a faunei si florei europene aplicate la fauna lepidopterelor / Constantin Hurmuzachi. – Bucuresti : Socec & Co.,S.A., 1936. – 12 p.

141. Ichim R. Profesorul Eugen Botezat, un mare vinator din Bucovina / R. Ichim // Anul II, nr. 1. – Radauti : Bucovina forestiera, 1994. – P. 103-104.
142. Iiut E. Invatamintul primar si normal - primar in Bucovina dupa unire / E. Iiut // Institutul de arte grafice si editura " Glasul Bucovinei ".- Cernauti, 1928. – 23 p.
143. Ionescu D. Construirea căilor ferate în Bucovina / D. Ionescu // Revis istorică. – București : Editura Academiei Române. – 1995. - №9-10. – P. 847-857.
144. Jucan G. [Un om de știință: Traian Stefureac](#) / Gratian Jucan // Bucovina forestieră, anul VII, nr. 1-2. – 1999. – 312p.
145. Kuzyshyn A. / Territorial analysis of human development index of the Ukraine: regional feature / A. Kuzyshyn // Вопросы географии и геоэкологии. – Алматы, 2014.-№1.- С.41-46.
146. Leu P. Ecouri nationale si international la moartea lui S.F. Marian / P. Leu. – Iasi : Cercetari istoric, A.IX-X,. 1978-1979. – P. 673-678.
147. Leu P. Introducere. Marian S.F. Ledende istorice din Bucovina / P. Leu // Suceava : Junimea, 1981. – P. 7-18.
148. Leu P. Simion Florea Marian, professor la gimnaziul din Suceava / P. Leu. – Suceava : Anuarul muzeului national al Bucovinei, 1994. – Vol. XXI. – P. 459-463.
149. Leu P. Simion Florea Marian. Monografie / P. Leu. – Suceava : Euroland, 1996. – 456 p.
150. [Loghin C](#) . O sută de ani dela nașterea lui Alecu Hurmuzachi : Pagină comemorativă / Constantin Loghin. – Cernăuți : Institutului de Arte grafice și ed." Glasul Bucovinei", 1924. – 32 p.
151. Loghin C. Istoria literaturii romane din Bucovina 1775-1918 / C. Loghin. – Cernauti : Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1926. – 280 p.
152. Loghin C. Scriitori bucovineni / C. Loghin. – Bucuresti : Reforma sociala, 1924. – 280 p.
153. Ionescu D. Construirea căilor ferate în Basarabia / D. Ionescu // Rev. istorică. – București : Editura Academiei Române. – 1993. - №9-10. – P. 887-891.
154. Luceac I. Hurmezakestii si scrisul romanesc din Bucovina in cea a doua jumatate a secolului al XIX-lea / I. Luceac // Glasul Bucovinei. – 2007. – N 2. – P. 66-73.

155. Luceac I. Inca o data despre casa Hurmuzaki din Cernauti / I. Luceac // Glasul Bucovinei. – 2009. – An. XVI, N 3 . – P . 39-47.
156. [Lucian Predescu](#), Enciclopedia României. / [Lucian Predescu](#) // Cugetarea, Editura Saeculum. – Bucuresti, 1999. – 380 p.
157. Lupu I. Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina / I. Lupu // Glasu Bucovinei. Revistă trimestrială de istorie și cultură. – Cemăuți – București. – 1997. - №1(13). – P. 37-47.
158. Lupu O. M. Romanii / O. Lupu// Revista de istorie si tepric literara. – T. 26, 1977. – P. 85-90.
159. Mantu G. Agricultura țaranească în criza economică / G. Mantu // Aspectele crizei romanești în cadrul crizei mondiale. Comunicări făcute la asociația generală a economiștilor din România. – București : Tip. „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1937. –P. 179-214.
160. Marcu O. Distrugatorii padurilor Bucovinei / Orest Marcu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1927. – P. 154-194.
161. Marcu O. Neue Koleopterenfunde aus der Bucovina / Orest Marcu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1929. – P. 160-171.
162. Marcu O. Observari asupra generatiilor unor distrugatori ai padurilor din Bucovina din anul 1928 / Orest Marcu. – Cernauti : Institutul de arte grafice si ed. Glasul Bucovinei, 1929. – P. 8-15.
163. [Marcu O.](#) Uber eine Missbildung von Cotugnia polyacantha Fuhrm (Distrugătorii pădurilor Bucovinei. Fam. Ipidae) / Orest Marcu. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1927. – 56 p.
164. [Marcu O.](#) Contribuțiuni la distrugătorii păpurilor din Bucovina : Fam. ipidae / Orest Marcu // Buletinul Facultății de Științe", vol. 1, fasc. 2. – Cernăuți : Inst. de arte grafice si ed. "Glasul Bucovinei", 1927. – P. 424 - 427.
165. [Marcu O.](#) Prodromul faunei entomologice din România / Orest Marcu. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1930. – 7 p.

166. [Marcu O.](#) Contribuțiuni la oecologia unor distrugători ai pădurilor Bucovinei / Orest Marcu. – Cluj : Cartea românească, 1930. – 10 p.
167. Mardari C. [The historical of botanical researches realized in Neagra Brostenilor river basin](#) / C. Mardari // Buletinul Grădinii Botanice, Iasi: Tomul 13. – 2006. – P. 113-118
168. Marian L. Simion Florea Marian / L. Marian // Junimea literara. – N. 6-7, 1907. – P. 149-156.
169. Marian L. Simion Florea Marian. Schite biografice / L. Marian. – Bucuresti, 1910. – 19 p.
170. Marian S. Calendarul poporal. Credinte, datine si moravuri romane / S. Marian // Familia.- N. 42, A. XIII., 1877. – P. 497-498.
171. Marian S. Calendarul poporal. Credinte, datine si moravuri romane / S. Marian // Familia.- N. 43, A. XIII., 1877. – P. 505- 506.
172. Marian S. F. Datinele poporului roman / S. F. Marian // Familia. – N. 81-82, A. II., 1866.- P. 452- 479.
173. Marian S. Nasterea la romani. Studiu etnografic / S. Marian. - Bucuresti: Tipografia Carol Glob, 1892.- 441 p.
174. Marian S. Nunta la romani / S. Marian. - Bucuresti: Tipografia Carol Glob, 1892.- 593 p.
175. Marian S. Sarbatorila la romani/ S. Marian. - Bucuresti, 1898.-Vol I.- 290 p.; 1899.-Vol. II.-307 p.; 1901. – Vol. III. – 346 p.
176. Michelson Paul E. [Ion I. Nistor in Romanian Politics, Scholarship, and Culture, 1919-1933](#) / Paul E. Michelson // Bucuresti : Codrul Cosminului, XVII. – 2011. – nr. 1. – P. 117-148.
177. Miclescu I. Căile ferate dupa razboi / I. Miclescu // Aspectele crizei romanești în cadrul crizei mondiale. Comunicări făcute la asociația generală a economiștilor din România. – București : Tip. „Bucovina”, 1926. – P. 120-135.
178. Miclescu I. Căile ferate, criza și politica transporturilor / I. Miclescu // Aspectele crizei romanești în cadrul crizei mondiale. Comunicări făcute la

- asociația generală a economiștilor din România. – București : Tip. „Bucovina”, 1937. – P. 555-583.
179. Mohan G. Istoria biologiei în date / G. Mohan, L. Gavrilă, A. Ardelean, C. Pârvu. – Editura All, București, 1996. – 145 p.
180. Monah G. Ecologie și protecția mediului / G. Monah, A. Ardelean. – Editura Scaiul, București, 1993. – P. 68.
181. Morariu C. Parti nin istoria romanilor Bucovinei / C. Morariu. – Cernauti : ed. "Glasul Bucovinei", 1894. – 587 p.
182. Nastasi A. Industria din Bucovina / A. Nastasi // Industria din Bucovina. Indicatorul interpringerilor industriale.- Cernauti: Tipografia A. Hornik, 1937.- P.11-13.
183. Nastasi A. Criza fgricola in 1930 / A. Nastasi // Industria din Bucovina. Indicatorul interpringerilor industriale.- Cernauti: Tipografia A. Hornik, 1935.- P.15-20.
184. Nastasi A. Reforma agrara si problemele agriculturii / A. Nastasi // Industria din Bucovina. Indicatorul interpringerilor industriale.- Cernauti: Tipografia A. Hornik, 1937.- P.25-29.
185. Neagoe S. Ion Nistor, un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni / Stelian Neagoe. – Bucuresti : Istoria Basarabiei, [Humanitas](#), 1991. – 232 p.
186. Nimigeanu G. Constantin Bratescu. Opere alese / George Nimigeanu. – Bucuresti : Editura stiintifica, 1967. – 288 p.
187. Nistor I. Amintiri razlete din timpul Unirii / Ion I Nistor. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1939. – 511 p.
188. Nistor I. Antwort an die ukrainshe denkschrifit / Ion I. Nistor. – Bukarest, 1942. – 20 p.
189. Nistor I. Bejenari Ardeleni in Bucovina / Ion I. Nistor // Extras din “Codrul Cosminului”, 1925, Buletinul Institutului de istorie si limba de la Universitatea din Cernauti. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1926. – P. 441-533.
190. Nistor I. Contra deposedarii Universitatii din Cernauti. Discuc rostit in sedintele Senatului din 12 si 13 Aprilie 1927: Extras din “Glasul Bucovinei” № 23 / Ion I. Nistor. – Cernauti : Institutul de arte grafice si ed. Glasul Bucovinei, 1927. – 24 p.

191. Nistor I. Drumurile noastre in ultima suta de ani / Ion I. Nistor. – Bucuresti : Tip. Cartea Romaneasca, 1929. – 16 p.
192. Nistor I. Istoria Basarabiei : Scriere de popularizare / Ion I. Nistor. – Ed.4. - Cernauti : Institutul de arte grafice si ed. Glasul Bucovinei, 1924. – 451 p.
193. Nistor I. Politica de unitate nationala: Discursul sau rostit la Mesajul Tronului / Ion I. Nistor. – Cernauti : Inst. Glasul Bucovinei, 1923. – 76 p.
194. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918 : Studiu si documente / Ion I Nistor. – Bucuresti : Cartea Romaneasca, 1928. – 80 p.
195. Nistor I. Universitatea din Cernauti. Anuarul Universitatii Regele Carol al II-lea din Cernauti pe anul de studii 1936-1937 / Ion I. Nistor. – Cernauti : Institutul de arte grafice si ed. Glasul Bucovinei, 1937. – 248 p.
196. Nistor I. Amintiri razlete din timpul unirii / I. Nistor. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1938. – 311 p.
197. Nistor I. Romanii si rusinii din Bucovina / I. Nistor // Buletinul institutului de istorie si limba de la universitatea din Cernauti, Codrul Cosminului. – Cernauti, 1925 – p. 45-53.
198. Nistor I. Bucovina sub dominatiunea Romaneasca: la 20 de ani de la unire / I. Nistor. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1938. – 64 p.
199. Nistor I. Harta etnografica a Bucovinei intocmita pe terenul recensamantului oficial din 1910 / I/ Nistor . – Bucuresti: Gobl Rasidescu, 1918. – P. 1.
200. Nistor I. Istoria Basarabiei: Scriere de popularizare / I. Nistor // Editia I-a. – Cernauti : Glasul Bucovinei, 1923. – 445 p.
201. Nistor Ion I. Contributiuni la relatiunile dintre Moldova si Ucraina / I. Nistor // Extras din Memoriile sectiunii istorice al Academiei Romane. – Seria 3. – Tomul 13. – Mem. 2. – Bucuresti : Tip. Cartea Romaneasca, 1933. – 37p.
202. Nour A. Basarabia. Harta etnografica / A. Nour. - Bucuresti : 1916. - P. 1.
203. Omagiu lui Ion I. Nistor 1912 – 1937 : историческая литература. - Cernăuți : Glasul Bucovinei , 1937. – 560 p.

204. Omagiu memoriei profesorului Nicolae Florescu (1867-1939) // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Vol XII. – 1938. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1939. – P.1-2.
205. Pamfile T. Agricultura la romani. Studiu etnografic / T. Pamfile. - Bucuresti : Academia Romana, 1913. – 187 p.
206. Pamfile T. Elena Niculita-Voronca „Studii in Folclor” / T. Pamfile // Ion Creanga.- N.2, (A. VII). 1914.- P. 33-34.
207. Pamfile T. Industria casnica la romani. Trecutului si starea ei de astazi / T. Pamfile. - Bucuresti: Academia Romana, 1910.- 504 p.
208. Pânzaru I. Ștefureac Traian / I. Pinzaru // “Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic”, I, Suceava, 1982.- p. 147-150.
209. Papuc L. Gazetarul Constantin Hurmuzachi / Liviu Papuc. – Cernauti : Analele Bucovinei. – An.16, N 1. – 2009. – P. 225-256.
210. [Petru B. Eugen Botezat \(1871-1964\). ECOS 18 / 2006, Revistă de educație ecologică și ocrotire a naturii Bucuresti/Bejinariu Petru. – Bucuresti, 2006. – 215 p.](#)
211. Plamadeala A. Contributiuni istorice privind perioada 1918-1939 / A. Plamadeala. – Sibiu, 1987. – 447 p.
212. Podani G. Simion Florea Marian, un classic al stiintei etno-folclorice / G. Podani. – Bucuresti : Lumea Carpatica. - № 4. – 2002. – P. 38-41.
213. Pop V. Conspect asupra literaturii romane si scrisorile ei de la inceput si pana astazi / V. Pop. – Bucuresti : C.N. Radulescu, 1876. – 331 p.
214. Popescu I. Profesorul dr. Nicolae Steleanu / I. Popescu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1935. – P. 1-22.
215. Popescu A. Basarabia Studiu istoric, politic, etnografic / A. Popescu. – Chisinau : Tipografia Eparhiala “Cartea Romineasca”, 1932. – 118 p.
216. Popescu G. Dunarea din punct de vedere economic / G. Popescu. – Bucuresti : Cartea Romineasca, 1928. – 17 p.
217. Popescu G. Gurile Dunarii si importanta economica a Romaniei / G. Popescu. – Bucuresti : Cartea Romineasca, 1928. – 15 p.

218. Popescu I. Romanii din Bucovina / Ion Popescu. – Cernauti : Zorile Bucovinei, 2004 – 322 p.
219. Steleanu S. Fnaliza schimbarii climei / S. Steleanu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1927. – P. 45- 57.
220. Popescu I. Studiul modului de furtuni in orasul Cernauti / I. Popescu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1935. – P. 15-65.
221. Prelipcean J. Bemerkungen uber einige Kohlenvorkommnisse in der flyschzone der Bukowina / J. Prelipcean // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1927. – P. 218-235.
222. Prelipcean J. Bericht uber Tiefbohrungen im Vorlande der Bucovina / J. Prelipcean // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. - Vol XII. – 1938. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1939. – P. 55-68.
223. **Prelipcean J.** Kritik einer Arbeit über Flußanzapfungen in der Bukowina und in Pokutien. "Buletinul Facultati de Stiinte din Cernauti" / **J. Prelipcean.** – Cernauti, 1928. – P. 58-64.
224. Prelipcean J. Zum staubfall vom 26-28 april 1928 in osteuropa / J. Prelipcean // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1929. – P. 340-352.
225. Programa cursurilor pentru anul de studii 1920-1921 universitatii din Cernauti, editura Senatului academic. – Cernauti, 1920. – 15 p.
226. Programa cursurilor pentru anul de studii 1927-1928 universitatii din Cernauti, editura Senatului universitar. – Cernauti, 1927. – 17 p.
227. Programa cursurilor pentru anul de studii 1930-1931 universitatii din Cernauti, editura Senatului universitar. – Cernauti, 1930. – 26 p.
228. Programa cursurilor pentru anul de studii 1931-1932. Inceputul 1 octombrie 1931. Finea 30 iunie 1932. Editura SenatuluiUniversitar. – Cernauti, 1931. – 18 p.
229. Programul cursurilor si ai lucrarilor in seminare, institute si laboratoare in anul scolar 1939-1949 universitatii Regele Carol II. – Cernauti, 1939. – 23 p.

230. Programul cursurilor si ai lucrarilor in seminare, institute si laboratoare in anul scolar 1938-1939 universitatii Regele Carol II. – Cernauti, 1938. – 25 p.
231. Programul cursurilor si ai lucrarilor in seminare, institute si laboratoare in anul scolar 1936-1937 universitatii Regele Carol II. – Cernauti, 1936. – 22 p.
232. Programul cursurilor si ai lucrarilor in seminare, institute si laboratoare in anul scolar 1937-1938. – Cernauti, 1937. – 23 p.
233. Programul cursurilor si ai lucrarilor in seminare, institute si laboratoare in anul scolar 1935-1936 universitatii Regele Carol II. – Cernauti, 1935. – 21 p.
234. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1938. – Cernăuți : Tipografia Jeremia Oprișeanu, 1939. — 35 p.
235. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1935. – Cernăuți : Institutul de Arte grafice și Editură „Mercur”, 1936. – 45 p.
236. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1930. — Cernăuți : Tipografia „Mercur”, 1931. – 28 p.
237. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1931. - Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1932. – 31 p.
238. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1933. – Cernăuți : Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1934. – 36 p.
239. Raport despre mersul Comerțului și Industriei în circumscripția Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți pe anul 1936. – Cernăuți : Tipografia Universității Cernăuți, 1937. – 45 p.
240. Rascanu A. Bucovina din punct de vedere industrial / Aurel Rascanu. – Cernauti : Intitulul de Arte gtafice si Editura “Glasul Bucovinei”, 1922. – P. 34-42.
241. Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930. Neam, limba maternă, religie. – Vol. II. – București, 1938. — 331 p.

242. Rosca Al. Contributiuni la cunoasterea Arachnoidelor din Bucovina /Al. Rosca // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1930. – P. 201-235.
243. Rudenko V. "Population number and density within physic-geographical region of Ukraine"/ Rudenko V. Rudenko S. Yermiia H. // Geographia cassoviensis 2015 – Vol. IX – Slovakia, 2015. – P. 140-147.
244. Russu D. Membrii Academiei Române, 1866-1999 / Dorina N. Russu. - București : Editura Academiei Române, 1999 – 203 p.
245. Sbiera I. O pagina din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreuna cu niste notite despre familia Hurmuzachi / I. G. Sbiera. – Cernauti : Soțietatea tipografică bucovineană, 1899 – 45 p.
246. Sbiera I. Simion Florea Marian / I. Sbiera. – Sibiu : Enciclopedie romana, TIII., 1904. - P. 205-207.
247. [Sbiera Ion G.](#) O pagină din istoria Bucovinii din 1848-1850 dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzachi / I. G. Sbiera. – Cernăuț : Soțietatea tipografică bucovineană, 1899. – 39 p.
248. Scurtu M / România între anii 1918-1940. Documente și materiale /. M. Scurtu. – București : Editura Universității, 2001. – 168 p.
249. [Slemco Roman. Problemele cercetării viitoare ale mării Negre și regiunilor marginase / R. Slemco // Analele Dobrogei. XVII, 1936.- P. 206-207.](#)
250. Smochina N.P. Romanii Transnistrieni / N. P. Smochina // 1940.- P.1.
251. [Stefureac T.](#) Consideratiuni asupra vegetatiei și florei muschilor (Briophitelor) din Valea Vijnicioarei (Bucovina) / Traian I. Stefureac // Extras din "Buletinul Facultatii de Stiinte din Cernauti". Vol.X., Cernauti : 1936. – P. 302-344.
252. [Stefureac T.](#) Insemnari ecologice și fitosociologice asupra muschiului " Buxbaumia aphylla L" din asociatiile "Pinului" în Romania. Okologisce und phytosoziologisce Bemerkungen uber "Buxbaumia aphylla L." aus den "Pinus" Assoziationen in Rumanien. (Cu 3 vederi și 5 figuri în text) : / T.I. Stefureac// .Extras din "Buletinul Facultatii de Stiinte din Cernauti". – Vol.XI, 1937. – Cernauti, 1938. – P. 237-265.

253. [Stefureac T.](#) Cateva consideratiuni fitogeografice asupra muschiului "Buxbaumia aphylla L." din regiunea alpina a Carpatilor Bucovinei.(Cu 2 figuri in text) / Traian I. Stefureac // Extras din "Buletinul Facultatii de Stiinte din Cernauti". – Vol. X. – 1936. – Cernauti : 1936. – P. 291-300.
254. Steleanu N. Problema caldurii proprii a pamintului / N.Steleanu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1927. – P. 33-44.
255. Steleanu N. Regimul vintului in Cernauti / N. Steleanu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1928. – P. 87-27.
256. Steleanu N. Nebulisitatea si forma norilor la Cernauti/N. Steleanu//Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1929. – P. 63-88.
257. Steleanu N. Note meteorologice / N. Steleanu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1930. – P. 22-25.
258. Tarălungă E. Enciclopedia identității românești. Personalități / Ecaterina Tarălungă. – Bucuresti : Editura Litera, 2011. – 345 p.
259. Tarnavschi I. Contributiuni la ecologia si phytosociologia specie Buxbaumia indusiata / I.T. Tarnavschi // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1936. – P. 282-291.
260. Tarnavschi I. Contributiuni la cunoasterea algelor din Bucovina / I. Tarnavschi // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1930. – P. 225-289.
261. Tarnavschi I. T. Monografia polenului florei din Romania / I. T. Tarnavschi // Bucuresti : Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1931. – 240 p.
262. Toma Iogru G. Romanii din anul 1918 / I. G. Toma // Institutul de arte grefice si editura "Glasul Bucivinei". № 744. – Cernauti, 1921. – P. 12.
263. Toma Iogru G. Votarea reformei agrare / I. G. Toma // Institutul de arte grefice si editura "Glasul Bucivinei". № 748. – Cernauti, 1921. – P. 8.
264. Toma Iogru G. Reforma agrara averescana pentru Bucovina/I. G. Toma . - Institutul de arte grefice si editura "Glasul Bucivinei". № 755. - Cernauti, 1921.- P.4.

265. Toma T. Situatia Agricola a Bucovinei / T. Toma // Revue Bryologique et Lichenologique, T.XXXVI, Fasc.1-2.- Paris.- P. 300-303.
266. Topa E. Bibliografia manualilor rominesti de botanica / E. Topa . - Cernauti : Revista de Pedagogie, 1935. – 268 p.
267. Topa E. Fragmente floristice din Bucovina si Basarabia de Nord / E. Topa // Cluj : Buletinul Gradinii Botanice si al Muzeului Botanic dela Universitatea din Cluj. Vol. XV, Nr. 1-4, 1935. – P. 209-218.
268. Topa E. Vegetatia halofitelor din Nordul Romaniei in legatura cu cea din restul tarii / E. Topa . - Cernauti : Buletinul Facultatii de Stiinte din Cernauti, XIII., 1939. – 79 p.
269. Topa E. Contributiuni la flora Basarabiei de Nord / Emilian Topa // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1933. – P. 321-338.
270. Topa E. Contributiuni la flora palustra si acvatica din Bucovina / Emilian Topa // Extras din Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Vol II. – Cernauti, 1928. – P. 389-393.
271. Topa E. Natura ca factor constitutive al unitatii Neamului Romanesc / Emilian Topa. – Cernauti : Revista de Pedagogie. An.4. – 1934. – P. 1-2.
272. Topa E. O Gradina botanica scolara / Emilian Topa. – Cernauti : Revista de Pedagogie. An.3. – 1933. – P. 3-4.
273. Topa O. Ceremusul alaturi de Nistru. Mazilii si Razestidin Bucovina pentru Basarabia:Conferinta tinuta de dr.Ovid Topa in sala Casei polone din Vascauti cu ocazia marei manifestatiuni nationale pentru Basarabia / Ovid Topa. – Cernauti-Vascauti : Glasul Bucovinei, 1924. – 20 p.
274. Topa O. Germanii si evreii / Ovid Topa // Revista Bucovinei, № 8. Tipografia Bucovina, Bucuresti, 1916 – P. 213 - 218.
275. Topa O. Primejdiile unei industrializari prea pripite / Ovid Topa // Institutul de arte grerice si editura "Glasul Bucivinei". № 771. – Cernauti, 1921. – P. 7.
276. Topa O. Romanii de pe valea Ceremusului / Ovid Topa // Institutul de arte grerice si editura "Glasul Bucivinei". № 770. – Cernauti, 1921. – P. 2.

277. Toroutiu I. E. Din trecutul Cernautilor / I. E. Toroutiu // Revista Bucovinei, № 6. Tipografia Bucovina, Bucuresti, 1916 – P. 136 - 139.
278. Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.
279. Toroutiu I. E. Romanii si clasa de mijloc din Bucovina / I. E. Toroutiu. – Cernauti : Editura autorului, 1912. – 150 p.
280. Toroutiu I. E. Studii si documente literare / I. E. Toroutiu. - Bucuresti : Institutul de arte grafice “Bucovina”, 1931-1940. – p. 476 (I), 452 (II), 480 (III), 534 (IV), 465 (V), 531 (VI), 516 (VII), 470 (VIII), 464 (IX), 537 (X), 591 (XI).
281. Trebici V. Relațiile dintre societățile studențești române și germane de la Universitatea din Cernăuți, ca model de înțelegere interetnică (1875-1938) / Vladimir Trebici // Analele Bucovinei. IX. 2,. – București : Editura academiei romane, 2002. – 397-403 pp.
282. Ungureanu C. Invatamintul primar din Bucovina / Constantin Ungureanu // Inst. de istorie, stat si drept al Acad.de stiinte al Moldovei. – Chisinau : Civitas, 2007. – 336 p.
283. Vladutiu I. Etnografia Romaneasca. Istorice. Cultura materiala. Obiceiuri / I. Vladutiu. – Bucuresti : Editura stiintifica, 1973. – 507 p.
284. Vladutiu I. Probleme de cercetare in domeniul etnografiei / I. Vladutiu // Stugii si material privind istoria Romaniei. – Bucuresti : Editura Academiei, 1954. – p. 229-283.
285. Voronca E. N. Datinele si credintele poporului roman. E. N. Voronca // Cernauti: Tipografia Isigor Wiegler, 1903. – 203 p.
286. Voronca E. N. Industria casnica in Bucovina / E. N. Voronca // Cernauti : Glasul Bucovinei, 1922. – 14 p.
287. Voronca E. N. Studii in Folclor / E. N. Voronca . - Bucuresti : Tipografia G. A. Lazareanu, 1908.- Vol. I.–303 p.: Cernauti: Gutenberg, 1912-1913. – Vol. II.–450p.
288. Voronca E. Industria casnică în Bucovina / E. Voronca. – Cernăuți : Institutul de arte grafice și editura „Glasul Bucovinei”, 1922. – 14 p.

289. Vrabie G. Folcloristica romana. Evolutie, curente, metode / G. Vrabie. – Suceava : Editura pentru literature, 1968. – 446 p.
290. Vrabie G. Folclorul. Obiect. Principii. Metoda. Categori / G. Vrabie. – Bucuresti : Editura Academiei, 1970. – 555 p.
291. Vulcanescu R. Istoria stiintelor in Romania. Entologia. Folcloristica / R. Vulcanescu. – Bucuresti : Editura Academiei, 1975. – 109 p.
292. Zece ani de viață agricolă în Bucovina // Progresul. – 1929. – №1. – P. 6-14.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А. 1

**Результати спостережень кількості грозових днів у м. Чернівці
(1908-1934 рр.) ***

Роки	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	Всього за рік
1908	-		4	7	8	4	3	-	26
1909	-		3	7	3	1	3	1	19
1910	-		4	9	1	3	1	-	22
1911	-		7	2	5	10	1	-	26
1912	-		3	5	8	4	-	-	20
1913	-		5	4	10	5	-	-	25
1914	-		12	17	11	2	1	-	43
1915	-		6	10	5	4	1	1	28
1920	-		9	8	9	6	1	-	33
1921	-		10	4	7	2	1	-	27
1922	-		7	12	3	4	3	-	30
1923	-		11	9	7	4	3	-	37
1924	-		5	8	4	4	3	-	25
1925	1		8	6	10	12	-	-	39
1926	-		8	10	5	2	-	-	26
1927	-		3	8	8	8	3	1	34
1928	-		1	4	3	6	1	-	15
1929	-		6	1	4	6	1	-	18
1930	-		5	6	7	5	2	1	30
1931	-		7	4	4	5	3	-	25
1932	-		7	5	7	5	1	1	26
1933	-		1	6	2	4	-	-	13
1934	-		6	12	8	4	-	-	31
Всього	1	29	138	164	139	110	32	5	618
Відсоток	0,16	4,60	22,29	26,49	22,62	17,77	5,17	0,81	100

* Popescu I. Studiul modului de furtuni in orasul Cernauti / I. Popescu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1935. – P. 15-65.

Додаток А. 2

Кількість гроз у м. Чернівці на місяць (1908-1934рр.) *

Роки	березень	квітень	травень	Червень	липень	серпень	вересень	жовтень	Всього за рік
1908	-	-	5	8	10	5	5	-	33
1909	-	1	5	9	3	1	4	1	24
1910	-	4	5	17	1	3	2	-	32
1911	-	2	9	2	7	14	2	-	36
1912	-	-	5	5	12	4	-	-	26
1913	-	1	6	5	18	7	-	-	37
1914	-	-	15	38	18	3	1	-	75
1915	-	1	8	15	6	5	1	1	37
1920	-	-	18	7	16	6	1	-	50
1921	-	3	11	17	9	2	1	-	33
1922	-	1	12	13	6	6	3	-	45
1923	-	3	15	8	8	4	4	-	47
1924	-	1	6	7	5	6	3	-	29
1925	2	3	9	12	13	12	-	-	46
1926	-	1	11	9	6	2	-	-	32
1927	-	3	4	4	9	11	3	1	40
1928	-	-	1	1	4	7	1	-	17
1929	-	-	7	8	4	6	1	-	19
1930	-	5	5	5	7	9	2	1	37
1931	-	2	11	5	4	5	4	-	31
1932	-	-	10	7	11	8	1	1	36
1933	-	-	1	13	2	5	-	-	15
1934	-	1	6	9	9	4	-	-	33
Всього	2	32	185	224	188	135	39	5	810
Відсоток	0,25	3,95	22,84	27,65	23,21	16,67	4,81	0,62	100

* Popescu I. Studiul modului de furtuni in orasul Cernauti / I. Popescu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1935. – P. 15-65.

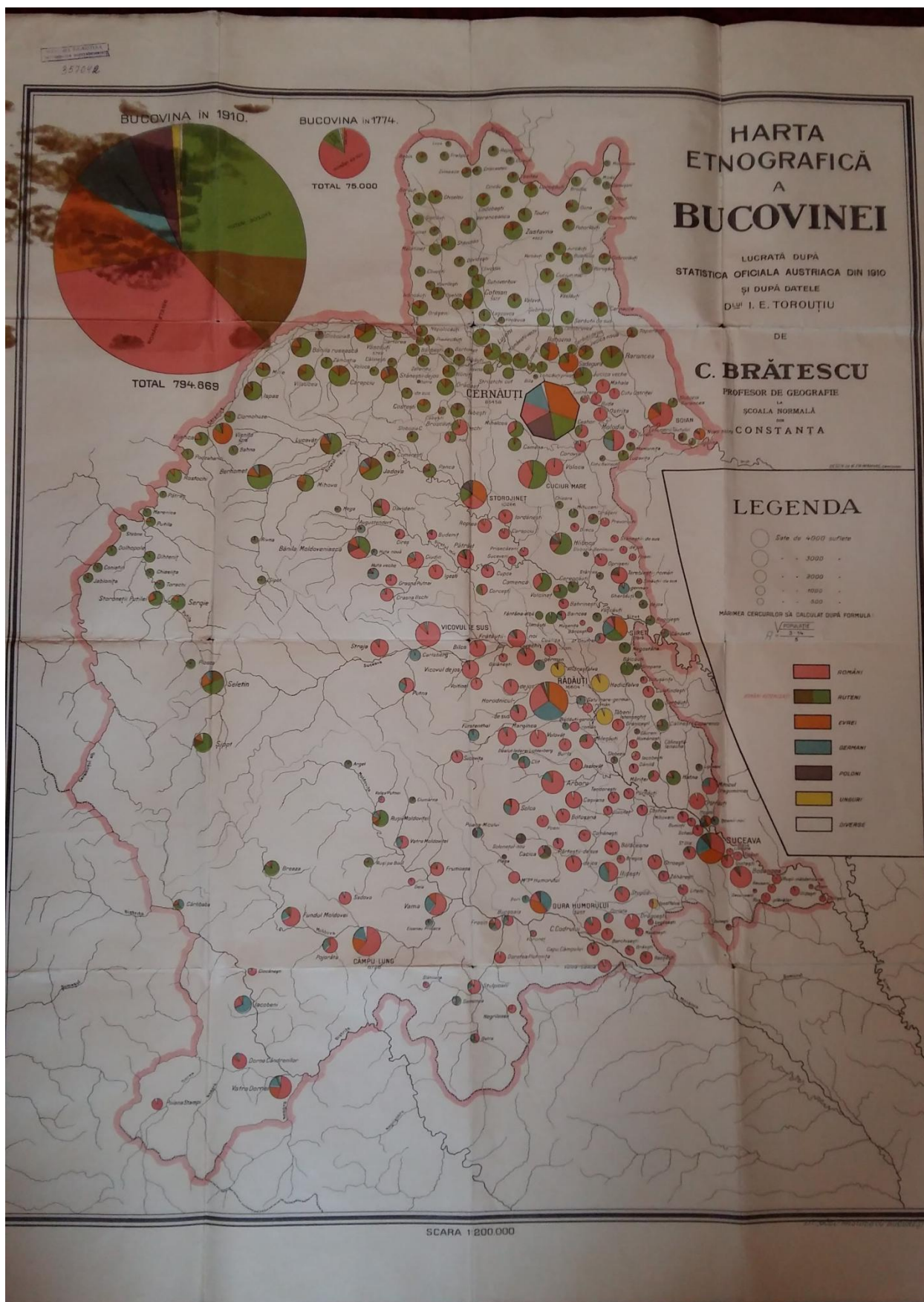
Додаток А. 3

Спостереження напрямку гроз у м. Чернівці (1911-1934 рр.)*

Роки	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	Різні напрямки	Всього
1911	5	3	4	-	-	2	8	13	1	36
1912	1	1	3	1	2	3	10	4	1	26
1913	2	1	10	3	8	-	7	4	2	37
1914	10	12	119	5	7	2	4	8	8	75
1915	7	-	2	1	6	9	2	3	7	37
1920	5	7	4	2	1	7	15	6	1	50
1921	7	5	-	3	1	1	6	6	4	33
1922	3	1	2	1	2	3	20	12	1	45
1923	4	-	-	1	5	2	16	17	2	47
1924	2	2	3	4	5	5	3	5	-	29
1925	5	8	1	4	6	8	6	8	-	46
1926	2	1	6	6	5	4	3	5	-	32
1927	5	2	3	-	3	13	7	6	1	40
1928	1	-	-	1	-	-	10	5	-	17
1929	6	-	1	-	5	-	3	4	-	19
1930	5	2	2	4	5	11	4	4	-	37
1931	-	2	1	2	3	4	2	15	2	31
1932	4	6	1	4	3	4	1	12	1	36
1933	2	-	-	1	-	1	7	3	1	15
1934	3	2	-	1	2	3	8	12	2	33
Всього	79	55	62	44	69	82	142	152	36	721

* Popescu I. Studiul modului de furtuni in orasul Cernauti / I. Popescu // Buletinul facultatii de stiinte din Cernauti. – Cernauti : Editura Facultatii de Stiinte din Cernauti, 1935. – P. 15-65.

Додаток Б
 Етнографічна карта Буковини К. Бретеску, 1910 р. [94]

Додаток Е

Додаток Е. 1
Додаток Е. 1.1

Розподіл чисельності населення Чернівецького повіту за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Біла	7	376	15	4	20	-	422
2	Боян	5125	382	1181	-	651	1	7340
3	Буда	1159	-	41	-	-	-	1200
4	Кам'яна	11	2161	105	4	-	-	2281
5	Чагор	1540	786	30	128	12	-	2496
6	Черновка	4	2131	171	28	166	6	2506
7	Кічера	50	726	30	-	3	-	809
8	Коровія	1510	23	26	88	18	-	1665
9	Баїнські	91	334	4	8	-	-	437
10	Остриця (кут)	1596	-	47	-	-	-	1643
11	Великий-Кучурів	3781	5339	383	197	68	-	768
12	Добродівці	8	1667	151	-	49	1	1876
13	Гоголіна	135	450	23	23	24	6	661
14	Нова Жучка	10	1922	539	-	480	10	2961
15	Стара Жучка	15	3363	256	116	167	42	33959
16	Лехучень	94	660	32	4	157	-	947
17	Ленківці	1	1295	55	8	35	-	1394
18	Околиця Ленківців	1	661	165	44	77	-	948
19	Лудігореча	528	168	14	23	16	-	749
20	Лукавіца	52	1410	50	6	-	4	1552
21	Магала	2332	-	81	-	-	-	2413
22	Нові Мамаївці	-	2766	100	5	29	-	2900
23	Старі Мамаївці	-	1982	91	-	24	-	2097
24	Маморниця	8	536	20	-	15	1	580
25	Міхалча	911	1977	80	27	18	2	3015
26	Молодія	2676	815	212	1467	44	5	5219
27	Новоселиця	817	102	92	83	117	23	2104
28	Остриця	2319	-	64	-	-	-	2383
29	Раранча	42	4716	268	17	104	-	5147
30	Слобода	21	1246	31	12	-	-	1310
31	Ревна	8	1442	11	-	4	-	1465
32	Рогозна	4	1428	2279	-	496	-	4207
33	Садгора	14	639	3410	-	370	6	4439
34	Нижні Шерівці	5	840	43	-	21	4	913
35	Верхні Шерівці	-	1807	75	4	102	-	1988
36	Шубранець	-	1829	50	2	5	-	1886
37	Стрилецький Кут	1	1858	18	5	-	2	1884
38	Топорівці	16	895	451	20	78	-	5460
39	Цурень	728	8	73	9	10	5	833
40	Вашківці	-	2201	165	-	29	-	2395
41	Волока	3826	11	90	83	17	-	4027
42	Задубрівка	-	1016	22	8	11	-	1057
43	Чернівецький повіт (район)	29446	56873	10914	2423	3532	118	103306

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 1.2

Розподіл чисельності населення Кіцманського повіту за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Кіцмань	9	4299	666	135	455	13	5577
2	Берегомет	1	849	78	-	18	-	946
3	Клівці	5	1217	50	12	18	-	1302
4	Кліводівці	-	1761	158	-	-	-	1919
5	Давидівці	3	1173	63	-	-	-	1239
6	Дубівці	-	1239	80	5	48	-	1372
7	Гаврилівці	-	1005	88	4	12	-	1109
8	Южинці	-	1057	90	-	1	-	1148
9	Іванківці	8	1835	152	-	32	-	2027
10	Лашківка	-	1503	105	-	102	-	1710
11	Лужани	7	2486	452	36	263	119	3363
12	Малатінці	6	1256	77	9	7	-	1355
13	Неполоківці	11	1047	349	18	54	-	1479
14	Орацень	-	2608	239	-	66	-	2913
15	Ошекхліб	3	1680	110	3	36	-	1832
16	Педківці	47	983	163	-	38	-	1231
17	Реваківці	-	707	75	6	18	-	806
18	Шишківці	-	1436	102	4	4	-	1546
19	Ставчани	-	2070	256	31	5	1	2408
20	Шипинці	12	3275	136	2	12	-	3437
21	Підговергов	-	1917	109	4	31	-	2061
22	Валава	8	2025	131	8	86	-	2258
23	Вітелівці	-	527	39	-	22	-	588
24	Зеленеу	-	1405	71	5	-	-	1481
24	Кіцмань та околиці	120	39360	3839	282	1373	133	45107

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення повіту Сірете за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Сьвреї	Німці	Поляки	Мораві, словаки	Словени	Мадяри	Всього
1	Сірете	715	2070	3178	1498	345	7	-	2	7815
2	Багринівка	1226	2	48	27	94	-	-	-	1397
3	Байнець	519	43	46	374	78	-	-	-	1060
4	Балківці	13	1804	14	17	17	-	-	-	1865
5	Банчени	358	-	6	-	-	-	-	-	391
6	Ботушанці	447	110	25	9	-	-	-	-	591
7	Калафіндешть	1564	46	40	4	21	-	-	-	1675
8	Камянка	1404	2552	133	45	34	7	-	-	4175
9	Киндешть	138	651	14	3	-	-	-	-	806
10	Черепківца	22	1254	51	25	44	1	-	-	1397
11	Климівці	9	1362	18	15	3	-	-	-	1407
12	Димка	822	9	48	18	20	1	-	-	918
13	Финтина Албе	-	853	-	-	-	-	-	-	853
14	Гербівці	3	771	4	-	-	-	-	-	778
15	Гренічешть	1459	-	62	-	-	-	-	-	1521
16	Гропана	1	323	22	11	40	-	-	-	361
17	Хадікфалва	62	44	150	97	66	-	4	4213	4636
18	Глибока	601	3400	401	485	641	21	-	-	5549
19	Міхучень	20	905	16	14	12	-	-	-	967
20	Мушеніца	376	-	1	2	4	-	-	-	383
21	Негостина	19	1638	66	17	1	-	-	-	1741
22	Онуфривка	891	104	41	348	13	-	-	-	1397
23	Опришани	1599	29	53	11	452	-	-	-	1844
24	Поєнь	649	-	7	29	-	-	-	-	685
25	Преворотівці	772	-	12	17	5	-	-	-	806
26	Рогожівці	202	1035	34	7	5	-	-	-	1283
27	Нижні Синівці	164	936	60	49	19	-	-	-	1228
28	Верхні Синівці	335	66	13	14	6	1	-	-	435
29	Слобода	27	331	7	3	40	-	-	-	408
30	Верхні Станівці	841	4	24	10	-	-	-	-	879
31	Нижні Станівці	683	2	62	8	7	-	-	-	762
32	Стинча	64	576	26	59	72	-	-	-	797
33	Шербівці	27	1824	42	28	11	-	-	-	1932
34	Тарашани	117	906	135	160	33	-	-	-	1351
35	Тереблеча (рум)	2478	128	61	132	370	7	-	-	3176
36	Тереблеча	35	22	83	1218	4	-	-	-	1362
37	Цибень	24	1	20	93	8	-	-	2835	2981
38	Вашківці	1	878	20	5	69	-	-	-	973
39	Волинець	474	2133	69	18	68	-	-	-	2762
40	Сірете та околиці	19188	26812	5112	4870	2266	45	4	7050	65347

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення Сторожинецького повіту за національним складом (1910 р.)*

№п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Сторожинець	3039	1905	3453	750	1116	3	10266
2	Аугустендорф	36	18	57	599	14	-	724
3	Молдавський Банилів	1960	2267	784	252	797	-	6060
4	Бобівці	148	2041	75	29	51	-	2344
5	Нові Бросківці	547	914	95	20	33	-	1609
6	Старі Бросківці	2110	679	183	24	51	-	3047
7	Буденці	997	33	73	33	29	6	1171
8	Карапчив	1297	29	72	7	16	1	1422
9	Чіреш	765	131	173	10	175	-	1254
10	Чудей	1994	69	585	459	60	-	3167
11	Комарівці	87	1444	112	1	61	-	1705
12	Корчівці	705	687	70	-	-	-	1561
13	Красна	2083	8	124	359	19	-	2593
14	Красна Путней	1364	-	212	146	28	6	1756
15	Купка	1910	20	124	54	18	-	2126
16	Давидень	1731	1107	231	238	346	-	3653
17	Нова Хута	70	130	9	465	2	-	676
18	Стара Хута	85	1	8	1044	207	-	1345
19	Іжівці	2526	1	196	7	5	-	2735
20	Йорданівці	1957	8	144	-	31	-	2140
21	Жадова	102	3336	713	602	369	1	5123
22	Панка	105	1680	212	23	319	-	2339
23	Петрівці	3627	153	342	134	135	-	4391
24	Присакарівці	824	29	69	19	23	-	964
25	Ропча	2400	-	245	-	29	-	2674
26	Слобода - Комарівці	51	1106	122	51	42	-	1372
27	Сучевень	949	3	75	2	-	-	1029
28	Сторожинці та околиці	33469	17799	8558	5328	3976	17	69147

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення Вашківецького повіту за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Вашківці	9	3752	961	65	952	10	5749
2	Барбівці	8	1880	127	1	1	4	2021
3	Банилів руський	6	3958	800	-	246	-	5010
4	Кабешть	40	807	188	-	-	-	1035
5	Калинівці	7	905	7-	2	13	-	997
6	Карапчив на Черемоші	42	4636	434	6	178	-	5296
7	Чарторя	4	709	36	5	12	-	766
8	Костівці	11	2171	353	4	1	-	2540
9	Драчинці	2	3303	304	-	18	-	3627
10	Глиниця	17	1896	235	15	37	-	2260
11	Остра	-	260	5	-	10	-	275
12	Слобода- Банилів	-	712	258	10	24	-	1004
13	Нижні Станівці	31	2453	794	175	153	-	3606
14	Верхні Станівці	9	1634	82	-	-	-	1725
15	Вілауча	17	3199	522	5	16	1	3760
16	Волока	35	896	32	-	-	-	963
17	Замостьє	4	1486	149	-	39	-	1678
18	Вашківці та околиці	242	34657	5350	288	1700	15	42252

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення Вижницького повіту за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Морави, словаки	Італійці	Всього
1	Вижниця	10	573	4317	69	238	9	-	5216
2	Бахна	-	1299	29	-	19	-	-	1347
3	Берегомет	11	5645	1010	460	154	16	-	7296
4	Чорногуз	-	1392	200	8	20	-	-	1620
5	Киселиця	-	774	68	-	-	-	-	842
6	Конятин	-	1107	92	-	-	-	-	1199
7	Дихтинець	-	1588	125	-	-	-	-	1713
8	Долгополе	-	1164	55	1	5	2	-	1227
9	Яблонівці	1	1132	147	4	4	-	-	1288
10	Іспас	-	4437	307	28	173	-	-	4953
11	Лукавець	53	3915	735	189	257	-	-	5149
12	Марениці	-	888	70	1	14	-	-	973
13	Мега	-	571	48	2	1	2	-	624
14	Мигово	8	2850	580	3	48	2	-	3491
15	Міліє	-	2158	327	3	77	2	-	2567
16	Паргаш	-	546	9	-	-	-	-	555
17	Плоска	-	1104	128	23	2	-	-	1258
18	Подзахарич	-	1159	62	-	-	-	-	1221
19	Путила	-	718	190	4	19	-	-	931
20	Сергіївка	-	2035	282	-	2	-	-	2319
21	Ривна	-	584	101	1	27	-	-	713
22	Ростоки	-	1985	208	1	6	-	-	2200
23	Стебник	-	749	18	-	-	-	-	767
24	Сторожинець Путильський	3	1438	509	38	32	5	2	2027
25	Шипотул Приват	1	747	144	13	8	-	-	913
26	Торакі	-	927	130	-	-	-	-	1057
27	Віженка	2	1286	593	35	79	1	-	1996
28	Вижниця та околиці	90	42771	10484	883	1185	47	2	55462

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення Заставнянського повіту за національним складом (1910 р.)*

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Заставна	-	3837	563	11	209	2	4622
2	Бабин	-	1487	188	-	1	-	1676
3	Боянчук	7	1501	166	-	9	-	1683
4	Борівці	4	1746	174	4	-	-	1929
5	Бродок	1	1333	39	-	-	-	1373
6	Кадобівці	-	2597	241	-	19	-	2857
7	Киселів	6	2315	164	8	22	-	2515
8	Крищатек	7	838	124	-	36	-	1005
9	Чинківці	-	1533	114	-	83	-	1730
10	Маленкій Кучурів	-	2578	147	-	59	-	2784
11	Кулівці	5	708	30	1	10	-	754
12	Дорошівці	3	2117	150	-	10	-	2290
13	Горошівці	20	1611	37	-	17	5	1690
14	Юрківці	-	1975	101	-	27	-	2103
15	Лука	-	625	15	-	21	-	661
16	Міткеу	-	825	80	-	14	-	919
17	Мосорівка	-	569	50	-	3	-	622
18	Окна	1	1896	249	-	28	-	2174
19	Онут	-	842	89	-	1	1	933
20	Чорний Потік	-	1139	87	-	-	-	1226
21	Погорлівка	-	1852	135	-	71	-	2858
22	Преліпча	-	1117	46	-	-	-	1163
23	Репужинці	5	1383	34	3	47	-	1472
24	Самушень	-	787	24	-	-	-	814
25	Тоутрі	-	2011	78	1	37	-	2127
26	Василівка	5	1320	291	-	70	0	1686
27	Вербівці	-	969	57	-	17	-	1043
28	Веренчанка	-	3261	429	-	197	-	3887
29	Звиначе	-	1018	287	-	50	3	1358
30	Заставна та околиці	65	45790	4189	28		11	51141

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

**Розподіл чисельності населення інших повітів Буковини за
національним складом (1910 р.)***

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Русини	Євреї	Німці	Поляки	Інші	Всього
1	Місто Кимпулунг	5574	155	1577	1302	105	13	8726
2	Кимпулунг (місто та райони)	33091	7553	6079	11888	689	64	59364
3	Гура Хуморулуй (місто та райони)	708	50	2050	2202	244	3	5257
4	Гура Хуморулуй (місто та райони)	42684	1287	3725	9981	2935	630	61242
5	Місто Радівці	4455	492	5940	5256	354	107	16604
6	Радівці (місто та райони)	54762	8533	9442	14380	845	2673	90635
7	Місто Сучава	3667	435	4200	2249	749	14	11314
8	Сучава (місто та райони)	46529	6324	6614	5121	167	193	66408

* Toroutiu I. E. Poporatiа si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення міста Чернівці за національним складом (1910 р.)*

<i>№ п/п</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>румун</i>	<i>русин</i>	<i>євреї</i>	<i>німці</i>	<i>поляки</i>	<i>Морави, словаки</i>	<i>словени</i>	<i>італійці</i>	<i>серби</i>	<i>мадяри</i>	<i>всього</i>
1	Місто Чернівці	5569	11259	26651	5927	11516	345	24	13	1	55	61360
	передмістя											
2	Гореча	728	72	72	6	80	-	-	-	-	2	960
3	Каличанка	554	801	187	529	980	9	-	-	-	-	3060
4	Клокучка	1816	1779	817	931	1478	40	-	-	-	-	6861
5	Менестері ска	920	924	608	1831	646	17	-	-	-	-	4946
6	Роша	3853	419	278	3523	193	-	5	-	-	-	8271
7	Місто Чернівці та передмістя	13440	15254	28613	12747	14893	411	29	13	1	57	85458

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Розподіл чисельності населення міста Чернівці, передмістя та повіту за національним складом (1910 р.)*

<i>№ п/ п</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>румун</i>	<i>русин</i>	<i>євреї</i>	<i>німці</i>	<i>поляки</i>	<i>Морави словаки</i>	<i>словени</i>	<i>італійці</i>	<i>серби</i>	<i>магяри</i>	<i>всього</i>
1	М. Чернівці та передмістя	13440	15254	28613	12747	14893	411	29	13	1	57	85458
2	Чернівецький повіт	29446	56873	10914	2423	3532	118	-	-	-	-	103306
3	М. Чернівці, передмістя та повіт	42886	72127	39527	15170	18425	529	29	13	1	57	188764

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Етнічний склад населення Буковини згідно розмовної мови у 1910 р.*

№ п/ п	Назва населеног о пункту	Ізраїльтя ни	Мова, якою спілкуються					Всього
			Німецьк а	Мораво- слов'янсь ка	Польськ а	Російськ а (русини)	Румунсь ка	
Чернівецький повіт								
1	Боян	1181	1086	1	746	182	5121	7340
2	Буда	41	7	-	9	-	1184	1200
3	Кут Остриці	47	9	-	4	-	1630	1643
4	Добродівці	151	148	1	49	1670	8	1876
5	Нова Жучка	539	537	10	480	1924	10	2961
6	Магала	81	26	-	17	-	2370	2413
7	Маморни ця	20	14	1	15	542	8	580
8	Остриця	64	38	-	3	3	2339	2383
9	Рогозна	1279	1190	-	496	2517	4	4207
10	Садгора	3410	3345	6	370	704	14	4439
Кіцманський повіт								
11	Лужани	90	85	-	1	1062	-	1148
12	Іванківці	152	101	-	32	1886	8	2027
13	Лашкувка	105	92	-	102	1516	-	1710
14	Оршинці	239	237	-	66	2610	-	2913
15	Педківці	163	162	-	38	984	47	1231
Повіт Сіреге								
16	Банчешть	6	2	-	-	4	385	391
17	Гренічеш ть	62	40	-	8	3	1470	1521
Сторожинецький повіт								
18	Йорданів ці	144	138	-	31	14	1957	2140
19	Ропча	245	184	-	50	40	2400	2674
Сучавський повіт								
20	Романівці	53	41	-	10	3	771	825
Вашківецький повіт								
21	Банилів	800	794	-	246	3964	6	5010
22	Кабівці	188	181	-	-	814	40	1035
Вижницький повіт								
23	Конятин	92	86	-	-	1113	-	1199
24	Сергіївка	282	280	-	2	2037	-	2319
Заставнянський повіт								
25	м.Застав на	563	574	2	209	3837	-	4682
26	Бабин	188	40	-	1	1635	-	1676
27	Боянчук	166	113	-	9	1554	7	1683
28	Бродок	39	28	-	-	1746	5	1929
29	Кадобівці	241	49	-	19	2789	-	2857

Продовження додатку Е.2

30	Крісачтек	124	62	-	36	900	7	1005
31	Чинкеу	144	108	-	83	1539	-	1730
32	Малий Кучур	147	24	-	59	2701	-	2784
33	Дорошівці	150	108	-	10	2159	3	2280
34	Горошівці	37	11	5	17	1637	20	1690
35	Юрківці	101	64	-	27	2012	-	2103
36	Лука	15	-	-	21	640	-	661
37	Мітківці	80	36	-	14	869	-	919
38	Мосорівці	50	8	-	3	611	-	622
39	Окна	249	2	-	28	2143	1	2174
40	Онуц	89	1	1	1	930	-	933
41	Фапау Негру	87	2	-	-	1224	-	1226
42	Погорлівці	135	97	-	71	1890	-	2058
43	Преліпча	46	15	-	-	1148	-	1163
44	Самушівці	24	-	-	-	811	-	811
45	Василівка	291	279	-	10	1332	5	1686
46	Веренчанка	429	319	-	197	3371	-	3887
47	Звиняче	287	47	3	50	1258	-	1358

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3
Додаток Е.3.1

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Чернівці та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Чернівці та передмістя	44	1481	615	2140
2	Чернівецький повіт	45	684	661	1391
Всього		90	2165	1276	3531

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.2

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Сірете та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	Сірете	49	170	98	317
2	Повіт Сірете	39	77	172	288
Всього		88	247	270	605

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.3

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Сторожинець та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Сторожинець	4	143	71	218
2	Сторожинецький повіт	33	154	130	317
Всього		37	297	201	535

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.4

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Вашківці
та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Вашківці	-	25	20	45
2	Вашківецький повіт	-	64	46	110
Всього		-	89	66	155

* Toroutiu I. E. Poporatie si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.5

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Вижниця
та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Вижниця	-	322	81	403
2	Вижницький повіт	-	213	217	430
Всього		-	535	298	833

* Toroutiu I. E. Poporatie si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.6

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Заставна
та повіту у 1919 р.*

<i>№n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Заставна	-	54	30	84
2	Заставнянський повіт	-	187	151	338
Всього		-	241	181	422

* Toroutiu I. E. Poporatie si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.7

Загальна кількість майстрів середнього класу міста Кіцмань та повіту у 1910 р.*

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Кіцмань та передмістя	-	36	29	65
2	Кіцманський повіт	-	107	62	169
Всього		-	143	91	234

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.8

Загальна кількість майстрів середнього класу Буковини *

<i>№ n/n</i>	<i>Місто та повіт</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	Чернівці	90	2165	1276	3531
2	Кимпулунг	134	343	270	747
3	Коцман	-	143	91	234
4	Гура-Гуморулуй	102	165	241	508
5	Радівці	147	485	428	1060
6	Сіреге	88	247	270	605
7	Сторожинець	37	297	201	535
8	Сучава	139	381	172	692
9	Вашківці	-	89	66	155
10	Вижниця	-	535	298	833
11	Заставна	-	241	181	422
Всього по Буковині		737	5091	3494	9322

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.9

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу міста Чернівці та повіту *

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Євреї	Інші	Всього
1	Місто Чернівці та передмістя	12	1269	121	1402
2	Чернівецький повіт	33	1248	272	1553
Всього		45	2517	393	2955

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.10

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу міста Сірете та повіту *

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Євреї	Інші	Всього
1	М.Сірете та передмістя	19	292	22	333
2	Сіретський повіт	25	275	85	385
Всього		44	567	107	718

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.11

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу міста Сторожинець та повіту *

№ п/п	Назва населеного пункту	Румуни	Євреї	Інші	Всього
1	М.Сторожинець та передмістя	3	279	22	304
2	Сторожинецький повіт	30	331	53	414
Всього		33	610	75	718

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.12

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу
міста Вашківці та повіту *

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	м.Вашківці та передмістя	-	75	14	89
2	Вашківецький повіт	-	176	23	199
Всього		-	251	37	288

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.13

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу міста Вижниця
та повіту *

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М.Вижниця та передмістя	-	418	5	423
2	Вижницький повіт	-	664	71	735
Всього		-	1082	76	1158

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е.3.14

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу
міста Заставна та повіту *

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Заставна та передмістя	-	101	36	137
2	Заставнянський повіт	-	474	126	600
Всього		-	575	162	737

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.15

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу
міста Кіцмань та повіту *

<i>№ n/n</i>	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	М. Кіцмань та передмістя	-	50	16	66
2	Кіцманський повіт	-	209	49	258
Всього		-	259	65	324

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.

Додаток Е. 3.16

Загальна кількість підприємців (купців) середнього класу Буковини *

<i>№ n/n</i>	<i>Місто та повіт</i>	<i>Румуни</i>	<i>Євреї</i>	<i>Інші</i>	<i>Всього</i>
1	Чернівці	45	2517	393	2955
2	Кимпулунг	81	775	67	923
3	Коцман	-	259	65	324
4	Гура-Гуморулуй	75	402	78	555
5	Радівці	98	1070	124	1292
6	Сіреге	44	567	107	718
7	Сторожинець	33	610	75	718
8	Сучава	68	543	42	644
9	Вашківці	-	251	37	288
10	Вижниця	-	1082	76	1158
11	Заставна	-	575	162	737
Всього по Буковині		444	8642	1226	10312

* Toroutiu I. E. Poporatia si clasele sociale din Buovina / I. E. Toroutiu. – Bucuresti : Biblioteca Bucovina, 1916. – 431 p.